

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Вахович Ірина, Дорош Вікторія, Іщук Леся, Кондіус Інна, Коробчук Тетяна,
Купира Мирослава, Мостовенко Наталія, Ніколаєва Анжела, Пиріг Світлана,
Пристапа Юлія, Салівончик Ірина, Шейко Юлія, Чиж Наталія*

*ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ*

МОНОГРАФІЯ

ІВВ Луцького НТУ, 2019

Автори: Вахович Ірина (передмова, п. 1.1 -1.2), Дорош Вікторія (п. 3.1-3.3), Іщук Леся (п. 5.1-5.4), Кондіус Інна (п.2.1-2.2), Коробчук Тетяна (п. 4.3), Купира Мирослава (п. 6.2), Мостовенко Наталія (п. 4.1), Ніколаєва Анжела (п. 5.1-5.4), Пиріг Світлана (п. 5.1-5.4), Приступа Юлія (п. 3.1-3.3), Салівончик Ірина (п. 1.1-1.2), Шейко Юлія (п. 6.2), Чиж Наталія (п. 4.2).

Монографія присвячена обґрунтуванню теоретичних і прикладних засад структурної модернізації економіки, методів і моделей її прогнозування, застосуванню інформаційних технологій для прогнозування регіональної інноваційної системи, фінансового забезпечення екологічної сфери в умовах структурної модернізації економіки, кредитній складовій фінансового механізму структурної модернізації економіки, розвитку інструментів платіжно-розрахункової системи в процесі структурної модернізації економіки, стратегічним орієнтирам структурної модернізації економіки.

Видання передбачене для студентів вищих навчальних закладів, керівників та спеціалістів управлінських структур, науковців, фінансових організацій, аспірантів.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- доктор економічних наук, професор Вавдіюк Н.С.
- доктор економічних наук, професор Карлова О.А.
- доктор економічних наук, професор Сторонянська І.З.

Ф 59 Фінансові механізми структурної модернізації економіки: Монографія / Вахович І.М., Дорош В.Ю., Іщук Л.І., Кондіус І.С., Коробчук Т.І., Купира М.І., Мостовенко Н.А., Ніколаєва А.М., Пиріг С.О., Приступа Ю.В., Салівончик І.М., Шейко Ю.О., Чиж Н.М., за ред. д.е.н., проф. І.М. Вахович. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. 202 с.

Схвалено до друку Вченою радою
Луцького національного технічного
університету
Протокол № .. від 25.06.2019 р.

ISBN

© Вахович Ірина, Дорош Вікторія, Іщук Леся, Кондіус Інна, Коробчук Тетяна, Купира Мирослава, Мостовенко Наталія, Ніколаєва Анжела, Пиріг Світлана, Приступа Юлія, Салівончик Ірина, Шейко Юлія, Чиж Наталія, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	7
1.1. Концептуальні засади структурної модернізації економіки	7
1.2. Фактори впливу структурної модернізації економіки	29
РОЗДІЛ 2. ЦИФРОВІ МЕХАНІЗМИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	39
2.1. Методи і моделі прогнозування структурної модернізації регіонів	39
2.2. Застосування інформаційних технологій для прогнозування регіональної інноваційної системи	59
РОЗДІЛ 3. «ЗЕЛЕНИЙ» ВЕКТОР СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ. ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ	77
3.1. Теоретико-методичні засади діагностики регіональних диспропорцій фінансового забезпечення екологічної сфери	77
3.2. Діагностика фінансового забезпечення екологічної сфери в Україні	86
3.3. Фінансове стимулювання розвитку екологічної сфери в Україні	98
РОЗДІЛ 4. КРЕДИТНА СКЛАДОВА ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	105
4.1. Активні операції банків та теоретико-прикладні засади їх формування	105
4.2. Оцінка обсягів та динаміки кредитування в Україні	118
4.3. Проблеми та перспективи розвитку банківського кредитування	131
РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТІВ ПЛАТІЖНО-РОЗРАХУНКОВОЇ СИСТЕМИ В ПРОЦЕСІ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	140
5.1. Розвиток безготівкової економіки в контексті модернізації діючої платіжно-розрахункової системи України	140

5.2. Роль платіжних систем у розвитку безготівкової економіки країни	149
5.3. Забезпечення динамічного розвитку безготівкових розрахунків в сфері комунальних послуг	155
5.4. Розвиток безготівкових механізмів як показник економічного зростання країни	162
РОЗДІЛ 6. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	174
6.1. Стратегія структурної модернізації економіки	174
6.2. Імпортозаміщення як напрямок структурної модернізації економіки	186
ВИСНОВКИ	195
ДОДАТКИ	197

ПЕРЕДМОВА

На сучасному етапі розвитку Україна зіштовхується з геополітичними викликами різного характеру. Серед цих викликів євроінтеграційні є чи найбільш визначальними, які, з одного боку, створюють соціально-економічні надії та перспективи для сталого розвитку країни і її регіонів, а з іншого, - зумовлюють потребу акумуляції внутрішнього потенціалу країни для гарантування її безпеки та забезпечення конкурентних переваг.

У цих умовах від правильності обраних пріоритетів структурної модернізації економіки залежить здатність української економіки зайняти свою нішу у європейській та світовій спільноті.

Тому на сьогодні гостро відчувається потреба в теоретико-методологічних розробках і узагальненнях, а також в практичних рекомендаціях, які б адекватно пояснювали реальний стан сучасного етапу проведення структурних трансформацій не тільки на загальнодержавному, а й, що дуже важливо, на регіональному рівні, і цим давали певні настанови щодо забезпечення їх ефективності.

Базою для подальшого розгортання досліджень у цій сфері мають стати розробки представників вітчизняних й зарубіжних наукових шкіл, практичну значущість яких визнано науковою спільнотою. Разом з тим, особливості модернізації економіки в Україні вимагають запровадження нових напрямів наукових досліджень цієї проблематики. Важливого значення набувають завдання врегулювання та координації стратегій соціально-економічного розвитку країни та її регіонів зі стратегіями проведення системних структурних трансформацій на загальнодержавному та регіональному рівнях. Вирішення цих завдань нерозривно пов'язане з визначенням теоретичних орієнтирів процесів модернізації економіки регіонів країни та розробкою методологічних підходів до програмування й проектування реформ, а також з удосконаленням механізму реалізації структурних

змін в умовах активізації процесів євроінтеграції.

Розвиток економіки і належні умови для реалізації підприємницьких ініціатив є невід'ємною складовою модернізації економічного простору. Надзвичайно важлива роль і цінність підприємництва зумовлена його потенціалом забезпечення економічного зростання на інноваційних засадах, створення робочих місць, реалізації підприємницьких здібностей, підвищення добробуту і якості життя населення в умовах структурної перебудови економіки. Проте, можливості його розвитку в регіонах України не використовуються повною мірою, а несприятливе підприємницьке середовище, вразливість підприємництва до різноманітних дестабілізуючих факторів і обмеженість його ресурсів свідчать про необхідність активізації розробки і удосконалення механізмів підтримки його розвитку в умовах структурної модернізації економіки.

У межах даної монографії зосереджено увагу на фінансових аспектах структурної модернізації економіки. Зокрема, монографія присвячена обґрунтуванню теоретичних і прикладних засад структурної модернізації економіки, методів і моделей її прогнозування, застосуванню інформаційних технологій для прогнозування регіональної інноваційної системи, фінансового забезпечення екологічної сфери в умовах структурної модернізації економіки, кредитній складовій фінансового механізму структурної модернізації економіки, розвитку інструментів платіжно-розрахункової системи в процесі структурної модернізації економіки, стратегічним орієнтирам структурної модернізації економіки.

Видання передбачене для студентів вищих навчальних закладів, керівників та спеціалістів управлінських структур, науковців, фінансових організацій, аспірантів та докторантів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

1.1. Концептуальні засади структурної модернізації економіки регіонів

Нині перед регіонами України актуальною стала проблема здійснення ефективних структурних перетворень, зокрема модернізації економіки у процесі інтеграції в європейський економічний простір. Основним новітнім шляхом таких змін є забезпечення економічного розвитку з врахуванням нових викликів глобального середовища.

Однак системна ефективна модернізація повинна спиратися на чітко сформовану теоретико-методологічну платформу, розробкою якої сьогодні займаються науковці. Тому визначення сутності модернізації у контексті економічних категорій має важливе значення для обґрунтування вагомості її введення та виявлення реальних переваг.

Водночас модернізацію не можна розглядати як просту сукупність певних програм у різних сферах політичного, економічного та суспільного життя країни, хоча без таких програм технологічно важко реалізувати модернізаційний процес. Тому ми розглядаємо модернізацію як певну економічну ідеологію, що веде до масштабних якісних змін.

Саме модернізація створює підвалини для технологічного оновлення суспільства, адже в протилежному випадку в країні просто відсутній реальний запит на масштабне впровадження інновацій.

За словами одного з видних теоретиків модернізації Ш. Айзенштадта, під нею розуміється процес, що веде до створення соціальних, економічних і політичних систем, що склалися в Західній Європі і Північній Америці в період між XVII і XIX

ст. і поширилися потім на інші країни і континенти. Іншими словами, можна сказати, що модернізація - це перехід від традиційного, аграрного суспільства до сучасного, індустріального, а в останні десятиліття - і постіндустріального суспільства¹.

Саме зі створенням перших ручних знарядь праці та з появою промисловості процеси модернізації набули повторювального системного характеру.

Термін «модернізація» у перекладі з англійського «modernisation» означає «осучаснення», удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог².

Щодо дослідження сутності та значення модернізації у сучасній економічній науці можна віднести саме таких вітчизняних дослідників-економістів як: Амосов О., Бураковський І., Валінкевич Н., Качала Т., Коліушко І., Мамалуй О., Матковський П., Михальченко М., Петрович Й., Мочерний С.В, Федулова Л.І., Й.М. Петрович, М.М. Салун, М.Т Пашута, О.М. Шкільнюк. Вагомий внесок у дослідження питань модернізації зробили також сучасні зарубіжні вчені: Ф. Агійон, С.С. Дьомін, Є.А. Ковальчук, В.А. Лаврентьєв, П. Хоуїтт. Питаннями еволюції теорії модернізації займаються Балджи М., Бужимська К., Гедз М. Хоуїтт П., Агійон Ф., та інші.

Зародження поняття та основні ідеї модернізації були закладені в XVI ст. і з того часу тривають дискусії щодо змісту модернізації, що дало можливість виділити 4 загальні етапи розвитку модернізації, а саме:

- рання індустріальна (мануфактурна) модернізація (XVI ст. – середина XVIII ст.);
- індустріальна модернізація (кін. XVIII ст. – середина XIX ст.);
- пізня індустріальна модернізація (I пол. XX ст.);
- постіндустріальна модернізація (сер. XX ст. – дотепер).

¹ Эйзенштадт Ш., Ерасов Б. Новая парадигма модернизации. Распад ранней парадигмы модернизации и пересмотр соотношения между традицией и современностью: хрестоматия : учеб. пособие для студентов Аспект Пресс. (1998) 556 с. С. 470–479.

² Мельничука С. Словник іншомовних слів за ред. члена-кореспондента АН УРСР О.Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1977. 776 с.

Теорія модернізації була сформована в середині ХХ ст. і вже пройшла декілька етапів еволюції (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Етапи еволюції теорії модернізації

Назва періоду / часові межі /	Коротка характеристика
представники період народження та стрімкого росту дослідження модернізаційних процесів в класичній версії / друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр. / критичний період / кінець 1960-х – 1970-ті рр. / Валерстайн І.	Модернізація розглядалася як єдиний глобальний процес переходу суспільств від традиційності (недостатнього розвитку) до сучасності на основі розповсюдження існуючих ідей і технологій з європейського центру по всьому світу. Представники класичної теорії модернізму вважали, що перехід від традиційності до сучасності зумовлює зміни у всіх сферах життя. Труднощі реалізації теорії модернізації країнами третього світу, оскільки країни не завжди мали у розпорядженні необхідні ресурси. Суспільна критика дала поштовх представникам і прихильникам теорії модернізму усунути некоректні теоретичні складові модернізаційної течії та вдосконалити їх.
посткритичний період / 1980-х рр. / Соу Е., Хантінгтон С.	Представники школи модернізації відмовились розглядати модернізацію як рух до західних інституцій і прийшли до висновку, що країна може розвиватись, вибравши власний, оригінальний, шлях на основі національних моделей модернізації з врахуванням національних традицій.
період неомодернізаційного та постмодернізаційного аналізу / кінець 1980-х – 1990-х рр. / Тіріакян Е., Штомпка П., Цапф В., Бек У.	Становлення неомодернізаційного та постмодернізаційного аналізу зумовлено грандіозними трансформаціями у країнах Центрально-Східної Європи та Євразії. Основні теоретичні положення даного етапу: відмова від розуміння модернізації як руху в сторону західних цінностей, визнання можливості власних оригінальних ідей розвитку; визнання позитивної ролі традицій при здійсненні модернізаційних перетворень; роль та вплив зовнішнього фактору на модернізацію; відхід від еволюціоністського телеологізму; чинник історії; відмова від трактування модернізації як єдиного процесу системної трансформації; циклічність природи модернізації.
сучасний етап / Амосов О. Ю.	Стрімка зміна стадій росту на макрорівні (системній кризі передуює соціально-економічна сталість у більшості економічно розвинених країн, а подолання кризи супроводжується загостренням суперечностей у суспільстві, збільшенням соціальних трансформацій, зміною конфігурації суспільних матриць), що відповідає постмодернізаційному аналізу в посткризовий період.

Джерело³⁴⁵

⁴ Гедз М. Й. Еволюція розвитку теорії модернізації. *Економічний простір*. 2014. № 88. С. 28-38.

⁵ Побережников И.В. Теория модернизации: основные этапы эволюции. Проблемы истории России. Екатеринбург: Волот, 2001. Вып. 4: Евразийское пограничье. С. 217-246.

Саме під впливом еволюції теорії модернізації, досліджувана категорія трактується по-різному.

Зауважимо, що модернізація є однією з необхідних умов становлення нового світового порядку. В її основі лежить визнання головною закономірністю соціального розвитку регіону постійної зміни, ускладнення політичних, економічних і культурних структур та їхніх функцій відповідно до потреб раціонального та ефективного функціонування суспільства.

В Економічному словнику Азріліяна модернізація розглядається як введення удосконалень, які відповідають сучасним вимогам⁶.

У науковій праці “Модернізація України: визначення пріоритетів реформ: Проект до обговорення”, поняття модернізації: “...це, перш за все, комплексний процес реформування існуючих та створення нових політичних, правових, економічних та суспільних інституцій, а також запозичення тих культурних норм, які відповідають кращим стандартам і цінностям розвинутих демократичних країн⁷. Науковці розглядають модернізацію як певну ідеологію, навколо якої будуються конкретні реформи, що ведуть до масштабних якісних змін. А вже потім модернізація забезпечує умови для технологічного розвитку та необхідність впровадження інновацій у різні сфери.

Згідно з науковим дослідженням Л.І. Федулової модернізація – це технологічне оновлення наявного промислового потенціалу та прискорений розвиток високотехнологічних видів діяльності, що покликана перетворити технологічні та організаційні нововведення на головний чинник розвитку економіки. Автор підкреслює, що модернізація може здійснюватися лише на основі динамічного освоєння національних і запозичених технологічних інновацій⁸.

На думку Й.М. Петровича - це саме такий стан сталого ефективного розвитку, який базується на впровадженні у виробництво досягнень науково-технічного

⁶ Азрилиян А.Н., Калашникова О.М., Квардакова О.К.. Большой экономический словарь. М.: Институт новой экономики, 2007. 1152 с.

⁷ Коліушко І., Бураковський І., Сушко О., Бистрицький Є., Захаров Є. Модернізація України: визначення пріоритетів реформ:К., 2009. URL: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Modernization.pdf> (дата звернення: 13.11.2018).

⁸ Федулова Л.І. Технологічна модернізація промисловості України. К.: Ін-т екон. та прогнозів. 2008. 472 с.

прогресу, спрямованих на оновлення матеріально-технічної бази усіх секторів національного господарства та їх підприємств з метою домогтися виготовлення продукції з інноваційним наповненням та конкурентоспроможності на зовнішньому та внутрішньому ринках⁹.

В цьому ж напрямку здійснюють дослідження М.Т. Пашута та О.М. Шкільнюк, які модернізацію розглядають як «процес часткового оновлення, зміни застарілого устаткування (машин, механізмів, обладнання, приладів та ін.), технології виробництва, технічне й технологічне переоснащення промислових і сільськогосподарських підприємств»¹⁰.

Науковці наголошують на тому, що модернізація є одним з найважливіших напрямків підвищення техніко-економічних показників, посилення інтенсивного розвитку та зростання ефективності виробництва.

Погоджуємось з думкою М.М. Салуна, що модернізація - це удосконалення, зміна відповідно до сучасних вимог ресурсного потенціалу українських промислових підприємств регіону, що є однією з найважливіших складових переходу до ефективної ринкової структури, орієнтованої на задоволення потреб споживача. Модернізація повинна охопити усі елементи системи: продукти, що виробляються і роботи, що виконуються, техніку і технологію виробництва, систему управління трудовими, матеріально-технічними, фінансовими та інформаційними ресурсами¹¹.

Досить просте та лаконічне тлумачення терміну «модернізація» надав Мамалай О.О., як «...процесу покращення, оновлення, який веде до прогресивних змін, перетворень засобів виробництва, продукції та умов економічного розвитку»¹².

⁹ Петрович Й.М., Лушак Н.С. Сутнісна характеристика поняття модернізації підприємства в системі економічних категорій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 748: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 199-206

¹⁰ Пашута М.Т., Шкільнюк О.М. Інновації: понятійно-термінологічний апарат, економічна сутність та шляхи стимулювання: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 118 с.

¹¹ Салун М.М. Фактори модернізації ресурсного потенціалу промислового підприємства Інноваційна економіка, *Всеукраїнський науково-виробничий журнал*. 2012. № 4(30). С. 49-51.

¹² Мамалай О.О. Про зміст механізму модернізації української економіки. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 27-35.

Необхідно врахувати, що модернізація може охоплювати різні економічні системи – від країни до виробництва. Тому за масштабами охоплення (рівнями) розрізняють такі види модернізації: модернізація економіки країни; модернізація галузі економіки; модернізація економіки регіону; модернізація підприємства; модернізація виробництва; модернізація обладнання.

На сьогоднішній день не існує єдиного однозначного визначення поняття «модернізації», дослідники-економісти явища модернізації по-різному його трактують, посилаючись на окремі характеристики. Розглядаючи її економічну сутність, усі автори погоджуються з тим, що модернізація – це процес перетворень, викликаних промисловим розвитком. Проведене дослідження наукових підходів до трактування сутності економічної категорії «модернізація» систематизовано в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Підходи щодо визначення економічної категорії «модернізація»

Автори	Визначення, характеристика
1	2
О. С. Мельничука Словник іншомовних слів / за ред..	«... як оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог»
Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь	«... як введення удосконалень, які відповідають сучасним вимогам»
Амосов О.Ю. [3]	«... як стратегічний напрям (моделі, сценарію) розвитку країни в умовах після кризової модернізації»
Л.І. Федулова[4, с. 128]	«... як технологічне оновлення наявного промислового потенціалу та прискорений розвиток високотехнологічних видів діяльності»
Й.М. Петровича [7, с. 201]	«... як стан сталого ефективного розвитку, який ґрунтується на впровадженні у виробництво досягнень науково технічного прогресу»
М.Т. Пашута та О.М. Шкільнюк,[5, с. 46]	«... як процес часткового оновлення, зміни застарілого устаткування (машин, механізмів, обладнання), технології виробництва, технічне й технологічне переоснащення промислових і сільськогосподарських підприємств»
М.М. Салуна[6, с. 49].	«... як удосконалення, зміна відповідно до сучасних вимог ресурсного потенціалу»
Мамалуй О.О. [11, с. 28]	«... як процес покращення, оновлення, який веде до прогресивних змін, перетворень засобів виробництва, продукції та умов економічного розвитку»

Продовження табл. 1.2

1	2
В.А. Лаврентьев у [8, с. 96]	«... як розробка високотехнологічних продуктів, впровадження новітніх технологій та перехід на більш високий технологічний уклад»
Е.А. Ковальчук [9, с. 11]	«... як комплексний проект по удосконаленню діяльності не лише у виробничому та техніко технологічному аспекті»

С.В. Мочерний [2, с. 543]	«... як часткове вдосконалення конструкції та заміна застарілого устаткування (машин, обладнання), технології виробництва, технічне й технологічне переоснащення підприємств
М.Д.Балджи [4, с.66]	«... як процес комплексної трансформації діючої моделі виробництва
Бужимська К.О. [5, с. 219]	«... як сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних зрушень та перетворень конкретної соціально-економічної системи у напрямі її осучаснення і постійного вдосконалення; наближення соціально-економічних систем та їхніх фрагментів до максимально можливого рівня розвиненості
Качала Т.М. [8]	«... як необхідну умову економічної відбудови національної соціально-економічної системи
Матковський П. Є. [19]	«... як системний реформаційний процес, націлений на досягнення компромісу між цінностями народу, політичним правлінням й економічною системою держави

Аналізуючи пропоновані визначення, можемо виділити такі ознаки модернізації:

- Конструктивність (процес розвитку підприємства: цілеспрямований, системний, сталий, ефективний).
- Орієнтація на сучасність (проводиться для вдосконалення об'єктів модернізації, виробничого процесу, матеріально-технічної бази тощо).
- Інноваційність (з метою виготовлення інноваційної продукції чи оновлення технології на інноваційних засадах).
- Часовість (проводиться періодично, переважно у коротко- та середньостроковому періоді).
- Прагматичність (має висхідний характер, веде до покращення певних показників).
- Раціональність (проводиться з мінімальним ризиком).
- Плановість (управляється на основі оперативного і тактичного менеджменту).

Лаврентьєв В.А. визначає модернізацію підприємства як розробку високотехнологічних продуктів, впровадження новітніх технологій та перехід на більш високий технологічний уклад, удосконалення системи управління якістю інноваційної продукції, модернізацію системи підготовки кадрів в форматі нового підходу до модернізаційного навчання. Ми бачимо, що Лаврентьєв В.А. такої ж

думки як науковці Л. Федулова та Й. Петрович, а саме це удосконалення організаційної системи, інфраструктури та врахування змін у зовнішньому середовищі підприємства, що дасть змогу врахувати конкурентні переваги підприємств на зовнішньому і внутрішньому ринках¹³.

Науковець Ковальчук Е.А. розглядає модернізацію як комплексний проект з удосконалення діяльності не лише у виробничому та техніко-технологічному аспекті, а й включає удосконалення інфраструктури та ураховує зміни у зовнішньому середовищі підприємства¹⁴.

Тобто автор трактує модернізацію промислового підприємства як процес приведення ресурсного потенціалу промислового підприємства у відповідність до поточних чи майбутніх очікувань в умовах інноваційної економіки, які виявлені у результаті взаємодії об'єктивних та суб'єктивних факторів, що не суперечать інституціональному середовищу і спрямовані на зниження трансформаційних витрат із забезпечення тимчасової монополії поточного чи майбутнього періодів.

Як зазначає Мочерний С.В. поняття модернізації - це «часткове вдосконалення конструкції та заміна застарілого устаткування (машин, обладнання), технології виробництва, технічне й технологічне переоснащення підприємств»¹⁵.

Тобто модернізація забезпечує вищий ефект за менших витрат порівняно з новим будівництвом аналогічних підприємств, а кошти, що спрямовуються на модернізацію підприємств, окуповуються в середньому втричі швидше, ніж у разі будівництва аналогічно нових. Саме модернізація дає змогу уникнути фізичного й морального зношування обладнання або загальмувати цей процес, підвищити продуктивність праці тощо.

Балджи М.Д. пропонує під модернізацією розглядати процес комплексної трансформації діючої моделі виробництва шляхом технічного та технологічного їх

¹³ Лаврентьев В. А. Управление технологической модернизацией на основе многоуровневой оптимизации производства: монография. Н. Новгород: ВГИПУ. 2010. 327 с.

¹⁴ Ковальчук Ю.А., Ковальчук Е.А. Методология и инструментарий стратегического управления модернизацией промышленных предприятий в условиях инновационной экономики: автореф. дис. на соиск. науч. степени д-ра эк. наук: спец. 08.00.05 Санкт-Петербург, 2011. 40 с.

¹⁵ Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник. Львів: Світ. 2005. 616 с.

удосконалення з одночасним удосконаленням організаційної системи підприємства з ціллю підвищення ефективності виробництва, технологічного укладу підприємства та його конкурентоспроможності ¹⁶. Виходячи зі слів Балджи М.Д. модернізація передбачає її загальність для різних видів діяльності та сформування однієї єдиної системи економічного та організаційного спрямування.

За словами, П. Хоуїтта та Ф.Агійона, які створили так звану формальну теорію шумпетерівського економічного зростання, згідно якій у країнах, що за рівнем продуктивності праці далеко відстають від передових технологічних держав, доцільно займатися модернізацією, а в країнах, які знаходяться близько до переднього технічного прогресу, доцільно займатися інноваціями.

На нашу думку, в цілому немає сенсу надавати більшу перевагу модернізації чи інноваціям в економіці, оскільки є високотехнологічні та наукоємні галузі, які вже займаються інноваціями, а деяким у першу чергу необхідна модернізація. Таким чином, шлях побудови інноваційної економіки, на наш погляд, полягає у створенні умов і механізмів як для модернізації, так і для інновацій. Інша річ, коли постає питання вибору шляху розвитку певної галузі економіки, наприклад, переробної галузі промисловості. Ця галузь не відноситься до групи високотехнологічних та наукоємних. Але на сьогоднішній день її техніко-технологічний стан потребує негайного оновлення. Тому шлях її розвитку, вважаємо, полягає у створенні умов для ефективної широкомасштабної модернізації.

Ми виходимо з того, що всі наявні та можливі успіхи технологічної модернізації, модернізуюче переобладнання промислових виробництв країни, є й може бути лише наслідком проведення комплексних інституційних реформ.

Оскільки модернізація є достатньо складним та доволі витратним процесом, який здійснюється сьогодні в умовах недостатності фінансових коштів, це потребує його щільного планування - як стратегічного, так і тактичного.

¹⁶ Балджи М.Д., Бойко О.С. Сутність модернізації в контексті сучасної економічної категорії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 11. Частина 1. 2015. С. 64-67.

Саме у процесі планування модернізації здійснюється відбір тих технологій та технологічного устаткування, що відповідають умовам зовнішнього середовища, дозволяють отримати інституціональні переваги та можуть бути освоєні економічним суб'єктом з урахуванням наявних у нього ресурсів або з урахуванням доступу до ресурсів.

У зв'язку з вищевикладеним процес планування модернізації промислового підприємства уявляє собою послідовність дій, що забезпечують здійснення певного виду модернізації підприємства. Він включає визначення цілі модернізації, аналіз, організацію, реалізацію та регулювання процесу модернізації. Також підприємствам необхідна глибока, системна модернізація (яка може бути класифікована за видами, напрямками, предметом), наслідком проведення якої є нарощування сукупного потенціалу підприємства для підвищення його конкурентоспроможності та випуску інноваційної продукції табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Види модернізації економіки за різними класифікаційними ознаками

Модернізація	Характеристика за класифікаційними ознаками
1	2
За видами	
Економічна	Спрямована на досягнення економічного ефекту від впровадження нових технологій, ресурсоощадливість, підвищення продуктивності праці.
Соціальна	Сприяє розвитку персоналу підприємства, поліпшенню умов праці, соціальних пакетів, організаційної культури та соціальної відповідальності бізнесу перед власними працівниками та оточуючим середовищем. Наприклад, розробка спеціальних соціальних компенсаційних пакетів за шкідливі умови праці, понаднормову роботу тощо.
Екологічна	Передбачає гармонійне функціонування організації з навколишнім середовищем у напрямку зменшення шкідливих викидів, екологічної безпеки та відповідальності шляхом модернізації очисних споруд, відповідного устаткування, впровадження державних екологічних стандартів.

Продовження табл. 1.3

1	2
За предметом	
Модернізація якості	Модернізація внутрішнього змісту об'єкта без зміни зовнішньої форми об'єкта. Прикладом може бути зменшення простоїв і втрат виробництва через впровадження автоматизованої системи.
Модернізація форми	Модернізація зовнішніх, видимих ознак без зміни внутрішнього змісту об'єкта
Змішана модернізація	Модернізація зовнішніх і внутрішніх ознак об'єкта, що приводить до зміни його форми і якості. Наприклад, запуск нової лінії для випуску нової продукції. Така модернізація є найпоширенішою, адже із зміною зовнішніх ознак, найчастіше і покращуються внутрішні характеристики, якість продукції чи процесу.
За напрямками	

Організаційно-економічна	Охоплює організаційно-правову структуру, функції, маркетинг, організацію праці та контролю на підприємствах, веде до покращення ефективності організації виробничого процесу та управління. Наприклад, перехід від функціональної до проектної чи процесної форми організації праці.
Техніко-технологічна	Спрямована на оновлення матеріально-технічної бази, технології, техніки шляхом запозичення новітніх світових практик чи власних інноваційних розробок для можливості випуску висококонкурентоспроможної продукції.
Інноваційна	Комплекс заходів для підготовки організації до можливості формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку. Наприклад, створення в організаційній структурі відділу інноваційного розвитку організації.

Джерело узагальнено на основі джерел [21,22-24,25]

Досить розгорнуте визначення досліджуваного терміну пропонує Бужимська К.О., згідно з яким модернізація це «...сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних зрушень та перетворень конкретної соціально-економічної системи у напрямі її осучаснення і постійного вдосконалення; наближення соціально-економічних систем та їхніх фрагментів до максимально можливого рівня розвиненості»¹⁷.

Качала Т.М., визначає модернізацію як необхідну умову економічної відбудови національної соціально-економічної системи¹⁸.

Амосов О.Ю. вважає, що модернізація має розглядатися у якості стратегічного напрямку (моделі, сценарію) розвитку країни в умовах після кризової модернізації, який є дієвим та має призвести до: нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу країни з подальшим його розподілом на національному рівні (мова йде про створення національних та регіональних інтегрованих структур, ТНК та кластерів, до складу яких можуть входити ВНЗ); створення умов для трансформації синтезованого капіталу у геоекономічний капітал країни, який має забезпечувати водночас ефективність створення інноваційної моделі розвитку підприємств та соціально-економічний розвиток країни¹⁹.

¹⁷ Бужимська К.О. Теорія модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан. *Вісник ЖДТУ*. 2008. № 2(44). С. 216-227.

¹⁸ Качала Т.М. Модернізація як необхідна умова економічної відбудови національної соціально-економічної системи. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2011. №2. С.163.

¹⁹ Амосов О.Ю., Гавкалова Н.Л. Модернізація в Україні: шлях в майбутнє. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/download/4383/4515> (дата звернення 13.11.2018).

Звідси випливає, що модернізація передбачає її загальність для різних видів діяльності, відображає принциповий перехід від техніко-технологічного розуміння до формування єдиної системи організаційно-економічного спрямування і забезпечує конкурентні переваги вітчизняних підприємств.

Проведене узагальнення існуючих підходів дало можливість сформулювати власне бачення модернізації на рис. 1.1. представлено авторський підхід до розгляду поняття «модернізація». Ми розглядаємо модернізацію як будь-яке динамічне, свідомо регульоване і якісне покращення економічних, політичних, правових та суспільних інституцій.

Рис. 1.1. Авторський підхід до розгляду терміна «модернізація»

На нашу думку, успішна модернізація економіки регіону є запорукою динамічного та демократичного розвитку країни. Такий розвиток приведе до скорочення відставання України від розвинутих країн світу та закладе підвалини до постійного оновлення в майбутньому.

Саме прагнення узагальнити хід історії і виділити на основі технічного прогресу її універсальні стадії стимулювали вчених до створення теорії соціально-економічного розвитку. У. Ростоу в книзі "Стадії економічного зростання" визначив п'ять універсальних ступенів (стадій) економічного зростання, через які проходять усі країни, хоча кожна робить це по-своєму. Перехід від однієї стадії до

іншої зумовлений, за Ростоу, змінами у визначальному секторі економіки, динамікою розвитку провідних галузей²⁰.

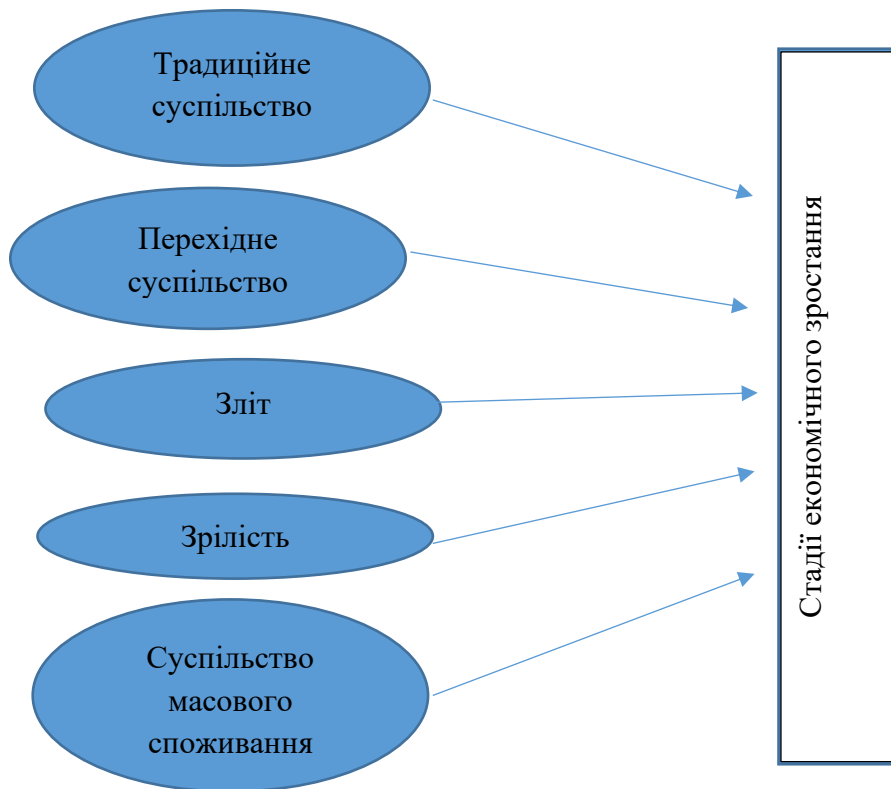

Рис. 1.2. Стадії економічного зростання¹⁹

Перша стадія - традиційне суспільство з примітивною технологією, в ньому переважає землеробство і величезну роль грають сімейні, кланові зв'язки. У такому суспільстві не існує надлишку продукту, а отже, й ресурсів для нагромадження капіталу.

Друга стадія - перехідне суспільство: згідно з Ростоу на цьому етапі створюються передумови для глибоких, неперервних і систематичних змін. Суттєвим на цій стадії є зміна статусу особи, яку починають оцінювати за критерієм результативності її діяльності, а не за успадкованим соціальним статусом. З'являються підприємці, готові ризикувати у виробництві та комерційно-фінансовій сфері.

²⁰ Альтер Л. Би., Осадчая І. М. Буржуазна політична економія США. М. 1971. Критика сучасних буржуазних теорій економічного зростання. М. 1963; Капирін Ст. С. Процес суспільного розвитку і «теорія стадій» Уолта Ростоу, М., 1967.

Третя стадія - зліт: зростає частка національного доходу, що спрямовується на інвестування і заощадження, отримані прибутки знову використовуються в якості капіталу, швидко розвиваються нові галузі виробництва, стрімко ростуть міста. Фактично ця стадія починається з індустріалізації.

Четверта стадія - зрілість: в економіці формується багатогалузева структура, з'являються автомобільна, хімічна, електротехнічна промисловість.

П'ята стадія - стадія створення суспільства масового споживання. Структура економіки змінюється на користь сфери послуг і виробництва технічно складних споживчих товарів тривалого користування. Відбуваються зміни в структурі робочої сили, збільшується частка найманої праці, зайнятого у сфері обслуговування, управління, і скорочується частка найманої праці, зайнятого безпосередньо у виробництві.

Останню стадію досягли у своєму розвитку насамперед США та деякі західноєвропейські країни. Але для більшості країн світу вона поки недосяжна і є далекою, але неминучою перспективою, як вважали теоретики модернізації.

Для регіонів України на сучасному етапі розвитку обґрунтовано три стадії модернізації економіки; індустріальну, постіндустріальну та неоіндустріальну.

Нагадаємо, що в індустріальній економіці властиве домінування промислового виробництва над аграрним, кількісне переважання міського населення над сільським; високий рівень промислового виробництва характеризується його механізацією та автоматизацією, використанням досягнень науково-технічного прогресу, що зумовлює великі якісні зміни і в інших сферах суспільного життя – соціально-побутовій, політичній, культурно-духовній.

За останні роки промисловість України – це переважно старі підприємства радянської епохи, де технології виробництва відстають на десятки років від сучасних. Тому ми вважаємо, що нова ера індустріалізації потрібна країні як ніколи, а саме структурна модернізація та розвиток економіки регіонів, адже наша держава крім того, що займає передові позиції в сфері аграрно-промислового сектору, крім того може бути і привабливим виробничим майданчиком для вітчизняних та глобальних підприємств.

Постіндустріальна економіка орієнтована на сферу послуг в більшій мірі, ніж на виробництво товарів. Такі пріоритети виникають не спонтанно, а формуються в процесі науково-технічного розвитку країн і зростання доходів споживачів (населення).

Під неоіндустріалізацією розуміється структурна модернізація, інноваційність економіки України з урахуванням нових вимог і завдань в умовах необхідності посилення конкурентоспроможності держави на міжнародному рівні. Така модернізація базується на інтеграційних процесах і орієнтована на усунення диспропорцій між добувними і переробними галузями.

На сучасному етапі розвитку стає очевидним необхідність модернізації економіки регіону, адже саме зараз регіони нашої країни знаходяться у пошуках свого місця в територіальній системі країни і роблять спробу побудувати ефективний механізм управління відтворювальними процесами, що протікають на їх території. Якщо розглядати регіони як різні географічні частини країни, то регіональна модернізація є однією зі складових модернізації.

За словами зарубіжних науковців можна виділити такі теорії модернізації регіонального простору, а саме:

- теорія регіональної економічної модернізації,
- теорія регіональної соціальної модернізації,
- теорія регіональної політичної модернізації,
- теорія правової модернізації.

Однак ми робимо акцент дослідження саме на регіональну структурну модернізацію економічної складової, адже стає економічне зростання економіки – це саме те, що ми прагнемо бачити. За останні роки наша держава розпочала впровадження перших серйозних кроків на шляху інтеграції до Європейського Союзу. Наші регіони України стали учасниками торговельних відносин після Угоди про зону вільної торгівлі, але відсоткове значення експорту та імпорту областей різниться²¹.

²¹ Яка область стала лідером в Україні з експорту товарів до ЄС. URL:<https://agropolit.com/news/6222-yaka-oblast-stala-liderom-v-ukrayini-z-eksportu-tovariv-do-yes> (дата звернення 17.12.2018).

Зазначимо, що регіональні процеси, що відбуваються в межах Європейського співтовариства, принципово відрізняються від подібних в інших інтеграційних формуваннях. Причиною цього стала Хартія регіоналізму, яка була ухвалена Європарламентом у 1988 році. Згідно з цим документом регіон визначається як гомогенний простір, що має етнічну, культурну, фізико-географічну, мовну спільність, а також спільність господарських структур та спільну історичну долю²².

Також з метою забезпечення сталого економічного розвитку України Верховною Радою було прийнято низку промислово-економічних законопроектів, зокрема: про державно-приватне партнерство; індустриальні парки; про енергосервісні контракти (ЕСКО) – масштабну енергомодернізацію; створення експортнокредитного агентства, та інших.

В цілому, виділяється п'ять основних груп товарів, які Україна експортує до ЄС:

- чорні метали
- електричні машини і устаткування
- зернові культури
- жири та олії тваринного або рослинного походження.

Що стосується експортних послуг, то найчастіше Україна надає країнам ЄС:

- транспортні послуги
- послуги з переробки матеріальних ресурсів
- послуги в сфері телекомунікацій, а також комп'ютерні та інформаційні
- ділові послуги
- послуги з ремонту та технічному обслуговуванню.

При цьому експерти наголошують, що за кордоном досить конкурентоспроможні наші продукти харчування, товари машинобудівної галузі, продукція легкої промисловості, запчастини до автомобілів, які використовують чимало автомобілебудівників у Європі²³.

²² Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.

²³ Большой экспорт в Евросоюз: что и куда продает Украина. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/eksport-v-es-chto-i-kuda-prodaet-ukraina-1157848.html> (дата звернення 22.12.2018).

Український експорт регіонів до ЄС поки що має надто велику частку сировини й напівфабрикатів із низькою доданою вартістю. Однак це проблема не нашої торгівлі з ЄС, а структури економіки й експорту регіону загалом. До того ж зміна товарної структури торгівлі з ЄС свідчать, що європейська інтеграція якраз допомагає долати сировинність нашої економіки.

Однак важливо зазначити, що експорт тісно пов'язаний безпосередньо з імпортом. Український експорт регіону багато в чому базується і на імпорті. Ми виплавляємо багато металу, однак значна частина цього металу споживає імпортовані енергоресурси – вугілля, газ. Також ми експортуємо багато аграрної продукції, але водночас, ми імпортуємо багато добрив, хімічної промисловості, що використовується в аграрному секторі. Звідси випливає, що наша зовнішня торгівля – це єдине ціле, і не можна відривати одне від іншого.

Незважаючи на це, саме експорт регіонів ще досить малий в порівнянні з їхніми територіальними розмірами та потенціалом – на жаль, країна не використовує цей економічний процес у повній мірі. Досить важливо працювати над міжнародним іміджем регіонів з високим економічним потенціалом, талановитими людьми та неймовірно сильним бажанням створити тут краще майбутнє.

Погоджуємось з дослідженнями Трофимчук О.А., що модернізація української економіки має бути спрямована на побудову високоефективної конкурентоспроможної динамічної соціально орієнтованої економічної системи, в якій економічний розвиток забезпечується насамперед за рахунок розширення застосування інноваційних технологій, раціонального використання людського потенціалу на базі збільшення та підвищення якісного рівня експортного потенціалу й інтеграції у світогосподарські зв'язки, розширення місткості та збалансованості внутрішнього ринку. Іншими словами, мова йде про структурну перебудову економіки держави на принципово нових засадах господарювання²⁴.

²⁴ Трофимчук О.А. Модернізація – шлях формування ефективної економіки України. URL:<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1886> (дата звернення 25.12.2018).

За словами В. В. Приходька, сучасним процесам міжнародної регіональної економічної інтеграції притаманні: динамізм,; нерівномірність розвитку й реалізації форм міжнародної економічної інтеграції, спричинена проявами очевидних відмінностей економічного розвитку країн і регіонів світу; розвиток з інтеграційними – дезінтеграційними процесами²⁵. Головним чином, регіональна економічна співпраця передбачає поглиблення економічних, та політичних зв'язків між країнами на регіональному рівні з метою досягнення певних спільних цілей. Формами регіональної співпраці є як двосторонні економічні відносини, так і інтеграція країн у певні регіональні угруповання та структури.

Сьогодні економічний аспект регіону європейської інтеграції представлений, у першу чергу, економічним і валютним союзом (ЕВС), що уособлює тісне переплетіння грошово - кредитної політики з економічною політикою і передбачає гармонізацію (конвергенцію) економічної та монетарної політики країн - членів Союзу з метою запровадження єдиної валюти - євро. Тобто економічний і валютний союз базується на двох опорах. По-перше це координація економічної політики (Радою та міністрами держав - членів у сфері економіки і фінансів). По-друге це здійснення суверенних валютних повноважень Європейським центральним банком за взаємодії з національними центральними банками (Європейська система центральних банків). Прийнято розрізняти участь в ЕВС, яка є обов'язковою для всіх членів ЄС, і прийняття євро як єдиної валюти. У зв'язку з цим від нових членів не вимагається прийняття євро саме на момент приєднання, навіть якщо вони беруть участь в ЕВС²⁶.

Таким чином європейська інтеграція для регіонів України без сумніву це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки,

²⁵ Приходько В.В. Розвиток міжнародної регіональної торговельно-економічної інтеграції: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01; Київ. нац. екон. ун-т. К., 2003. 19с.

²⁶ Про переваги та недоліки інтеграції України до ЄС URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/54495> (дата звернення 25.12.2018).

насамперед на ринок ЄС. Як невід’ємна частина Європи, Україна орієнтується на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку.

Підсумовуючи проведені дослідження у даному підпункті представляємо на рисунку 1.3 схему структурної модернізації економіки регіонів.

Крім того економічна інтеграція також дасть можливість використовувати фонди регіонального розвитку ЄС для прискорення виходу на вищий рівень економічного розвитку, властивий більш розвиненим країнам Євросоюзу.

В той же час інтеграція регіонів в ЄС має свої політичні, соціальні та економічні переваги і для України, і для Європейського Союзу. Зупинимось детальніше на розгляді сутності переваг інтеграції регіонів в ЄС.

Розглядаючи політичні переваги інтеграції регіонів в ЄС можемо судити, що вони пов’язані зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Зближення з ЄС є гарантією, а виконання його вимог — інструментом розбудови демократичних інституцій в Україні. При цьому, що членство в ЄС відкриє шлях до колективних структур спільної безпеки Євросоюзу та забезпечить ефективнішу координацію дій з європейськими державами у сфері контролю за експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дозволить активізувати співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом тощо.

Наслідком соціальних переваг членства в ЄС стануть суттєві зміни в забезпеченні права на вільне працевлаштування, адекватної оплати та безпеки праці, гарантій соціального забезпечення, належних умов життя громадян, охорони здоров’я, освіти, культури, соціального захисту і соціального страхування відповідно до європейських стандартів.

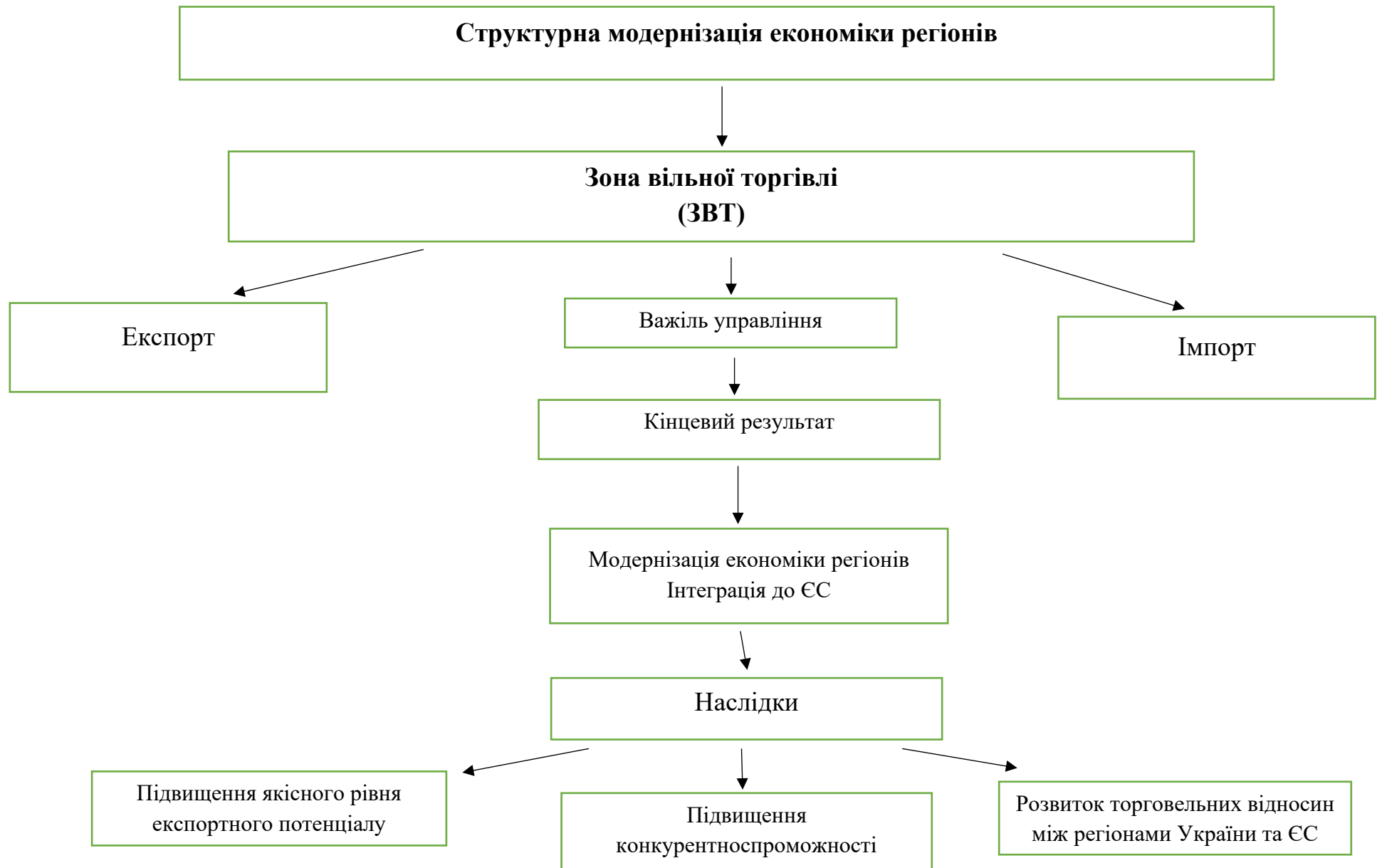

Рис. 1.3 Схема структурної модернізації економіки регіонів
*розроблено авторами

На нашу думку, розглядаючи, наприклад, торговельно-економічну сферу регіону, можна виділити наступні переваги (в довготерміновій перспективі):

- розширений Євросоюз може стати найбільш значним ринком збуту українських товарів та джерелом українського імпорту;
- покращаться умови доступу українських експортерів на окремі товарні ринки нових членів ЄС внаслідок переважного зниження рівня тарифного захисту і підвищення рівня конкурентного середовища.

Вважаємо, що недоліками інтеграції регіонів України до ЄС у короткотерміновій перспективі можуть бути:

- перехід нових держав-членів до єдиного митного тарифу ЄС та збільшення рівня тарифного захисту щодо низки товарів українського експорту;
- позбавлення нових держав - членів ЄС можливості самостійно регулювати свій торговельний режим щодо України;
- можлива втрата українськими експортерами традиційних ринків збуту в нових країнах-членах ЄС внаслідок розширення сфери застосування антидемпінгових заходів щодо України;
- скорочення обсягів традиційного українського експорту до ЄС внаслідок часткової переорієнтації товаропотоків між нинішніми та новими членами ЄС.

Отже, щоб інтегруватись у ЄС, регіонам необхідно суттєво змінити процес реалізації економічної та фінансової політики. Необхідно змінити інструментарій регулювання валютного ринку та створити умови для злиття нашого фінансового ринку з глобалізованим світовим, але на практиці це може докорінно змінити ринок фінансових послуг у країні й особливо — банківську систему. Все це вимагає, на нашу думку, ґрунтовних наукових досліджень.

На сьогоднішній день модернізація економіки України та її регіонів повинна стати новою моделлю індустріалізації. З цією метою необхідно сформувати фактори впливу на вітчизняну економіку, які можуть стимулювати або перешкодити її розвитку в майбутньому.

1.2. Фактори впливу структурної модернізації економіки регіону

Досліджуючи процес розвитку модернізації економіки, економісти приходили до різного розуміння його сутності, у результаті чого сформувалося кілька основних напрямів теорії економічного росту, які можна використати при аналізі взаємодії процесів розвитку й удосконалювання структурної модернізації економіки регіону:

- 1) модель лінійних стадій росту;
- 2) неокласична модель;
- 3) модель кумулятивної причинності;
- 4) модель структурних перетворень;
- 5) нова теорія економічного росту;
- 6) еволюційна теорія – універсальна циклічна модель.

Зведена інформація щодо напрямів моделей та теорій економічного росту представлена в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Еволюція напрямів та теорій економічного росту

Модель/ Теорія	Визначальні фактори та умови побудови моделі/теорії
1	2
Модель лінійних стадій росту	Фактори: Традиційне суспільство Дозрівання передумов для ривка; Ривок до самопідтримуючого росту; Перехід до технологічної зрілості; Ера масового споживання
Неокласична модель	Фактори: виробничий потенціал економіки, кількість і якість природних ресурсів, загальна чисельність і кваліфікація трудових ресурсів, запаси капіталу, рівень технологій
Модель кумулятивної причинності	Фактори: спеціалізація і територіальний поділ праці, існування центрів росту формування системи центральних місць (агломерацій), дифузія нововведень

1	2
Модель структурних перетворень	Фактори: міграція робочої сили із села в місто зростання виробництва й зайнятості у високотехнологічних галузях
Нова теорія економічного росту	«Концепція ендегенного розвитку» Полягає в орієнтації насамперед на внутрішні чинники і механізми, які в сукупності здатні забезпечити саморозвиток і самовідтворення національних економічних систем
Еволюційна теорія – універсальна циклічна модель	Циклічний розвиток галузевої структури економіки виходить з процесу поширення нововведень, який супроводжується виробництвом нових товарів

Зазначені моделі розроблялися з метою визначення оптимального співвідношення між факторами економічного розвитку, умов, що забезпечують його бажані темпи і стабільність, найважливіших пропорцій між елементами макроекономічного відтворення. Перша модель, розглядає процес розвитку як серію послідовних стадій економічного росту, через які повинна пройти будь-яка країна. Згідно з теорією найбільш відомого представника цього напрямку У. Ростоу, економічний устрій будь-якого суспільства може бути охарактеризовано в межах одного з наступних етапів розвитку: - традиційне суспільство; - дозрівання передумов для ривка; ривок до самопідтримуючого росту; - перехід до технологічної зрілості; - ера масового споживання. Всі розвинені країни, за цією теорією, пройшли через стадію ривка до самопідтримуючого росту, у той час як країни, що розвиваються перебувають або на стадії традиційного суспільства, або стадії дозрівання передумов для ривка. Перейти ж до ривка вони можуть тільки за умов здійснення заходів щодо оптимізації структури економіки, у тому числі за рахунок здійснення достатніх інвестицій з метою прискорення економічного росту²⁷. Неокласичні моделі розвитку економіки розроблені в роботах Дж. Бортса, Х. Зібберта, Р. Солоу, Т. Свана, Г. Менк'ю, Д. Ромера, А. Уейла, Р. Барро, Х. Сало-і-Мартіна, Р. Харрода і Є. Домара, Р. Хола і Ч. Джонса²⁸.

²⁷ Ростоу У. Стадии экономического роста (некоммунистический манифест) Нью-Йорк-М.: Наука, 1981. 338 с.

²⁸ Пилипенко И.В. Анализ основных зарубежных теорий конкурентоспособности стран и регионов в современном мировом хозяйстве. *Известия АН. Серия географическая*. 2003. № 6. С. 1521-1539.

Узагальнюючи неокласиків можна зазначити, що їхні концепції виходять з постулатів теорії ринкової рівноваги. Ринкова мобільність факторів призводить до повернення економічної системи у стан рівноваги структурних елементів, яка формує більш високий рівень розвитку. Основними факторами розвитку виступають перш за все, виробничий потенціал економіки, кількість і якість природних ресурсів, загальна чисельність і кваліфікація трудових ресурсів, запаси капіталу, рівень технологій. Економічний механізм розвитку за допомогою інвестицій описується неокласичною моделлю Харрода-Домара. Дана модель враховує тільки капітал як єдиний фактор розвитку, що в свою чергу синтезує в собі функціонування всіх інших. Із проведеного вченими аналізу випливає, що: 1) економічний розвиток передбачає не просто підтримку поточного рівня інвестицій, а їх збільшення, що розглядаються як «спонукальні поштовхи» або «нові імпульси» до розвитку; 2) зріст національного доходу відображається виключно функцією нагромадження капіталу; 3) капіталомісткість не залежить від співвідношення цін і виробничих факторів, а визначається лише технічними факторами виробництва. Таким чином, для забезпечення економічного розвитку в країні необхідно постійне заощадження й інвестування певної частки ВВП. Саме так У. Ростоу та його послідовники визначають умови для ривка. Країни, які здатні зберігати 15-20% ВВП, можуть розбудуватися швидше тих, у кого норми заощаджень нижче. Збільшення заощаджень та інвестицій є необхідною, але не достатньою умовою розвитку й наступного росту. Необхідні структурні, інституціональні й культурні передумови, які полягають у розвитку товарних і грошових ринків, підготовці кваліфікованих кадрів, культурі підприємництва, ефективній адміністративній системі. Разом з тим протилежних поглядів на архітектуру розвитку економіки дотримувалися представники теорій кумулятивної причинності Г. Мюрдаль, А. Хіршман, Ф. Перру, Ж-Р. Будвіль, П. Потье, Х. Річардсон, Дж. Фрідман²⁹. В основі моделей кумулятивної причинності знаходиться положення про

²⁹ Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира». Драма Азии. Пер. с англ. / Общ. ред. д.э.н., проф. Р.А. Ульяновского. М.: Изд-во «Прогресс», 1972. 767 с.

нерівномірний розвиток модернізації економіки в умовах вільної конкуренції. Основними факторами розвитку визнаються спеціалізація і територіальний поділ праці, існування центрів росту, каналів його поширення в національному економічному просторі, формування системи центральних місць (агломерацій), дифузія нововведень, постійна віддача від масштабів виробництва. Найбільше визнання серед кумулятивних моделей отримала конструкція теорії полюсів росту, обґрунтована Ф. Перру, і заснована на положеннях вчення про інноваційний розвиток економіки Й. Шумпетера. В її основі лежить уявлення про провідну роль галузевої структури економіки, і в першу чергу, галузей, що лідирують та створюють нові товари і послуги. Вона розвиває теорію центральних місць, використовуючи більш сучасні досягнення економічної науки (зокрема, метод «витрати - випуск» В. Леонтьєва)³⁰. В межах теорії структурних перетворень, економічний розвиток розглядається в контексті переходу від традиційного господарства до високотехнологічних галузей. Двохсекторна модель А. Льюїса виходить з положення, що основними факторами економічного розвитку виступають: міграція робочої сили із села в місто та зростання виробництва й зайнятості у високотехнологічних галузях. Таким чином їх розвиток детермінується зростом реінвестування, яке відбувається на основі накопичення капіталу, що викликає збільшення обсягів виробництва, міграції, зайнятості. Саме після того як уся зайва сільська робоча сила буде поглинена новими галузями промисловості процес збільшення зайнятості й самопідтримуючого росту припиняється. Однак історичний характер моделі пояснює те, що вона не враховує сучасні інституціональні й економічні реалії, такі як відсутність надлишків робочої сили в селі, міське безробіття, що частково детермінується розвитком технологій³¹. В межах структуралістської теорії економічного розвитку, була сформована трифазна модель Х. Ченери. Основними чинниками структурної модернізації економіки визначаються: розвиток технологій, зростаючі потреби суспільства, відкритість

³⁰ Бавико О.Є. Проблема сумісності завдань максимізації темпів росту національної економіки та мінімізації міжрегіональної диференціації. *Бізнес-навігатор: Науково-виробничий журнал*. Херсон: МУБІП. 2012. № 27. С. 82- 89.

³¹ Lewis A. Economic development with unlimited supplies of labour. *Manchester School*. 1954. 22 May.

національної економіки, нагромадження капіталу, зростання рівня освіти. Модель відображає фази навздогінного розвитку країн, що розвиваються. Засновуючись на положенні неокласичної теорії про мобільність факторів, основним з яких є капітал. Тобто автор моделі розкриває логіку послідовної зміни макроекономічних пропорцій: збільшення заощаджень, вирівнювання середньої схильності до заощаджень і норми інвестицій, приріст іноземних інвестицій, перерозподіл інвестиційних потоків, забезпечення випереджального зростання експорту у порівнянні з темпами росту ВВП³². Слід зауважити на загальній рисі моделей структуралістів, яка полягає у визнанні необхідності державного впливу на економічні процеси розвитку, за певних умов адаптації, вона може бути використана й у сучасній дійсності. На противагу структуралістам, за скорочення державного втручання в економіку виступали представники неокласичного напрямку в економічній думці, такі як П. Бауэр, М. Джонсон, Д. Саймон. Вони наголошували на необхідності забезпечення відкритості економіки, приватизації неефективних державних підприємств і позитивній ролі вільних ринків. Не можливо не відзначити й дослідження відомих представників неокласичного синтезу – економістів П. Самуельсона і В. Леонтьєва. Самуельсона вважають автором теорії виявлених переваг споживачів. Саме прагнучи досягти максимуму корисності, споживач зіставляє варіанти й зупиняється на кращих з них у відповідності зі своїми уподобаннями. Самуельсон аналізує, яким шляхом можна максимізувати виробництво продуктів певної структури, оскільки у випадку структурних змін відбувається незбалансований ріст окремих галузей і виробництв, що є гальмом для стійкого економічного розвитку. Зміна обстановки на ринку змінює характер попиту. Більш особливу актуальність це питання приймає у зв'язку з економічною ситуацією в нашій країні. У вітчизняній економіці утворився найсильніший розрив між можливим і реально наявним сукупним попитом, що виражається в значному недовантаженні в багатьох навіть важливих галузях, у тому числі

³² Chenery H.B. The structuralist approach to development policy. *American association Papers and Proceedings*. 1975. № 65. P. 310-316.

легкої промисловості, машинобудуванні, сільському господарстві. На відміну від П. Самуельсона, В. Леонтьєв проаналізував систему взаємозв'язків в економіці як єдине ціле. Інструментом аналізу стала таблиця балансів, що ділить господарство на кілька десятків галузей. Ця теоретична модель, що одержала назву «витрати – випуск», послужила основою для побудови багатогалузевої моделі економіки США. Розробка динамічних моделей міжгалузевого балансу використовувалася і для аналізу наслідків різних варіантів економічної політики. Міжнародна економічна динаміка кінця 80-х початку 90-х років відзначалася збільшенням диференціації соціально-економічного розвитку між різними країнами світу. Відповідна тенденція, ускладнила застосування традиційних теорій для аналізу економічних процесів. В результаті з'явився новий підхід щодо вирішення проблем розвитку економіки – концепція ендогенного розвитку (нова теорія розвитку). Головна особливість моделі ендогенного розвитку полягає в орієнтації насамперед на внутрішні чинники і механізми, які в сукупності здатні забезпечити саморозвиток і самовідтворення національних економічних систем. Важлива роль при цьому відводиться активній економічній політиці, яка покликана сприяти максимальному залученню усіх наявних у країні ресурсів і механізмів задля розвитку власної національної економічної системи та її кількісного і якісного удосконалення. Незважаючи на подібність нової теорії розвитку й неокласичних теорій, між ними існують істотні відмінності. Технічний прогрес вже не є єдиною можливою причиною економічного росту в довгостроковій перспективі. Крім того, нова теорія розвитку виходить з відсутності автоматичного вирівнювання темпів розвитку між країнами – вони залишаються незмінними й залежать від рівня нагромаджень і розвитку техніки в даній країні. Технології підвищують прибутковість інвестицій, тому розвиненим країнам вдається підтримувати швидкі темпи росту, а не боротися зі зменшенням прибутковості, на що вказує традиційна теорія. Тривале гальмування темпів росту в країні призводить до ще більш сильного її відставання від розвинених країн за рівнем доходу на душу населення. Розрив між розвиненими країнами, та країнами що розвиваються збільшується в

результаті протиприродного переливу капіталів. Потенційно висока рентабельність інвестицій у країнах, що розвиваються втрачає свою привабливість через низький рівень інвестицій у людський капітал, інфраструктуру та НДДКР. Країни, що розвиваються отримують від інвестицій набагато менше вигід, ніж економічно-розвинені країни. В межах зазначеної у переліку еволюційної теорії, циклічний розвиток галузевої структури економіки виходить з процесу поширення нововведень, який супроводжується виробництвом нових товарів, застосуванням нових технології й нової техніки, більш ефективним використанням вже відомих матеріалів, освоєнням нових ринків збуту, переходом до більш раціональних форм організації та методів управління. Матеріальну базу зміни структури, за Й. Шумпетером становлять кластери нововведень, що несуть в економіку заряд технологічного прогресу. Перехід на нові технології обумовлює структурні зрушення, оскільки змінюється поділ праці усередині виробничих ланок, між галузями, між територіями, між секторами відтворення суспільного продукту. Виділяються наступні фази циклу інноваційних перетворень: 1) початок циклу, що характеризується появою важливого технологічного нововведення, що призводить до появи прибутків у інноватора – в термінах теорії довгих хвиль, початок зростаючої хвилі; 2) середина циклу, масоване поширення нових технологій, пов'язаних з інноваціями, на всі галузі і сектори економіки; 3) закінчення циклу, поступове зниження ефективності інновацій, вичерпання можливостей підвищення ефективності в рамках оновленої структури, спадаюча частина довгої хвилі. Галузева структура економіки регіону розвивається у відповідності із зазначеною логікою: 1) початок циклу, поява інновацій, зародження нових галузей; 2) середина циклу, поширення технологічних перетворень на традиційні галузі, розширення нових галузей; 3) закінчення циклу, заміна колишніх технологій новими, завершення перетворень галузевої і технологічної структури³³. Таким чином, сутність економічного розвитку регіону полягає не стільки в нагромадженні капіталу та збільшенні додаткової робочої сили, скільки

³³ Schumpeter J.A., Clemence R.V. Essays on economic topics. N. Y.: Kennikat Press, 1969.

в їхній диверсифікації до більш ефективних сфер економічної діяльності.. Не монетарні процеси, а еволюція попиту та пропозиції на нові продукти, нові технології, способи організації виробництва формує бізнес-цикли в економіці. Для кожної стадії розвитку модернізації економіки регіону характерні свої особливості економічного росту. На доіндустріальній стадії спостерігався екстенсивний економічний зріст за рахунок розширення використання природних ресурсів (праця, земля). Індустріальна стадія розвитку характеризується інвестиційним ростом (як екстенсивним, так і інтенсивним). Постіндустріальна стадія характеризується інноваційним характером економічного розвитку. За умов постіндустріального розвитку, основою процесу структурної перебудови економіки необхідно вважати технологічні зрушення, детерміновані науково-технічним прогресом. Поняття «технологія» безпосередньо пов'язане зі знаннями щодо організації виробництва матеріальних благ. Воно було введено до наукового обігу у 70-х роках XVIII ст. німецьким дослідником Й. Бекманом. Стосовно індустріальної стадії розвитку економіки вважається, що «технологія» – спосіб перетворення різноманітних ресурсів у процесі виготовлення продукції, обробки та переробки матеріалів, складання готових виробів, контролю якості та управління. Починаючи з промислового перевороту середини XVIII ст. позиція країни у світовій економіці та її політична вага у світі, значною частиною визначаються ступенем її технологічного розвитку. Технології являють собою результат застосування наукових знань. Рівень технологічного розвитку визначає застосовувані суспільством економічні ресурси. Так, на доіндустріальній стадії ними переважно є земля і праця. На індустріальній стадії разом з появою індустріальних технологій на перше місце висувається промисловий капітал, а потім йдуть праця і земля. На постіндустріальній стадії, коли з'являються інформаційно-комунікаційні технології, в якості головного ресурсу виступає інформація. Також необхідно зауважити, що інформація як економічний ресурс існувала на всіх стадіях розвитку суспільства. Історія інформаційного ресурсу нараховує стільки ж століть, скільки й наука, але саме на інформаційній стадії

вона стає головним ресурсом економіки. Вплив науково-технічного прогресу проявляється у модифікації і модернізації економічної структури, започаткуванні нових виробництв, галузей, секторів економіки. Три технологічні революції спричинили принципові зміни в організації виробництва. Перша – спиралася на енергію вугілля й пари, друга – була революцією електрики й нафти, третя (інформаційна революція) – пов’язана з мікроелектронікою, біотехнологією, ядерною енергією, що знаменує етап формування й розвитку моделі постіндустріального суспільства. Процеси технологічного відтворення в постіндустріальну (інформаційну) епоху характеризуються експонентним прискоренням, а інтернаціоналізація НТП робить структуру економіки ще більш динамічною. Підвищується інформаційна ємність структури економіки. Цей показник поступово стає одним з показників ефективності функціонування економіки. Здатність економіки продукувати нову інформацію, швидкість та інтенсивність цього процесу стають найважливішими умовам прогресивних або регресивних структурних зрушень. За оцінками багатьох дослідників, одним з головних факторів структурної модернізації економіки регіону виступає військовий фактор, під яким ми розуміємо зріст військових витрат, розвиток військово-промислового комплексу, мілітаризацію економіки. Історичний аналіз розвитку державних структур показує, що необхідність забезпечення військових потреб, завжди виступала каталізатором економічного розвитку. Наприклад, перебудова армії та флоту за часів Петра I, спричинила розвиток мануфактурного виробництва та зміну структури економіки. Безпрецедентна за масштабами індустріалізація в СРСР багато в чому в якості основи, спиралася на розвиток військово-промислового комплексу. Дійсно, саме необхідність вирішення багатьох військових (оборонних) завдань у різних країнах спричиняла появу безлічі винаходів, які згодом використовувалися у секторі економіки, прискорюючи його розвиток. Третій фактор впливу на структурну перебудову економіки регіону полягає у характері співвідношення ринкових та державних механізмів регуляції. Взаємозв’язок ринку і технологічного розвитку проявляється в тому, що ринок виникає спонтанно на основі суспільного поділу

праці, який у свою чергу визначається рівнем існуючого технічного розвитку. Поділ праці призводить до розвитку процесів обміну результатами діяльності, тобто росту обсягів ринку, що, за теорією А. Сміта, у свою чергу, підсилює поділ праці. Ринок впливає на структуру економіки наступними чинниками. По-перше, сукупність ринків і ринкових відносин утворює каркас ринкової економіки. По-друге, ринок сприяє диверсифікації праці і капіталу з одних галузей і секторів економіки в інші. Таким чином, забезпечується мобільність факторів виробництва, від чого залежить гнучкість і своєчасність перебудови структури економіки. По-третє, умови ринкової конкуренції спонукають економічних суб'єктів до ефективного використання всіх видів економічних ресурсів, впровадження нових технологій, забезпечення високого доходу на вкладений капітал. По-четверте, стан і структура ринку визначають потреби у розвитку окремих видів виробництв, галузей, секторів. По-п'яте, фінансовий ринок впливає на зміни в галузевій, відтворювальній структурі економіки, направляючи кредити й інвестиції в найбільш ефективні з погляду економічної віддачі галузі. По-шосте, ринок праці визначає багато в чому галузеву, технологічну й територіальну структуру економіки. Четвертим фактором модернізації структури економіки регіону виступає глобалізація. Європейська Комісія розглядає глобалізацію як «процес зростаючої взаємозалежності між ринками й виробництвом різних країн під впливом обміну товарів і послуг, а також фінансових і технологічних потоків».

Сучасний період розвитку характеризується сильною взаємозалежністю економік різних країн, посиленням міжнародної торгівлі, впливу ТНК, глобального фінансового капіталу. При цьому світова торгівля, транскордонні інвестиції зростають швидше, ніж світове виробництво, що ще тісніше зв'язує економіки між собою. Основними напрямками глобалізації визнаються: фінансово-банківська, інформаційна, інноваційна сфери. Переваги в економічному розвитку одержують ті держави, що мають відповідні ресурси та направляють їх на розвиток та посилення своїх переваг.

РОЗДІЛ 2

ЦИФРОВІ МЕХАНІЗМИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Методи і моделі прогнозування структурної модернізації регіонів

Економічні, суспільні та політичні трансформації, яких зазнала наша держава за останні роки, загострили проблеми регіонального розвитку, серед яких: нерівномірність та диспропорції у галузевій структурі економіки регіонів, відсутність чесної ринкової конкуренції, і як наслідок – збереження низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних споживчих товарів на внутрішньому ринку, низький рівень технологічного та інноваційного оновлення підприємств, висока сировинна залежність виробничих підприємств, недостатнє врахування та використання внутрішнього потенціалу територій, неефективна галузева структура промислового виробництва, погіршенням фінансового стану реального сектора, посиленням диспропорцій у сфері виробництва, споживання й фінансування, неузгодженість державної та регіональної економічної політики. Вирішення виявлених проблем функціонування національної економіки неможливе без активної державної політики. Отже структурна модернізація економіки є рушійною силою розвитку регіонів за рахунок синергії соціальних, економічних, управлінських та політичних ідей і методів їх практичної реалізації на конкретній території у певний період часу.

Серед вітчизняних науковців існує декілька підходів до розуміння сутності структурної модернізації регіональної економіки. Так прихильники системного підходу (Карпенко Ю. В.³⁴, Бондарев С. С.³⁵, Шурубович А. В.³⁶), які розглядають структурну модернізацію регіону як частину економічної

³⁴ Карпенко Ю. В. Парадигма модернізації економіки: становлення та розвитку. *Вісник економічної науки України*. 2017. №1. С.54-57.

³⁵ Бондарев С.С. Структурная модернизация российской экономики: суть и задачи. *Российское предпринимательство*. 2010. Т. 11. № 4. С. 14-19.

³⁶ Шурубович А. В. Модернизация экономики в странах СНГ: национальные, региональные и глобальные факторы : научный доклад. Москва: ИЭ РАН. М.: РАН, 2008. С. 215-242.

модернізації країни розглядають її разом із «інституційними та технологічними змінами, спрямованими на підвищення конкурентоспроможності та стійкості до зовнішніх впливів, задає вектор сталого розвитку територій, поліпшує умови суспільного життя та забезпечення їх якості у майбутньому» [34].

Дунаєва І. В.³⁷, Штефан С. І. та Коротєєвої Г. С.³⁸, Миленського В. Н.³⁹ та ін. розглядають структурну модернізацію економіки регіону у просторовому вимірі через систему ефективного управління розвитком конкретної території. На переконання авторів, розвиток регіонів щораз частіше акцентується на пошуку і мобілізації внутрішнього невикористаного потенціалу території, що спирається на стратегічне управління у досягненні довгострокових цілей та на зростанні сполучної якості наддержавного, державного і регіонального управління [38; 37, с. 70].

У контексті регіональної економічної політики структурну модернізацію регіональної економіки розглядають А. Прокопюк та В. Н. Миленський [39].

Щораз більшої популярності набуває інноваційний підхід, прихильниками якого є М. Н. Ісянбаєва⁴⁰, О. В. Попело⁴¹, що визначають особливості структурної модернізації регіональної економіки через перехід регіонів на інноваційну модель розвитку та вважають, що одним із напрямів підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів, її інноваційного розвитку та модернізації виступають інноваційні структури. Така позиція заслуговує уваги, адже інновації і суб'єкти, які їх реалізують, здатні в достатньо короткі терміни формувати та модернізувати економіку як регіону, так і країни в цілому. Автори пропонують запровадити: регіональну підтримку науки, розробку та впровадження сучасних технологій, створення сприятливих умов для технологічного відтворення виробничої бази суб'єктів підприємництва, що є

³⁷ Дунаєв І. В. Просторовий вимір модернізації регіональної економічної політики у сучасних наукових підходах. *Вісник НАДУ*. Київ : Вид-во НАДУ, 2015. №4. С. 70-77.

³⁸ Штефан С. І., Коротєєва Г. С. Фінансові інститути і інструменти модернізації економіки регіонів України. *Комунальне господарство міст*. 2014. №113. С.223-228.

³⁹ Миленський В. М. Теоретичні підходи до модернізації регіональної економіки. URL: <http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/5791/C.%20322.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 20.04.2019).

⁴⁰ Кавтиш О. П. Модернізація економіки України: теорія і практика здійснення реформ. *Ефективна економіка*. 2013. №1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_7. (дата звернення: 22.04.2019).

⁴¹ Полякова А. Г. Концептуальные основы модернизации экономики регионов. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 323. С.273-279.

ключовими галузями регіональної економіки, та посилення їхньої активної інноваційної діяльності.

Таким чином, мета структурної модернізації регіональної економіки полягає у нарощенні потенціалу регіонального розвитку та досягнення галузевої диверсифікації через впровадження в суспільно-економічне життя більш сучасних методів та способів управління, що спрямовані на реальні інтереси регіонів, інструменти та механізми соціально-економічного їх розвитку. Формування механізму впровадження модернізації в Україні в сучасних умовах має керуватися пріоритетними цілями: реформування інститутів суспільства, структури реальної економіки; побудова високотехнологічної та конкурентоспроможної економіки; перехід до інноваційно-інвестиційної постіндустріальної економіки і суспільства. Забезпечення вирішення поставленої мети: забезпечення перспективи технологічного розвитку можливе на нашу думку при переході до інноваційного типу економічного розвитку, що потребує також аналізу механізму структурно-інноваційних зрушень, можливих їх наслідків для всієї економіки та суспільства. Доцільність структурно-інноваційних зрушень в економіці сучасної України пов'язана із проведенням системної структурно-інвестиційної та інноваційної політики, яку повинна активно та послідовно впроваджувати держава та її власні інститути в господарське життя на всіх його рівнях, шляхом підвищення ролі державної виконавчої влади, її антимонопольного, антикорупційного законодавства, реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку, пріоритетного розвитку галузей науки, освіти, культури, охорони здоров'я та ін.

Досягти поставлених цілей можна маючи адекватні та науково обґрунтовані прогнози перспектив розвитку інноваційної системи в регіонах.

Невизначеність прогнозування результатів інноваційної діяльності пояснюється динамічними змінами зовнішнього оточення аналізованих об'єктів. Управлінські рішення приходить приймати в умовах невизначеності та ризику, що може привести до ряду побічних незапланованих негативних ефектів. Проблема прийняття рішень в умовах невизначеності пов'язані з тим, що

неможливо однозначно передбачити їх наслідки і результати, що розвиток в умовах невизначеності проявляється у вигляді непрямих стохастичних змін у структурі впливу навколишнього середовища на виробничі процеси, тому розвиток інноваційних систем суспільно необхідний. В таких умовах зростає важливість формування теоретичних засад та науково-практичних рекомендацій у побудові прогнозів структурної модернізації економіки.

Методологічна складність прогнозування структурної модернізації економіки країни пов'язана з врахуванням інвестиційної діяльності, зростання дохідності наукоємної продукції та послуг, фундаментальних досліджень, прикладних розробок та апробацій, науководослідних, конструкторських розробок і проектних досліджень та появою нових явищ і процесів, які важко описуються кількісними методами, що вимагає зміни технології прогнозування. Тому визначимо принципи, які повинні лягти в основу проведення прогнозування структурної модернізації економіки країни.

Принцип *наукової обґрунтованості* означає, що в прогнозах врахування законів розвитку регіональної інноваційної системи повинно базуватися на глибокому вивченні досягнень вітчизняного і зарубіжного досвіду формування прогнозів.

Принцип *наступності* в часі означає, що для прогнозування важливі не тільки історичні зрізи минулого розвитку країни, знання основних стадій його еволюції, але й виявлення позитивних і негативних сторін його розвитку, їхнього співвідношення⁴²⁴³

Принцип *адекватності* прогнозу об'єктивним закономірностям характеризує не тільки процес виявлення, але й оцінку стійких тенденцій, взаємозв'язків та збалансованості регіональної інноваційної системи з метою створення математичного аналогу реальних економічних процесів.

Принцип *об'єктивності* стосується якості та статистичної коректності

⁴²Составление прогнозов регионального развития. Моделирование и прогнозирование. URL: <http://www.ais.vis.ru/site/>. (дата звернення: 22.04.2019).

⁴³ Пухир С.Т. Стратегічне прогнозування соціально-економічного розвитку регіону: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук: 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка. Львів, 2005. 158 с.

вхідної інформації, що забезпечується шляхом використання даних органів державної статистики.

Принцип *безперервності* передбачає корегування прогнозів структурної модернізації економіки країни при появі нової інформації про розвиток регіональної інноваційної системи, що забезпечується системою взаємозв'язаних у часі коротко-, середньо- та довгострокових прогнозів.

Принцип *альтернативності* передбачає врахування зміни вхідних умов при побудові базової, оптимістичної чи песимістичної траєкторій структурної модернізації економіки.

Реалізація принципу *комплексності* зумовлює необхідність розробки прогнозу структурної модернізації економіки країни з урахуванням різноманіття взаємозалежних процесів.

Принцип *збалансованості* передбачає необхідність розробки прогнозу з урахування узгодженості та пропорційності взаємозв'язаних сфери, що дозволяє передбачити рівень збалансованості та виявити напрямки розбалансування функціонування регіональної інноваційної системи.

Принцип *системності* означає, що при вирішенні проблеми збалансованості між потребами регіону та наявними ресурсами, сучасний регіон повинен розглядатися з однієї сторони як цілісна системна, а з другої – як невід'ємна частина української держави.

Головним інструментом розв'язання проблем структурної модернізації економіки країни має стати середньо- та довгострокове прогнозування наявних тенденцій розвитку економіки, потреб в ресурсах, фундаментальних досліджень, прикладних розробок, науководослідних і конструкторських розробок, проектних досліджень. Роль науково обґрунтованого прогнозування структурної модернізації економіки країни постійно зростає, оскільки його результати дозволяють вчасно зосередити сили й засоби на вирішенні проблем нинішніх і майбутніх поколінь у забезпеченні необхідними ресурсами, достатнього рівня життя і здорового середовища життєдіяльності.

Досвід, накопичений сучасною прогностикою, показує, що система методів

прогнозування постійно вдосконалюється і поповнюється. У науковій літературі висвітлені більш 150 різних методів прогнозування, які мають складну класифікацію. Проте неусвідомлення їх практичної значимості не дозволяє їх ефективно використовувати для прогнозування регіональної інноваційної системи, тому на практиці в основному використовується близько 20. А тому, виходячи із завдань дослідження, необхідно здійснити селекцію методів прогнозування і встановити резерв використання цієї різноманітності методів і моделей з одночасним визначенням їх наближеної достовірності для середньо- та довгострокового прогнозування структурної модернізації регіону.

На основі аналізу збалансованого функціонування економічної системи та встановлених взаємозв'язків між її сферами методи прогнозування дають змогу передбачити ймовірність майбутнього розвитку країни, то вкрай важливим є спосіб одержання прогнозних суджень. На рисунку 2.1 наведені ті із них, які придатні для вирішення задач прогнозування структурної модернізації економіки країни.

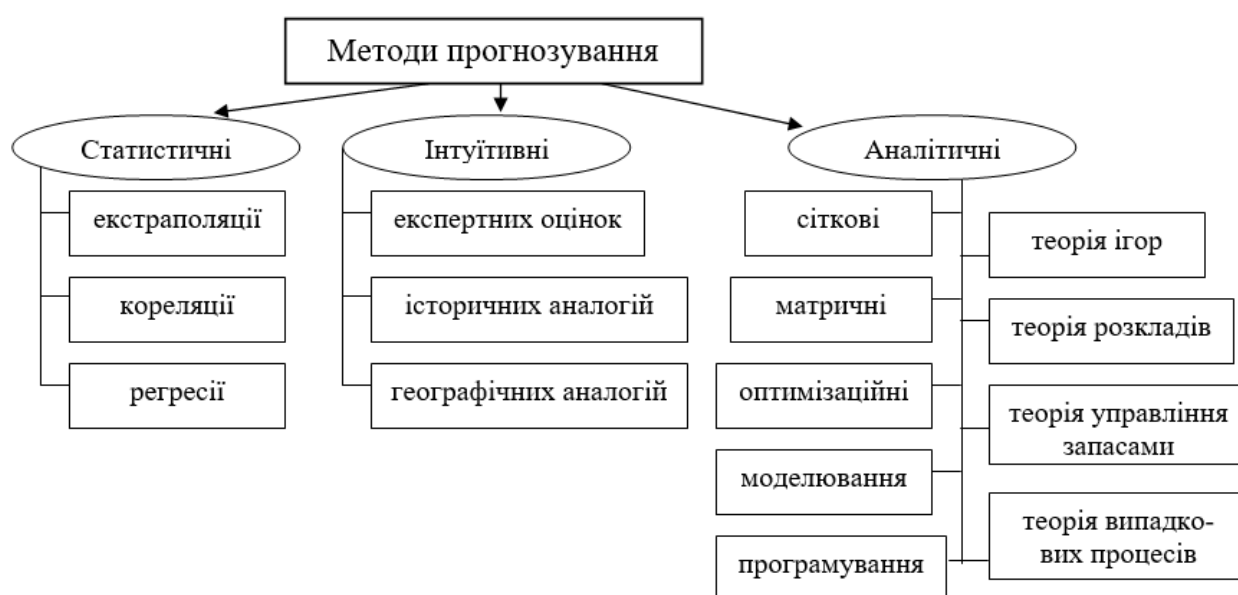

Рис. 2.1. Розподіл методів прогнозування за способом отримання суджень

Тому за основний критерій класифікації методів прогнозування з числа важливих класифікаційних ознак (рівнем агрегування, суб'єктом, предметом, терміном, напрямком, періодичністю, прогнозними характеристиками, характером розвитку об'єкта, способом отримання прогнозних суджень, рівнем

складності, ступенем детермінованості та інші) вибрано саме спосіб отримання прогнозних суджень

Розглянемо специфіку вживання названих груп методів з точки зору прийнятності їх застосування до прогнозування структурної модернізації економіки країни.

Методи екстраполяції ґрунтуються на передбачені майбутнього як безпосереднього продовження теперішнього часу.

Методи екстраполяції підрозділяються на дві групи (табл. 2.1), які краще всього використовувати при короткостроковому прогнозуванні, коли визначаються основні об'єкти та явища функціонування системи.

Таблиця 2.1

Класифікація методів екстраполяції*

Вид функції	Методи	Умови застосовуються	Недоліки
апріорне задання виду функції	мінімальних квадратів	Якщо розвиток об'єкту (явища) характеризується плавною траєкторією (трендом), а загальні умови минулого не зазнають змін у майбутньому. На початкових етапах прогнозування, коли визначаються найзагальніші контури явища, при розробці прогнозів на відносно короткий період.	Відносно короткий період прогнозування. Неможливість застосування при недостатній інерційності процесів.
	експотенційного згладжування		
	середніх огинаючих кривих		
не вимагає апріорного задання виду функцій	графічний		
	згладжування простої і зваженої плинної		
	гармонійних терезів		

*Складено автором ⁴⁴

Методи кореляції використовують для визначення показників зміни сили лінійної залежності між двома наборами рангів. Коефіцієнт кореляції є інструментом вимірювання тісноти між двома змінними.

Методи регресії використовуються для визначення залежності між двома або більш змінними. У багатьох випадках таку залежність доцільно представити в математичному вигляді. Побудова регресійних рівнянь здійснюється на основі часових рядів методами найменших квадратів, векторної та авторегресії, робастної регресії. Якщо у динаміці змінних спостерігається різкі коливання, то для згладжування цих коливань при моделюванні регресійних рівнянь доцільно використовувати лагові і фіктивні змінні, лінійні, гіперболічні та логарифмічні

⁴⁴ Герасимчук З. В., Кондіус І. С. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону. Луцьк: Надтир'я, 2010. 412 с.

функції. Статистичним методам дається перевага при середньо- та довгостроковому прогнозуванні, хоча їх застосування обмежене неможливістю ефективного врахування випадкових змінних у поведінці процесу.

З урахуванням унікальності регіонів в прогнозних розрахунках значимістю різних показників, які враховуються при прогнозуванні структурної модернізації економіки країни в конкретному регіоні будуть суттєво відрізнятися. Тому для визначення ваги кожного з таких показників доцільно застосовувати методи кореляції і регресії.

Розрізняють два види експертних опитувань (табл. 2.2): індивідуальний і груповий.

Таблиця 2.2

Класифікація методів експертних оцінок*

Види методів	Методи	Умови застосовуються		Недоліки
Індивіду-альний	формалізовані методи	Для аналізу і узагальнення результатів, представлених іншими експертами.	Для короткострокового прогнозування. При відсутності достатньо повної і достовірної статистичної характеристики об'єкта. У випадку великої невизначеності середовища функціонування об'єктів тих галузей промисловості, які зазнають сильного впливу нових відкриттів. При дефіциті часу і коштів в експериментальних ситуаціях.	Відносна суб'єктивність отриманих результатів. Відносно короткий період прогнозування. Складність отримання експертних оцінок в реальному часі. Трудомісткість аналізу великих масивів. Складність адекватного підбору референтної сукупності
	інтерв'ю			
	евристичний метод			
Груповий	метод колективної генерації ідей – «мозкової атаки»	При попередньому обговоренні питання з подальшим відкритим або закритим голосуванням, а також у вигляді вільних висловів без обговорення і голосування.		
	метод «Дельфі»			
	метод Зонд (Probe)			
	метод сценаріїв			
	методи історичних та географічних аналогій			
	колективної експертної оцінки			

*Складено автором [44]

Методи експертних оцінок (евристичні методи) використовуються при розробці нових напрямків, нових концепцій розвитку, у політичних, соціальних, економічних, макроекономічних прогнозах спрямовані на прогнозування майбутньої структурної модернізації економіки країни шляхом систематизованого опитування фахівців (експертів), що володіють досвідом

практичної роботи, здатних оцінити важливість питання, вибрати один з альтернативних шляхів його вирішення. Ці методи застосовуються за відсутності необхідної інформації, обмеженості часу і засобів для вирішення питання на основі формалізованих методів.

При прогнозуванні економічного розвитку може бути з великою користю використаний метод колективної генерації ідей – «мозкової атаки», орієнтований на відкриття нових ідей і досягнення згоди експертів на основі інтуїтивного мислення. На його основі визначається вибір одного з альтернативних рішень, наприклад, при розміщенні господарських об'єктів. Колективне обговорення того або іншого питання може бути організовано шляхом скликання науково-практичної конференції, оперативних нарад ⁴⁵.

Результатом розвитку методу експертних груп є метод «Дельфі», при якому буде вироблена узагальнена думка групи з приводу якісних оцінок майбутнього. Недоліки даного методу:

- через відсутність міри надійності передбачення він не дає способу співвіднесення результатів прогнозування з довгостроковим плануванням;
- представлення інформації тільки про медіану і квартилі чинить психологічний тиск на експерта, який категорично вважає, що розглянута подія ніколи не відбудеться ⁴⁶.

Розвиток методу Дельфі являє собою Метод Зонд (Probe), результатом якого є складена таблиця, у якій оцінюються бажаність і реалізуємість подій.

Метод сценаріїв являє собою складний логіко-евристичний аналіз, у процесі якого дослідники, використовуючи свої знання про прогнозований об'єкт, досвід і інтуїцію, будують структуровану змістовну модель розглянутого явища. В результаті оцінки економічного функціонування держави розробляється ряд сценаріїв його розвитку. Після того, як сценарії побудовані, відбувається їх прогнозування.

Методи експертних оцінок доцільно використовувати для прогнозування

⁴⁵ Гладкий Ю.Н., Чистобаев А. И. Основы региональной политики. СПб.: Михайлова В.А., 1998. 659 с.

⁴⁶ Геєць В.М., Клебанова Т. С., Черняк О. І., Іванов В. В., Дубровіна Н. А., Ставицький А.В. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування. Х.: ВД «Інжек», 2005. 396 с.

процесів за відсутністю відповідної вхідної інформації, а також у тих випадках, коли процеси не піддаються формалізації. Особливо ефективне прогнозування експертними методами, коли вже є деяка інформація і шляхом спеціальних підходів можна як якісно, так і кількісно оцінити потрібні показники.

Через відсутність повноти необхідних експериментальних даних і достовірних моделей опису процесів в ряді задач, пов'язаних з економічними питаннями, прогнозування викликає серйозні ускладнення.

Суть методів історичних і географічних аналогій полягає в порівнянні з еталоном розвинутих країн, розвиток яких відбувався в аналогічних умовах.

Слід відзначити, що вплив несподіваних подій або неекономічних факторів, таких, як наприклад, втрати, викликані загостренням соціально-політичної ситуації, економічної або екологічної кризи, зміна політичного чи економічного курсу в умовах перехідної економіки, що не можна врахувати статистичними методами, допомагають враховувати експертні оцінки. Багатоваріантність розвитку подій обумовлена дією непередбачених факторів, враховується шляхом сценарного прогнозування. Розробка експертами сценаріїв впливу таких факторів випереджає здійснення прогнозів для кожного із сценаріїв, що дає можливість врахувати найбільшу кількість аспектів моделюючого процесу. Усе це вимагає створення нових підходів, що спиралися б на сучасні кількісні методи досліджень – системний аналіз і математичне моделювання.

Що стосується аналітичних методів, то в економічних дослідженнях широко застосовуються: сіткові; матричні методи; математичне моделювання; лінійне, нелінійне математичне програмування; теорія випадкових процесів, ігор, розкладів, управління запасами⁴⁷. Для дослідження структурної модернізації економіки країни вважаємо за доцільне використовувати методи моделювання, що за допомогою певних засобів зображення економічної системи дозволяють провести узагальнення особливостей і закономірностей її розвитку. Будь-яке моделювання включає як фізичну і геометричну подібність, так і адекватність

⁴⁷ Енциклопедичний словник бізнесмена: Менеджмент, маркетинг, інформатика під заг. ред. М.І. Молдованова]. К.: Техніка, 1993. 856 с.

часу, тобто укладається в суть просторово-часової парадигми. Для регіональної політики з великого числа моделей особливе значення мають інформаційні моделі, що розробляються засобами математичного і логічного апарату.

До числа методів, що формалізуються, відносять систему взаємозв'язаних математичних моделей, а до числа методів, що не формалізуються, – логічне моделювання, що ґрунтується на вербальних (моделі – образи, дефініції і ін.) і графічних (блокові і картографічні моделі, аеро- і космічні знімки) моделях.

Класифікація вживаних економічних дослідженнях математичних моделей зводиться до чотирьох типів і представлена в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Класифікація методів математичного моделювання*

Типи методів	Моделі	Умови застосовуються методів математичного моделювання	Недоліки застосування
Стохастичні детерміновані	теорії поля	Забезпечення прямого і зворотного зв'язку з об'єктами, явищами і процесами більш високого ієрархічного рангу. Методи математичного програмування - в задачах міжгалузевої оптимізації розвитку регіональних систем. Балансові моделі - для виявлення впливу структури економіки на навколишнє середовище та його узгодження. Матричні моделі описують потоки природної сировини, забруднювальних речовин, природоохоронні технології. Стохастичні моделі – прогнозування обсягів основних видів продукції.	Спрощення реальних ситуацій таїть в собі небезпеку отримання невірних або тривіальних результатів. Потребує контролю за розмірністю моделі. Межа спрощенню моделі.
	методи лінійного програмування		
	методи нелінійного програмування		
	балансові моделі;		
	матричних моделі		
Статистичні стохастичні	моделі міграції		
	моделі взаємодії		
	моделі розміщення		
Динамічні детерміновані	моделі розселення в місті, що розвивається		
	агломерація		
	моделі розміщення об'єктів в умовах конкуренції		
Детерміновані стохастичні	моделі відтворювання населення		
	моделі використання земельної фундації		

*Складено автором [44]

У моделюванні економічних систем повинна знайти віддзеркалення вся складність взаємозв'язаних явищ і процесів, що протікають в просторі – часі. Разом з тим модель повинна бути максимально придатна для практичного використання, тобто повинна бути зрозуміла особі, що ухвалює рішення. Пошук оптимального варіанту призводить до розумної абстракції, до відвернення від тих або інших сторін реальних явищ і процесів, що мають другорядне значення. Проте спрощення реальних ситуацій в складних економічних системах таїть в собі небезпеку отримання невірних або тривіальних результатів. Отже, існує

межа спрощенню моделі.

Класифікація другого виду моделювання – логічного, що базується на описових і картографічних моделях, представлена таблицею 2.4.

Таблиця 2.4

Класифікація методів логічного моделювання*

Групи моделей	Методи/типи моделей			Умови застосовуються	Недоліки
Описові моделі	Методи еталонів			При зіставленні об'єктів при їх класифікації з еталонними значеннями.	Складним є розподіл на класи (класифікація) об'єктів за ознаками.
	Метод аналогій			для вибору стратегії розвитку регіонів но-вого освоєння на основі зіставлення з дос-відом розвитку вже освоєних територій.	
	Метод циклів	Конкретні енерговиробничі цикли	Енергетичні цикли (Н.Н.Колосовський)	При визначені технологічної послідов-ності відтворених процесів в регіоні.	
			природно-ресурсні цикли (І.В.Комар)	При досліджені обмін речовин в енергії в системі «природа-суспільство-природа»	
			«великі» природно-суспільні, або географічні, цикли обміну речовин і енергії (Ю.Г.Саушкін)	Для передбачення життя людей в геохі-мічному кругооберті речовин (водообер-ті, газо оберті, в біогенетичних циклах).	
			цикли (фази, стадії) етногенезу (Л.Н. Гумільов)	При прогнозуванні поведінки етносу, виділяючи характерні риси напруги етнічної системи	
		Абстрактн і енерго-виробничі	Генералізований абстрактний цикл	Основа моделювання міжгалузевих комплексів, в яких синтезується ресурсна і цільова складові, можливості поглиблення спеціалізації і кооперації виробництва.	
Картографічні моделі	Графічна модель			Дозволяють представити цілісну синтезо-вану картину природно-ресурсного і соціо-економічного потенціалу розвитку. В оперативному керівництві, проектно-дослідницьких роботах, прогнозно-аналітичних дослідженнях.	
	Блокова модель				
	Блок-схемна модель				
	Аеро- і космічні знімки				
	Загальноекономічні карти				

*Складено автором ^[44]

Якщо при типізації об'єктів дослідження є можливість зіставити їх з еталонними значеннями, доцільно використовувати різновид порівняльно-географічного методу - метод еталонів. У комплексних дослідженнях буває достатньо складним розподіл на класи (класифікація) об'єктів за тими або іншими ознаками, що обумовлене тісним взаємозв'язком і великим взаємовпливом всіх середовищ життєдіяльності. За неможливістю глибокого вивчення кожної з них пропонуємо використовувати метод аналогії, суть якого полягає в зіставленні однієї регіональної зіставляючої з іншою, що знаходиться

в аналогічних соціально-економічних умовах. Частіше за все цей метод варто використовувати для вибору стратегії розвитку регіонів нового освоєння на основі зіставлення з досвідом розвитку вже освоєних територій.

Циклічний метод, або метод циклів, знаходить все більш широке розповсюдження в економічних дослідженнях. Достатньо добре відомі дослідження циклічності, проведені Л.Н.Гумільовим, Н.Н.Колосовським, І.В.Комаром, М.Д.Кондратьєвим, Ю.Г.Саушкиним, А.Л.Чижевським, С.Л.Шульц, багатьма іншими ученими. Важливо сказати, що популярність метода циклів пояснюється тим, що всім просторово-часовим структурам властива циклічність.

Одним з різновидів логічного моделювання є абстрактні енерговиробничі цикли. Абстрактний цикл об'єднує всі конкретні однотипні цикли, а також включає виробничі процеси, які у принципі можуть бути створені. Конкретні цикли повністю входять в абстрактні цикли, але останні ширші конкретних циклів.

Особливе місце належить генералізованим абстрактним циклам, які узагальнюють в собі існуючі і потенційно можливі однотипні конкретні цикли. Пізнавши структуру генералізованих циклів, можна пізнати в основних рисах і структуру однойменних конкретних циклів.

Картографічний метод є частиною моделювання, має в той же час і відносно самостійне значення. Соціально-економічна карта адекватно відображає просторові процеси і структуру, несе в собі докладну інформацію про просторову організацію суспільства. За необхідністю інформація може бути «знята» і проаналізована. Нові напрями розвитку і вдосконалення картографічного методу з'являються в результаті поєднання його з аерокосмічним фотографуванням. Аерокосмічні знімки стали важливим інструментом пізнання геосистем, екологічного стану регіонів.

Найвищий рівень узагальнення дають загальноекономічні карти, що є особливою категорією картографічних зображень. Принципові особливості таких карт полягають в тому, що вони дозволяють представити цілісну

синтезовану економіко-ресурсну, соціально-географічну та екологічну характеристику території.

Аналітичні методи прогнозування, які базуються на економіко-математичному моделюванні, доцільно використовувати при наявності досконалої вхідної інформації і можливостях формалізації процесів, що прогнозуються ⁴⁸.

Кожний з розглянутих методів прогнозування макроекономічних показників застосовується при вирішенні конкретних задач соціально-економічної політики. При розгляді шляхів вирішення проблеми забезпечення структурної модернізації економіки країни сфери прикладання методів в подальшому будуть нами конкретизовані.

Узагальнюючи теоретичні підходи щодо прогнозування структурної модернізації економіки, необхідно зазначити, що основний шлях дослідження системи – це побудова моделі. Але не слід автоматично переносити методику, яка розроблялась для побудови глобальних моделей, а необхідно, враховуючи особливості інформаційної бази, відкорегувати її у відповідності до реального стану і специфіки розвитку конкретної держави.

Зокрема регіональну інноваційну систему пропонуємо описувати методом системної динаміки за допомогою звичайних диференціальних рівнянь, кожне з яких установлює залежність швидкості зміни відповідних фазових змінних від параметрів системи.

Імітаційне моделювання не має обмежень представлення будь-яких аспектів функціонування економічних систем. Основні труднощі тут пов'язані з побудовою імітаційних систем зі змінною структурою й аналізом таких моделей на електронно-обчислювальних машинах. При такому аналізі заздалегідь необхідно прогнозувати певний варіант зміни параметрів моделі, зовнішніх впливів, а також їх структурних елементів. Таке дослідження ґрунтується на досвіді, інтуїції розроблювачів і експертних оцінках.

⁴⁸ Прогнозування соціально-економічного розвитку регіону: питання теорії і методології. НАН України. Інститут регіональних досліджень: під ред. д.е.н., проф. Є.І. Бойко. Львів, 2005. 34 с.

Економетричні методи слід використовувати для прогнозування розвитку економічних систем. Ефективне застосування статистичних методів для опису процесів функціонування складних природних систем. Однак фундаментальних робіт з економетричного моделювання економічних систем майже немає [18, с.88]. І як наслідок цього – недостатньою є інформаційна база, що унеможливорює побудову комплексної економічної моделі економетричного типу. Тому фахівцям в цій області потрібно звернути свою увагу на подальший розвиток і розширений пошук сфер прикладання економетричних методів при розробці комплексних моделей прогнозування складних природних систем, які дозволяють активно застосовувати засоби електронно обчислювальних комплексів.

Завершуючи аналіз основних методичних підходів до моделювання економічних систем, відзначимо загальні ознаки розглянутих методів. Насамперед вони створювалися для дослідження проблем (об'єктів), якісно відмінних від аналізованих процесів структурної модернізації.

Отже, виникає потреба в математичному моделюванні економічних систем, що зазвичай концентрують увагу на проблемі структурної модернізації, яка визначається специфікою конкретної території. Для того, щоб знайти головні частини і зв'язки системи, варто зосередити увагу на трьох важливих моментах:

- 1) визначити головну ціль – забезпечення економічного розвитку країни;
- 2) зрозуміти особливості збалансованого функціонування країни і визначити характеристики основних сфер, що беруть участь у передбаченні головної функції;
- 3) встановити важливі взаємозв'язки між ресурсоємними та високотехнологічними виробництвами.

Досвід узагальнення моделей математичної економіки дозволив перейти до побудови комплексних економічних моделей, до складу яких входять три основні блоки, що описують процеси структурної модернізації регіонів. При цьому кожний блок обов'язково містить математичний апарат, виражений рівняннями та нерівностями, який дозволяє встановити взаємозв'язок між

змінними всіх підсистем.

Розглянуті види моделей являють собою досить обширний матеріал для вибору моделі-прототипу. При цьому перевага повинна віддаватись таким економетричним моделям, які відповідають основним вимогам:

1) *Повнота* полягає у тому, що моделюванню підлягають всі сегменти досліджуваного об'єкта.

2) *Комплексність* передбачає композицію підмоделей, їхньої певної структуризації, функції яких реалізуються на основі взаємодії різних підходів і методів.

3) *Самоорганізація*. Модель – це система регресійних рівнянь з різними комбінаціями вхідних і проміжних змінних.

4) *Синергічний* міжрегіональний розвиток, який переростає в інтеграційні процеси. Тобто врахування синергічного ефекту множення позитивного результату трьох складових.

5) *Керованість* – наявність вільних екзогенних змінних, які визначають економічні обмеження і об'єднуються в сценарії, що відображають різні стратегії керування економічною системою в різних аспектах.

6) *Взаємозалежність* показників, яка характеризує рівень розвитку конкретної території.

7) *Забезпечення горизонтального і вертикально-зворотного зв'язку* з об'єктами, явищами і процесами більш високого ієрархічного рангу. При горизонтальному зв'язку моделювання розвитку регіональних систем здійснюється на основі узагальненої місцевої інформації. Вертикально-зворотній зв'язок означає, що розвиток нижнього (мікро-) рівня залежить від розвитку рівнів, що стоять вище – мезо- і макросистем і навпаки.

8) *Розімкнутість* стосовно результатів моделювання, що дозволить вносити відповідні виправлення і уточнення до існуючої моделі.

Для прогнозування економічного блоку комплексної моделі широко застосовують методи економіко-математичного моделювання, оскільки саме такий підхід дозволяє вказати шляхи залучення та ефективного використання

реально існуючих коштів, простежити взаємозв'язок усіх визначальних параметрів розвитку економіки тощо ^[48].

Серед сучасних методів прогнозування економічних процесів є поєднання підходів і методів теорії прийняття рішень регресійного аналізу дискретної та нелінійної оптимізації.

Для моделювання поведінки об'єктів економіки і визначення тенденцій їх розвитку в майбутньому, прогнозування окремих показників економічної системи найбільш відомими є такі методи як трендовий, адаптивний (статистичний), метод експертних оцінок. Для аналізу особливостей розвитку економіки регіону як складної динамічної системи використовують метод моделювання економічних процесів ^[48].

Проведення успішної економічної політики залежить від достовірності прогнозу основних макроекономічних показників. Одним з таких показників, який свідчить про рівень розвитку економіки країни, є валова додана вартість (ВДВ). Неможливість передбачення величини екзогенних та ендегенних факторів надзвичайно ускладнюють процес побудови адекватних моделей прогнозу.

Головним елементом прогнозової моделі економічного розвитку є виробничі функції, які дозволяють визначати фактори виробничого процесу, аналізувати їх внесок та ефективність використання. Прикладом виробничих функцій є функції з постійною еластичністю заміщення, чи функції CES – constant elasticity of substitution. Їх також називають функціями ACMS – за іменами К. Ерроу, Х. Ченері, Б. Мінера та Р. Сомоу, які запропонували цей тип (1961). Ця функція поступається відомим функціям Кобба-Дугласа (1928). Перспективним розвитком простих видів виробничих функцій являє собою функція Сато. Побудова виробничих функцій буде ґрунтуватись на врахуванні сучасних реалій розвитку економіки регіону ^[48].

Економічна модель вимагає в першу чергу визначення базових показників розвитку. Для визначення сукупності економічних показників використовують

знаковий орграф, який відтворюватиме основні економічні процеси в регіоні ⁴⁹.

В математичному аспекті розглянута модель економічного блоку відноситься до задач квадратичного програмування, що загалом розв'язується чисельними методами.

Методологічна складність побудови моделі полягає в тому, що нові процеси в соціальній сфері, які невід'ємно пов'язані з економічними процесами, навіть якщо вони досить чітко з'ясовані на змістовному рівні, завжди буває важко описати кількісними методами. Узагальненим показником соціального розвитку є рівень життя населення, що відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. При прогнозуванні реальних доходів використовується баланс грошових доходів і витрат населення, що характеризує середній рівень добробуту населення, дає можливість визначити реальні доходи, загальний обсяг платоспроможного попиту, розрахувати показники інфляції.

Розрахунки прогнозних значень показників економічного і соціального розвитку регіону можна одержати за допомогою методів екстраполяції на основі аналітичних показників заданих часових рядів, зокрема:

- а) на основі середнього коефіцієнта росту;
- б) на основі середнього абсолютного приросту;
- в) на основі екстраполяції трендів.

Зміни відповідних показників соціо-економічного розвитку в часі можуть бути описані рядом залежностей – лінійною, квадратичною, степеневою експотенційною, гіперболічною, і будуються на основі часового статистичного ряду «передісторії». При умові збереження тенденції розвитку та балансів, які склалися в соціальній та економічній сферах за аналізований період, розрахунок прогнозу можна здійснити на основі екстраполяції тренда. При побудові адекватної моделі функціонування регіону доцільно застосовувати статистичні методи класифікації, регресійний аналіз, методи самоорганізації для встановлення кореляційних зв'язків і залежностей між складовими регіональної

⁴⁹ Робертс Фред С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим и экологическим задачам. М.: Наука, 1986. 494 с

системи. Така модель відображає динамічні властивості і потребує відповідного математичного вираження – системи диференціальних та (або) різницевих рівнянь. Динамічні співвідношення, що характеризують взаємодію елементів системи й зовнішнього середовища, можна записувати апіорно.

Знайдена в такий спосіб модель відповідає принципів імітаційного моделювання. У разі достатньо повних спостережень функціональна структура окремих блоків і зв'язків між ними ідентифікується за принципами самоорганізації. Модель використовується для одержання нових знань про економічні процеси в країні: прогнозування змін критеріїв і структури системи; встановлення рівноважних станів, вивчення критичних (порогових) режимів функціонування; оптимізації прогнозних (проектних) варіантів.

Для визначення залежностей між показниками соціального та економічного розвитку використовуються факторний та регресійний аналіз, при якому кореляційні методи дають можливість на основі аналізу поведінки досліджуваних параметрів в минулому, визначити математичну модель за допомогою якої провести прогнозування найбільш ймовірного значення показників функцій в залежності від показників факторів.

Для забезпечення точності прогнозування розраховану модель слід перевірити на об'єктивність. Для того, щоб зменшити очікувані помилки, доведеться вносити зміни у вже існуючу модель. Такі зміни вносяться протягом всього часу, коли модель застосовується в реальному житті. І, безумовно, модель необхідно уточнювати при зміні обставин. Зміну можна вносити безперервно в тому, що торкається тренда, сезонних і циклічних коливань, а також будь-якого причинно-наслідкового співвідношення, що використовується.

Всі перераховані прийоми і методи дозволяють виробити моделі прогнозування засновані головним чином на історичних даних. Таким чином, всі значущі фактори або враховані в моделі прогнозування, або, імовірно, незмінні в перебігу всього часу, коли нею користуються. На практиці ж точність прогнозних значень залежить від ряду зовнішніх факторів і непередбачених обставин.

Агрегована модель зорієнтована на прогноз структурної модернізації економіки країни при збереженні головних макроекономічних пропорцій та узгоджені основних показників всіх сфер. Великого значення в умовах пошуку потенційних можливостей розвитку країни набула розробка адекватної моделі модернізації економіки, що вимагає знань не тільки основ економічної теорії, економічної статистики і економетрики, володіння основами математичного аналізу та комп'ютерними технологіями.

В сучасній прогнозиці виникає декілька проблем: як оцінка достовірності і точності або обґрунтування прогнозу ⁵⁰.

Існуючі методи верифікації здебільшого оперують суто статистичними процедурами, які зводяться до оцінки довірчих інтервалів для дослідження прогнозних значень. При цьому передбачається два види помилок: інформаційні, що визначаються інформацією або описом об'єкта, та помилки, спричинені власне методами прогнозування.

Існує тісна взаємодія між інформацією і методом, тобто для інформації, що має певну специфіку, слід користуватись саме тим методом, який враховує цю специфіку. Так, для інформації, що володіє великою кількістю варіацій, слід користуватись процедурами методу найменших квадратів.

Таким чином, при проведенні прогнозних розрахунків завжди слід оцінювати і знаходити оптимальну відповідність між інформацією та використаним для отримання прогнозу методом. Обґрунтованих процедур знаходження такої відповідності сьогодні не існує, в чому полягає одна з проблем прогнозування. При вирішенні цієї проблеми, яка розглядається в аспекті верифікації прогнозних результатів, відповідність інформація – метод можна сприймати як один з важливіших критеріїв формування класифікації методів прогнозування ^[50].

Таким чином, для прогнозування і моделювання регіональних процесів в умовах переходу країни до ринкової економіки найбільш прийнятні статистичні

⁵⁰ Данилишин Б. М., Ковтун В. В., Степаненко А. В. Наукові основи прогнозування природно-техногенної (екологічної) безпеки. К.: Лекс Дім. 2004. 552 с.

моделі, які базуються на методах економіко-математичного моделювання й експертних оцінок, що ґрунтуються на історичних тенденціях у змінах макроекономічних показників.

Узагальнюючи накопичений досвід з проблем прогнозування структурної модернізації регіонів, можна припустити, що з урахуванням сучасних уявлень і перспективних досліджень розвиток теорії цього питання буде заснований на наступних поняттях.

По-перше, кожен регіон за своєю суттю є географічно своєрідним і оригінальним, тому і модель його структурної модернізації економіки має враховувати індивідуальність і особливість кожного регіону.

По-друге, в силу специфіки розвитку регіональної економіки виникає необхідності в модифікації методів прогнозування, у виробленні такого апарату прогнозних розробок, які разом з аналітичними методами могли б бути застосовані в практиці прогнозування структурної модернізації економіки країни. Аналіз робіт засвідчує, що метод комплексного імітаційного моделювання досить перспективний і набув значного поширення для моделювання й прогнозування.

По-третє, для дослідження регіону як складної динамічної цілісної системи, моделювання економічних процесів в регіоні, визначення тенденцій їх розвитку в майбутньому, прогнозування окремих економічних показників використовують економіко-математичне моделювання. Методи моделювання базовані на побудові імітаційної моделі і вивчення з її допомогою процесу регіонального розвитку в майбутньому. Такі методи дозволяють отримувати найбільш достовірну і точну інформацію, проте їх застосування обмежено як незначною розробкою останніх, так і відсутністю методики їх використання ^[48].

По-четверте, для оцінки достовірності і точності або обґрунтування прогнозу доцільно використовувати опитувальну модель.

По-п'яте, подальший розвиток методологічних розробок в області побудови прогнозних моделей повинен більш повно враховувати вплив політичних, ринкових, соціально-психологічних, інформаційних чинників.

Таким чином, наступним етапом в наближенні до адекватного відображення функціональних взаємозв'язків в комплексній моделі економічних систем, орієнтованій на керований економічний розвиток, повинно з'явитися розширення початкових положень і модифікація її структурно-функціональних відносин.

2.2. Застосування інформаційних технологій для прогнозування рівня регіональної інноваційної системи

На основі наявної статистичної бази, шляхом аналізу, синтезу та систематизації вітчизняних та зарубіжних розробок щодо показників, які характеризують рівень розвитку регіональної інноваційної системи, здійснюємо відбір показників, які буде проаналізовано в межах кожного блоку. Вважаємо, що аналізу підлягають показники, які відображають кількісно-якісний стан та розвиток всіх складових регіональної системи, що адекватно характеризують економічну сферу.

При цьому, основний акцент потрібно робити на показниках, які відображають ефективність здійснення господарської діяльності з точки зору забезпечення інноваційного функціонування регіонів, оскільки, кінцевою метою нашого дослідження є досягнення ними структурної модернізації, на основі побудови дієвого механізму її забезпечення, із застосуванням адекватних інструментів та методів.

Методичний інструментарій для аналізу показників кожного з блоків складають наступні методи економіко-статистичного дослідження: індексний, метод коефіцієнтів, зведення і групування, методи стандартизації показників, побудови та аналізу рядів динаміки, трендів, метод рейтингових оцінок, інтегральних індексів, порівняльного аналізу, та ін.⁵¹

Пропонуємо провести аналіз показників, що відображають рівень регіональної інноваційної системи, який в свою чергу має значний вплив на

⁵¹ Герасимчук З. В., Олексюк А. О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк: Надстир'я, 2007. 280 с.

рівень економічного розвитку, через галузеву та територіальну структуру економічної діяльності, її інтенсивність.

При аналізі показників економічної діяльності та розрахунку інтегрального індексу рівня інноваційного розвитку, необхідного для подальшого проведення перспективного прогнозування розвитку регіональної інноваційної системи, на нашу думку, необхідно розглядати в п'яти напрямках: рівень господарської діяльності, фінансове забезпечення регіону, інвестиційна активність, науково-технічний розвиток та зовнішньо економічна діяльність [44].

Інтегральну оцінку рівня розвитку регіональної інноваційної системи, в основу якої беруться розрахунки часткових індексів, пропонуємо здійснити на основі комплексної оцінки функціонування економічної підсистеми регіону.

Дана методологія, яка дає можливість комплексного оцінювання ефективності використання економічного та фінансового забезпечення регіону за різними сферами діяльності, показує об'єктивні результати діяльності вибраних регіонів.

Для співставлення та порівняння регіональної інноваційної системи необхідно на основі найбільш репрезентативних показників кожного блоку розрахувати певні узагальнюючі індекси з кожної із складових: індекс господарської діяльності (Ig_d), індекс фінансового забезпечення (If_z), індекс інвестиційної активності (Ii_a), індекс науково-технічного розвитку (In_{t_r}) та індекс зовнішньоекономічної діяльності (Iz_{e_d}), які становитимуть базу для порівняння рівня інноваційного розвитку регіональної нашої держави. Тобто, на основі даного методу ми розрахуємо синтетичні величини – таксономічний показник індекс розвитку регіональної інноваційної системи ($Ir_{r_i_s}$).

Наступним етапом при побудові прогнозу рівня регіональної інноваційної системи є вибір математичних та прикладних інструментів, які забезпечать проведення ефективного аналізу та адекватну оцінку досліджуваного об'єкту.

Одним з найважливіших завдань економічного аналізу, що є першим етапом при побудові прогностичної моделі регіональної інноваційної системи є

вивчення взаємозв'язку між різними підсистемами: господарською, фінансовою, інвестиційною, науково-технічною та зовнішньоекономічною.

Серед багатьох інструментів, які забезпечують вирішення поставлених економетричних задач, найчастіше використовують табличний процесор Excel, що входить до стандартного набору прикладних програм MS Office, статистичні пакети STADIA, STATGRAPHICS, SPSS, SYSTAT, Эвриста, Мезозавр, Статистик-Консультант, системи Minitab, Statistica, Gretl та ін.

Вибір необхідного програмного продукту для побудови адекватної математичної моделі регіональної інноваційної системи обумовлений наступним рядом умов [12]:

- 1) максимальна кількість описової статистики;
- 2) зручність інтерфейсу;
- 3) доступ до статистичних таблиць;
- 4) можливість експортно-імпортних операцій над статистичними даними між різними прикладними програмами;
- 5) обробка статистичних даних різних типів;
- 6) адаптація до вітчизняних мовних засобів;
- 7) можливість встановлення на різних операційних системах;
- 8) правове забезпечення застосування (ліцензованість);
- 9) мінімальна ціна.

Найкраще поставленим умовам задовольняє запропонований у 2002 році проф. Аленом Котреллом (США) безкоштовний, з можливістю подальшої доробки відкритих кодів (Open Source – вільним програмним забезпеченням) пакет програм GRETL (GNU Regression Econometrics and Time Series Library), що є інструментарієм для практичної реалізації складних обчислювальних процедур економетричного моделювання.

Даний пакет прикладних програм має ряд переважних можливостей:

1. Основні описові статистики (середнє арифметичне, медіана, мінімальне і максимальне значення, середньоквадратичне відхилення, коефіцієнт варіації, коефіцієнт асиметрії, коефіцієнт ексцесу).

2. Перевірка нормальності розподілу, розподіл частот випадкової величини, розподіл щільності вірогідності, визначення коефіцієнтів кореляції і т. п.

3. Передбачає безпосередній доступ до статистичних таблиць. Пакет Gretl містить вбудовані статистичні таблиці для наступних розподілів: нормального, t-розподіл Стюдента, F-розподіл Фішера, хі-квадрат, Пуассона, біноміального та розподіли Дарбіна-Уотсона. Існує можливість обчислення критичних значень, р-значення.

4. Аналіз часових рядів (набір методів оцінювання узагальненим МНК, моделі ARMAX і GARCH, система рівнянь авторегресії (VAR), перевірка коінтеграції; побудова лінійного тренда, корелограми, періодограми; перевірка одиничних коренів, моделювання типу ARIMA, а також процедури десезоналізації X-12-ARIMA і TRAMO).

5. Регресійний аналіз (однокроковий метод найменших квадратів (МНК), зважений МНК, двокроковий МНК - оцінка систем одночасних рівнянь, методи оцінювання логітових, пробітових, тобітових моделей та нелінійних моделей) .

6. Метод головних компонент.

7. Експорт та імпорт Gretl- Microsoft Excel і текстові редактори (Notepad і т. д).

8. Побудова графіків та ін.

На початку роботи з пакетом GRETL необхідно створити або відкрити набір статистичних даних. Меню Файл містить команди по створенню, відкриттю і збереженню файлів з даними і командами GRETL.

Кожний набір даних повинен мати один з трьох типів:

1. *Зрізи даних* (cross-sectional) – це неврегульований набір даних, тобто дані, що відносяться до одного моменту часу і дають поперечний зріз;

2. *Часові ряди* (time series) – це спостереження деяких показників з фіксацією періодичності (рік, місяць);

3. *Панельні дані* (panel) – зрізово-часові - це спостереження за однією і тією ж групою об'єктів (регіони), проведені через певні проміжки часу, тобто це набір зрізів (дані зрізу в динаміці).

Для створення нового набору даних необхідно вибрати пункт **Создать** в меню **Файл**, вказавши число спостережень створюваного ряду (number observations), тип і структуру даних, назва першої створюваної змінної набору, рис. 2.2.

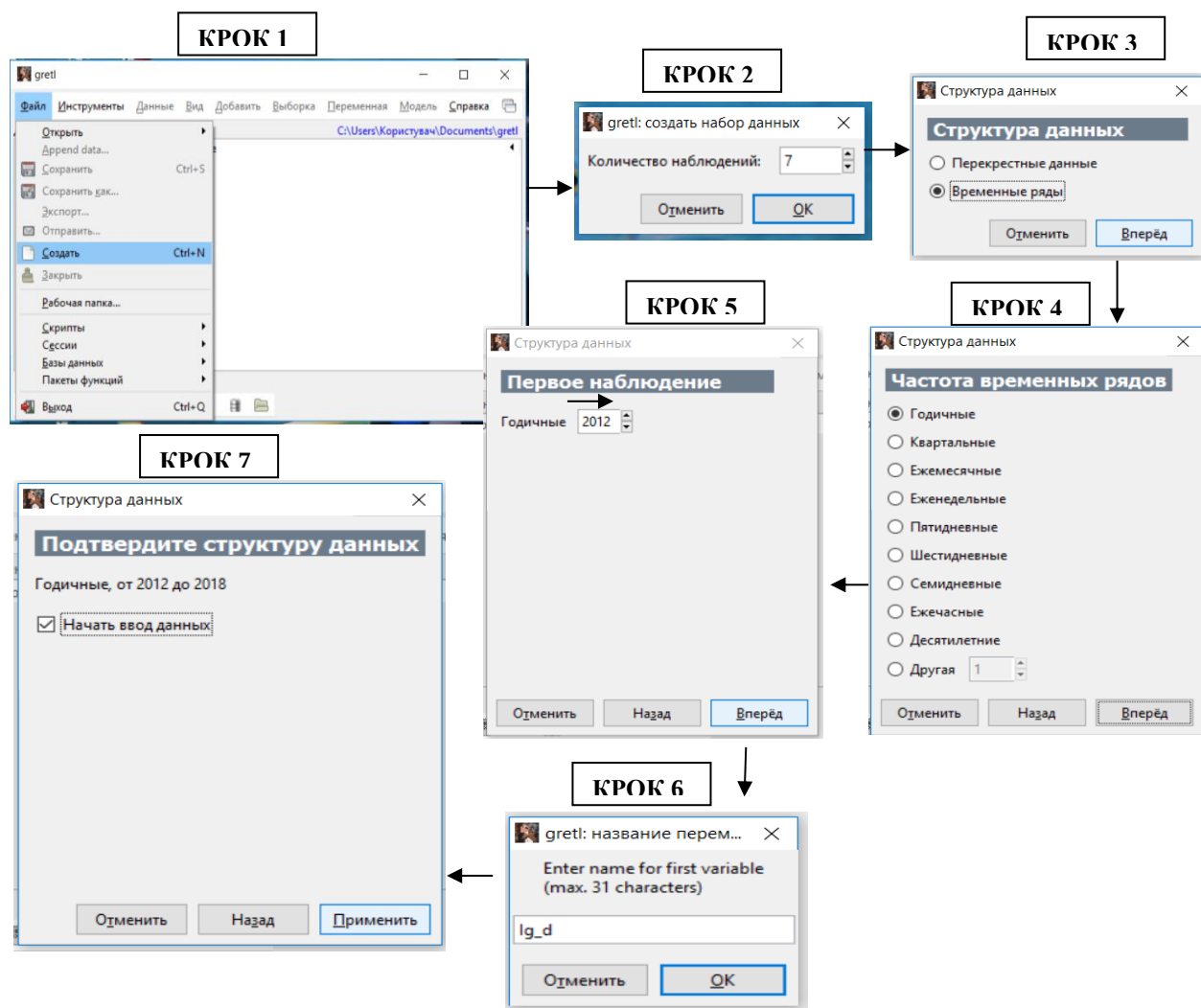

Рис. 2.2. Етапи побудови набору даних «часові ряди»

У вікні редагування даних вводимо з клавіатури сім значень спостережень господарської діяльності (lg_d) за період 2012-2018 рр. (рис. 2.3, крок 1), натискуватимемо кнопки , щоб записати дану змінну в список стартового екрану (в створюваний набір даних). Кнопки меню дозволяє додати

змінні: рівень фінансового забезпечення (If_z), інвестиційної активності (Ii_a), науково-технічного розвитку (In_t_r), рівень зовнішньоекономічної діяльності (Iz_e_d) та рівень регіональної інноваційної системи (Ir_r_i_s) (рис. 2.3, крок 2-3).

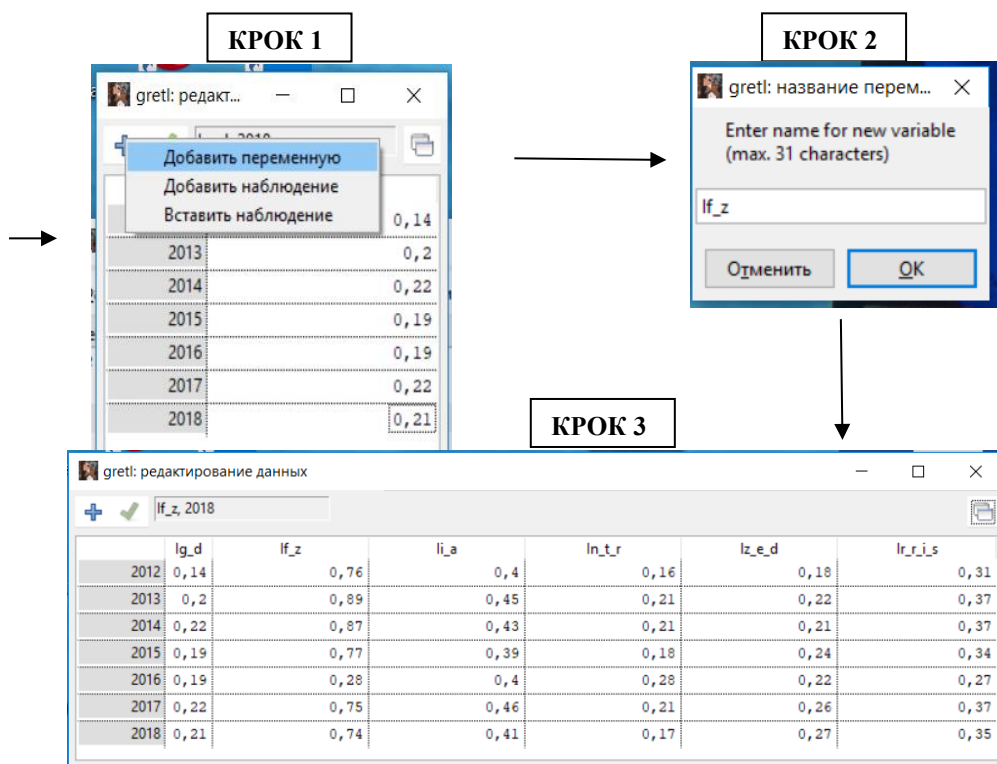

Рис. 2.3. Введення з клавіатури даних типу «часові ряди»

Збереження даних у форматі Gretl (*.gdt) здійснюється за допомогою **Файл\Сохранить как**, а закриття набору даних за допомогою **Файл\Заккрыть**.

В Gretl також можливий імпорт попередньо підготовленої таблиці EXCEL (рис.3). За допомогою команди **Файл\Open Data\Import\Excel** (рис. 2.4), виберемо файл, що імпортується, і вкажемо номер рядка і стовпця початку таблиці Excel, виберемо тип даних.

	A	B	C	D	E	F	G	H
1	Ig_d	If_z	Ii_a	In_t_r	Iz_e_d	Ir_r_i_s		
2	0,14	0,76	0,4	0,16	0,18	0,31	2012	
3	0,2	0,89	0,45	0,21	0,22	0,37	2013	
4	0,22	0,87	0,43	0,21	0,21	0,37	2014	
5	0,19	0,77	0,39	0,18	0,24	0,34	2015	
6	0,19	0,28	0,4	0,28	0,22	0,27	2016	
7	0,22	0,75	0,46	0,21	0,26	0,37	2017	
8	0,21	0,74	0,41	0,17	0,27	0,35	2018	
9								
10								
11								

Рис. 2.4. Файл з даними Excel

Для перегляду значень всього набору імпортованих даних звернемося до команди: **Вид\Сессия\Данные** (рис. 2.5).

The screenshot shows the gretl software interface. The main window displays a list of variables: 0 const, 1 lg_d, 2 lf_z, 3 li_a, 4 ln_tr, 5 lz_e_d, 6 lr_r_i_s. The 'View' menu is open, showing options like 'Session', 'Graph', 'Several graphs', 'Descriptive statistics', 'Correlation matrix', 'Covariance matrix', 'Principal components', 'Mahalanobis distances', and 'Cross-correlogram'. The 'Signs' window is open, showing icons for 'Info', 'Data', 'Description', 'Correlation', 'Models', 'Scalars', and 'Session'. The 'Edit Data' window is open, showing a table of data for the variable 'lg_d' for the years 2012 to 2018.

	lg_d	lf_z	li_a	ln_tr	lz_e_d	lr_r_i_s
2012	0,14	0,76	0,4	0,16	0,18	0,31
2013	0,2	0,89	0,45	0,21	0,22	0,37
2014	0,22	0,87	0,43	0,21	0,21	0,37
2015	0,19	0,77	0,39	0,18	0,24	0,34
2016	0,19	0,28	0,4	0,28	0,22	0,27
2017	0,22	0,75	0,46	0,21	0,26	0,37
2018	0,21	0,74	0,41	0,17	0,27	0,35

Рис. 2.5. Виведення значень імпортованих змінних

Збережемо набір даних File\Save Data як файл з розширенням .gdt.

Наступним кроком є оцінка параметрів лінійної регресійної моделі методом 1МНК (OLS) і перевірка адекватності моделі.

У пакеті програм GRETЛ параметри економетричної моделі можна оцінити із застосуванням методу найменших квадратів, зокрема, однокрокового 1МНК (Ordinary Least Squares - OLS) для оцінки лінійних регресійних моделей для зрізів даних (time series).

Функція **Модель\Ordinary Least Squares** дозволяє побудувати лінійну регресійну модель, що відображає залежність змінної $I_{r_i_s}$ (індекс розвитку регіональної інвестиційної системи) від змінних I_{g_d} (господарська діяльність), I_{f_z} (фінансове забезпечення), I_{i_a} (інвестиційної активності), $I_{n_t_r}$ (науково-технічного розвитку) та $I_{z_e_d}$ (зовнішньоекономічної діяльності). У вікні специфікації моделі, що відкрилося, виберемо відповідні залежну і незалежні змінні за допомогою кнопок «Вибрати» і «Додати», потім натискуватимемо кнопку ОК. Одержані результати представлені на рис. 2.6, крок 3.

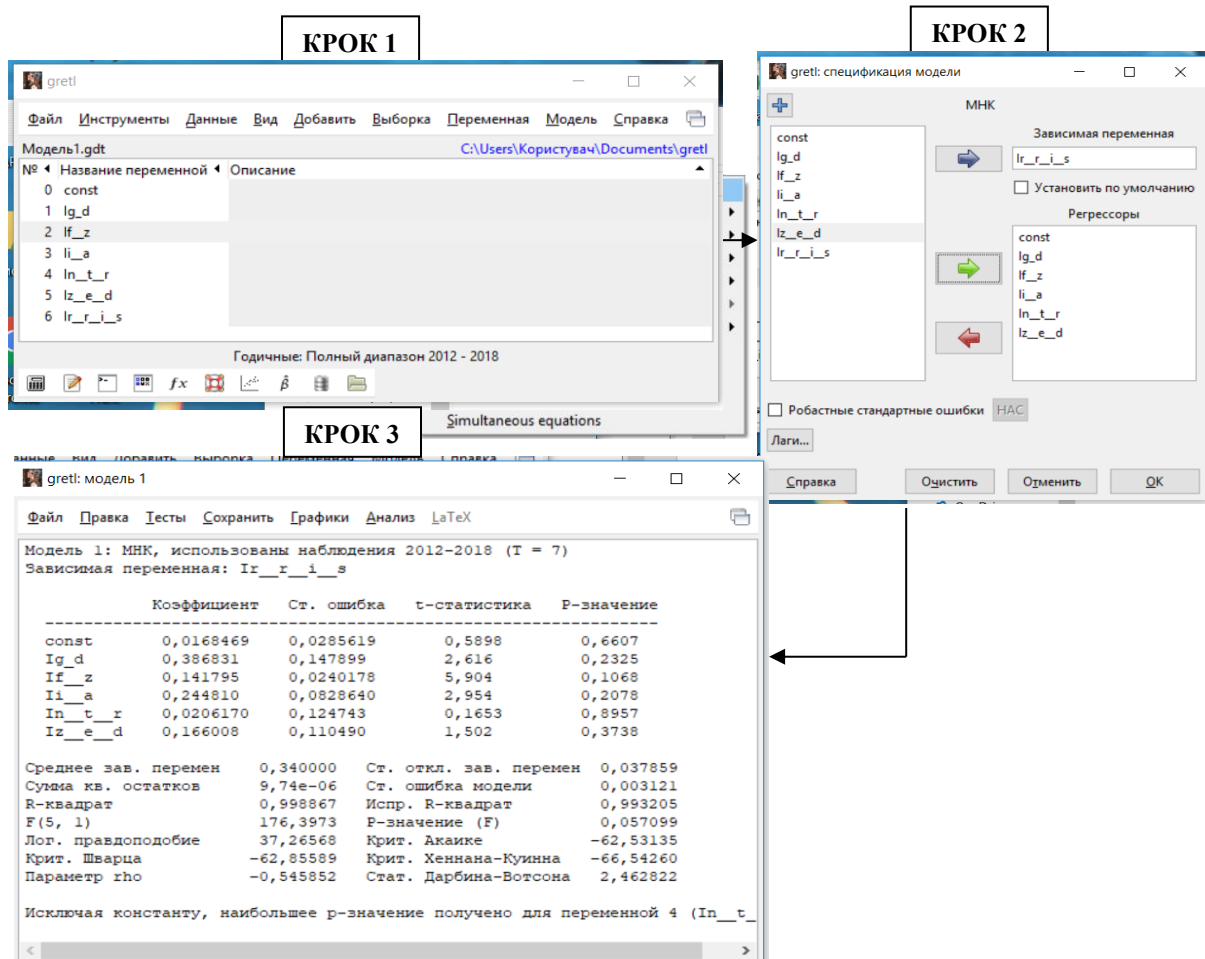

Рис. 2.6. Вікна специфікації економетричної моделі, оцінюваної із застосуванням 1МНК

За даними спостережень була побудована модель (1).

$$Ir_r_i_s = 0,017 + 0,387 Ig_d + 0,142 If_z + \\ + 0,245 Ii_a + 0,021 In_t_r + 0,166 Iz_e_d, \quad (1)$$

Розглядаючи значення параметрів моделі α_i для даної окремої вибірки, можна наголосити на істотності залежності змінної $Ir_r_i_s$ від всіх інших аналізованих змінних, які мають позитивний вплив на результуючу ознаку. Необхідно встановити наскільки вірогідно, що залежність, подібна знайдений, підтвердиться на даних іншої вибірки, взятої з тієї ж самої генеральної сукупності, тобто чи можна властивості даної вибірки перенести на всю генеральну сукупність.

Тому наступним етапом при побудові регресійної моделі є перевірка її на адекватність.

1. Оцінимо істотність впливу кожної пояснюючої змінній (Ig_d , If_z , Ii_a , In_t_r та Iz_e_d згідно (1), на залежну змінну $Ir_r_i_s$, для цього необхідно оцінити значущість одержаних параметрів α_i (рис.6), використовуючи t- критерій Стьюдента.

Сформулюємо нульову гіпотезу H_0 : про не значущість коефіцієнта ($\alpha_i = 0$, і лише через випадкові обставини виявився рівним величині, що перевіряється) і альтернативну H_1 :— про значущість ($\alpha_i \neq 0$), а також виберемо рівень значущості (1%, 5%, або 10% - максимально допустима вірогідність помилкового прийняття альтернативної гіпотези).

В оцінюваній моделі (1) (рис. 6) істотні параметри при рівні значущості 1% позначені ***, 5% - **.

В останньому стовпчику представляється емпіричний рівень значущості P-VALUE (вірогідності припуститися помилки при ухваленні альтернативної гіпотези, тобто вірогідність того, що значення t-критерія для генеральної сукупності перевищить його розрахункове значення за даною вибіркою), який дозволяє перевірити гіпотези про значущість кожного коефіцієнта і здійснити

відбір істотних (Р-значення менше вибраного рівня значущості) і найслабших змінних моделі (Р-значення більше вибраного рівня значущості). В розглянутому варіанті найслабкішою є змінна In_t_r - вірогідність помилки при ухваленні гіпотези про її значущість 89,6%, на яку також указує повідомлення в останньому рядку вікна.

Значення стовпця Т- статистика (рис. 6), що є відношенням відповідних величин в стовпцях Коефіцієнт та Ст. ошибка, показують розрахункові значення t- критерія Стюдента. Згідно методу відбору пояснюючих змінних a posteriori передбачається виключення змінних з мінімальними (по модулю) значенням t-критерію, в даному випадку - змінних In_t_r .

2. Оцінимо значущість (придатність) моделі (1) в цілому, використовуючи показники: F-критерій Фішера, коефіцієнт детермінації R^2 (Unadjusted R^2 і Adjusted R^2), сума квадратів залишків (RSS, Sum squared residuals), стандартна похибка регресії (Standard error residuals), інформаційні критерії (Akaike information criterion, Schwarz Bayesian criterion, Hannan-Quinn criterion).

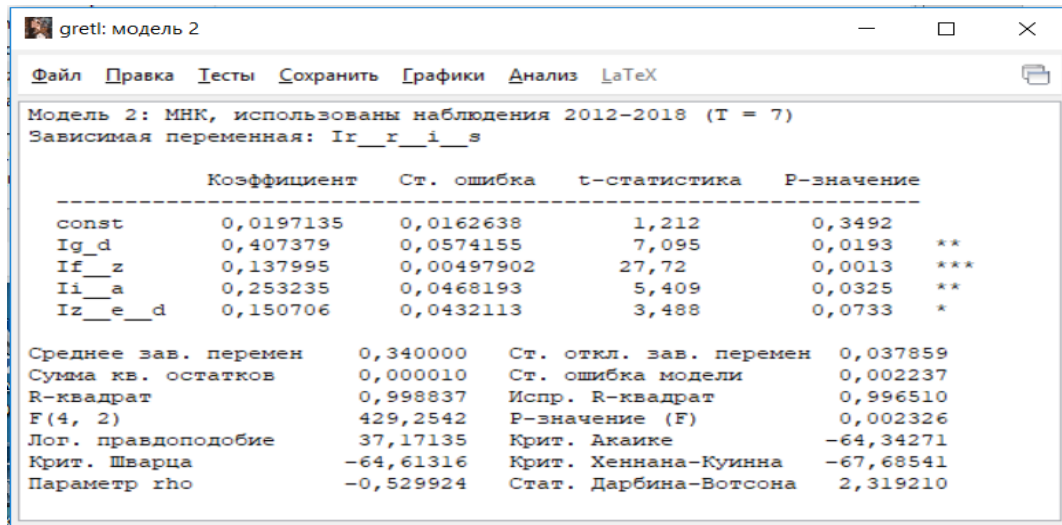
В даному випадку F-критерій Фішера F-statistic (5, 1) = 176,4 для р-значення $< 0,057$. Оскільки р-значення менше вибраного рівня значущості (р=5%) приймається рішення про ухвалення альтернативної гіпотези, тобто про адекватність моделі в цілому. Проте $R^2 = 99,9\%$, що свідчить про високий рівень пояснення моделлю фактичних даних.

Таким чином в результаті аналізу даної моделі на адекватність можна зробити висновок: модель по F-критерію Фішера адекватна, але коефіцієнт регресії при змінній In_t_r незначущий. В цьому випадку модель придатна для ухвалення деяких рішень щодо залежності змінної $Ir_r_i_s$ від змінної In_t_r , але не для виробництва прогнозів.

Згідно вищевикладеним рекомендаціям виключимо з одержаної моделі, формула (1), змінну In_t_r і повторимо розглянуту послідовність дій для отримання лінійної регресійної моделі, що встановлює залежність змінної $Ir_r_i_s$ від інших змінних. Одержимо скоректовану модель (2, рис. 2.7), в якій всі змінні істотні і модель в цілому придатна для практичного використання

(згідно розглянутим вище критеріям) для ухвалення рішень і складання прогнозів.

$$Ir_r_i_s = 0,0197 + 0,407 Ig_d + 0,1138 If_z + 0,253 Ii_a + 0,151 Iz_e_d, \quad (2)$$

gretl: модель 2

Файл Правка Тесты Сохранить Графики Анализ LaTeX

Модель 2: МНК, использованы наблюдения 2012-2018 (T = 7)
Зависимая переменная: Ir_r_i_s

	Коэффициент	Ст. ошибка	t-статистика	P-значение
const	0,0197135	0,0162638	1,212	0,3492
Ig_d	0,407379	0,0574155	7,095	0,0193 **
If_z	0,137995	0,00497902	27,72	0,0013 ***
Ii_a	0,253235	0,0468193	5,409	0,0325 **
Iz_e_d	0,150706	0,0432113	3,488	0,0733 *

Среднее зав. перемен	0,340000	Ст. откл. зав. перемен	0,037859
Сумма кв. остатков	0,000010	Ст. ошибка модели	0,002237
R-квадрат	0,998837	Испр. R-квадрат	0,996510
F(4, 2)	429,2542	P-значение (F)	0,002326
Лог. правдоподобие	37,17135	Крит. Акаике	-64,34271
Крит. Шварца	-64,61316	Крит. Хеннана-Куинна	-67,68541
Параметр rho	-0,529924	Стат. Дарбина-Вотсона	2,319210

Рис. 2.7. Вікно результатів моделювання із застосуванням МНК, скоректована модель

Збережемо значення залишків даної моделі як окрему змінну RESIDUALS за допомогою функції **Сохранить\Остатки** вікна результатів моделювання (рис. 2.8). Після натиснення кнопки ОК діалогового вікна, дана змінна буде добавлена в список змінних даного набору даних.

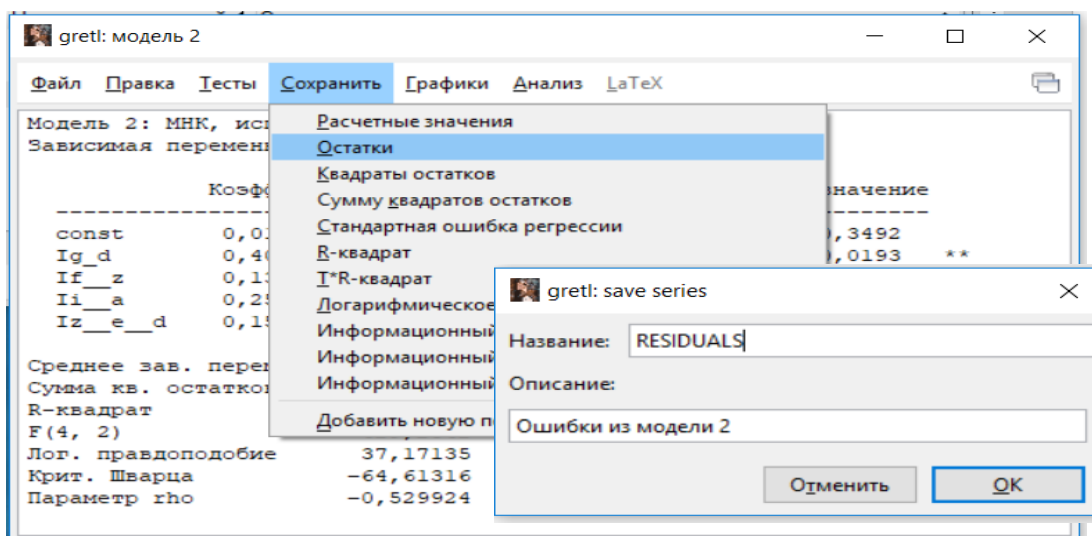

Рис. 2.8. Вікно збереження значень залишків моделі

Аналогічним чином збережемо модельні значення результативної ознаки (Ir_r_i_s) як FITS_Ir_r_i_s за допомогою функції **Сохранить\Расчетные значения** (рис. 2.9).

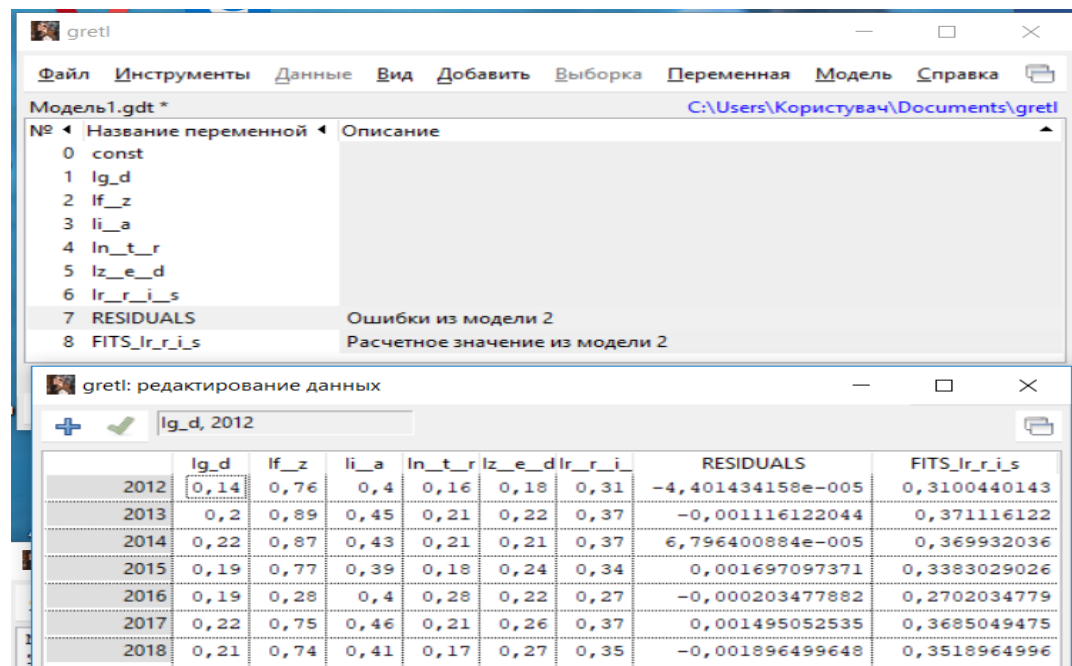

Рис. 2.9. Вікно результату доповнення двох змінних в модель

Для графічного відображення фактичних і модельних даних розглянутого прикладу необхідно звернутися до команди **Graphs\ Fitted, Actual Plot\ Against ACT and Term** вікна результатів моделювання (рис. 2.7).

Одержимо графічне зображення фактичних і модельних даних (рис. 2.10).

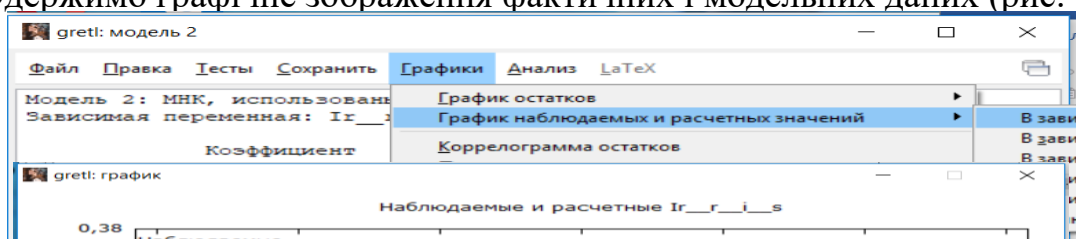

Рис. 2.10. Початкові дані і графік функції

$$Ir_r_i_s = 0,0197 + 0,407 Ig_d + 0,1138 If_z + 0,253 Ii_a + 0,151 Iz_e_d + u$$

Наступним етапом є аналіз виконання передумов 1МНК. Перевіримо умови Гауса-Маркова за допомогою інструментарію GRETЛ для побудованої моделі (2):

1. Нульова середня величина (математичне очікування) залишків, $M(u_i)=0$.

Для перевірки даного твердження виберемо раніше створену змінну RESIDUALS в списку змінних стартового екрану і звернемося до функції **Вид\Описательная статистика** (рис. 2.11), у вікні, що відкрилося, середнє значення залишків (mean) дорівнює 0.

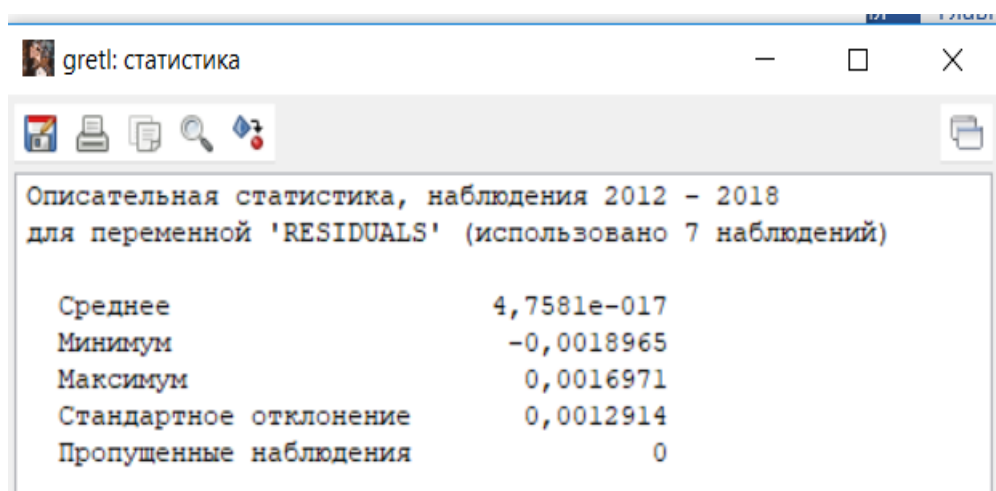
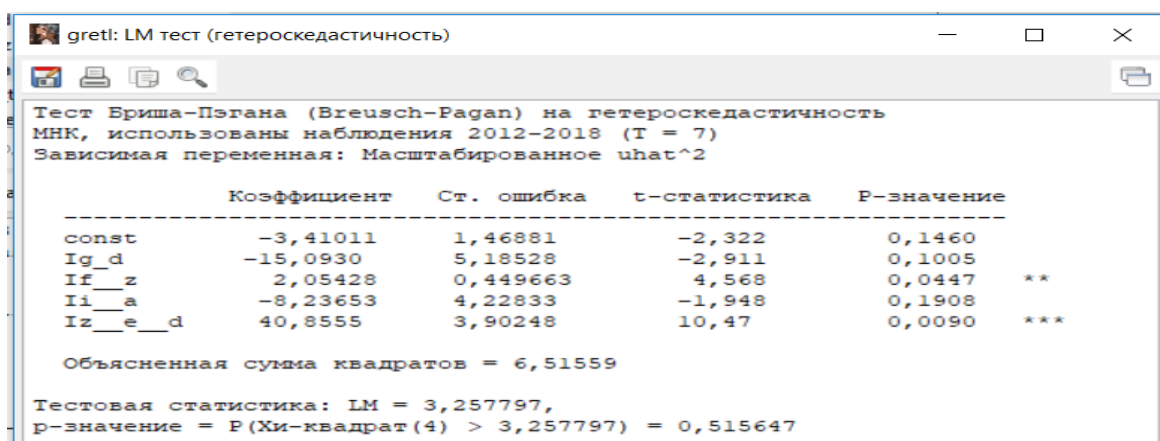

Рис. 2.11. Загальна статистика для змінної RESIDUALS

2. Перевірка умови гомоскедастичності залишків:

Перевірку можна виконати у вікні поточної моделі (рис. 2.7), для чого в меню слід вибрати **Тесты\ Гетероскедастичность**. Вікно результатів в цьому випадку має вигляд, представлений на рисунку 2.12. Значення Р-значение = 0,5156 більше рівня значущості 0,05 свідчить про те, що нульову гіпотезу слід прийняти і умова гомоскедастичності залишків виконується.

3. Відсутність систематичного зв'язку між значеннями випадкової складової u_i в будь-яких двох спостереженнях (відсутність автокореляції залишків).

	Коэффициент	Ст. ошибка	t-статистика	P-значение
const	-3,41011	1,46881	-2,322	0,1460
Ig_d	-15,0930	5,18528	-2,911	0,1005
If_z	2,05428	0,449663	4,568	0,0447 **
Ii_a	-8,23653	4,22833	-1,948	0,1908
Iz_e_d	40,8555	3,90248	10,47	0,0090 ***

Объясненная сумма квадратов = 6,51559

Тестовая статистика: LM = 3,257797,
p-значение = P(Chi-квадрат(4) > 3,257797) = 0,515647

Рис. 2.12. Тест Уайта на гетероскедастичность залишків

Визначимо наявність автокореляції залишків даної моделі.

Експортуємо ряд значень попередньо створеної змінної Residuals (залишки моделі) у файл Residuals.csv (**Файл\Експорт**, формат данных **CSV**, поставивши прапорець запятая (,) в розділі разделитель для данных). Створимо у файлі Residuals.csv нову змінну Residuals1, яка відрізняється на один лаг від змінної Residuals (довжина рядів скорочується на одне спостереження), потім збережемо файл у форматі Residuals.xls (рис. 2.13).

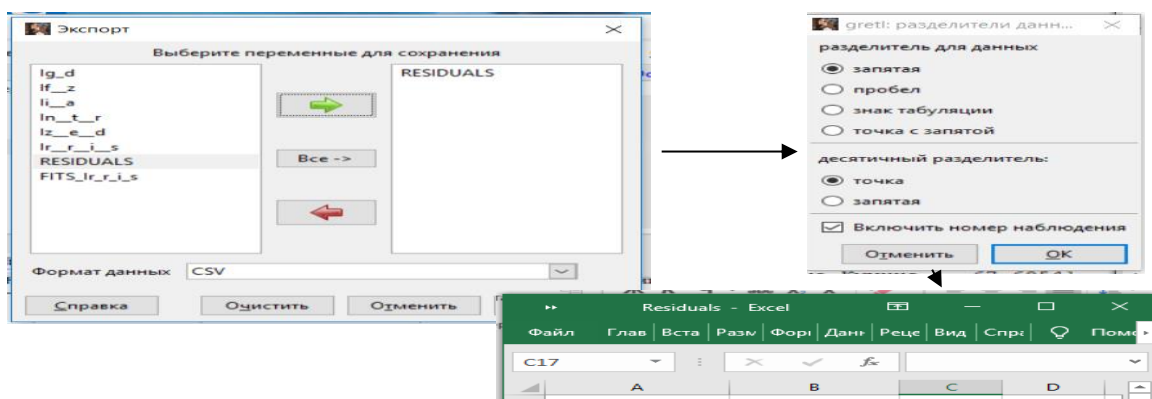

Рис. 2.13. Файл с даними Residuals.xls

Створимо новий набір даних в Gretl (Файл\Открыть) та імпортуємо в нього дані з файлу Residuals.xls (Файл\Открыть\Import\Excel), відповівши «но» на питання про зміну типу даних.

Розрахуємо коефіцієнт кореляції між даними змінними, звернувшись до функції **Вид\Корелляционная матрица**, вибравши змінні Residuals та Residuals1. Одержимо коефіцієнт -0,4473, що свідчить про неістотну кореляцію (кореляція вважається сильною, якщо її коефіцієнт вище $|0,6|$).

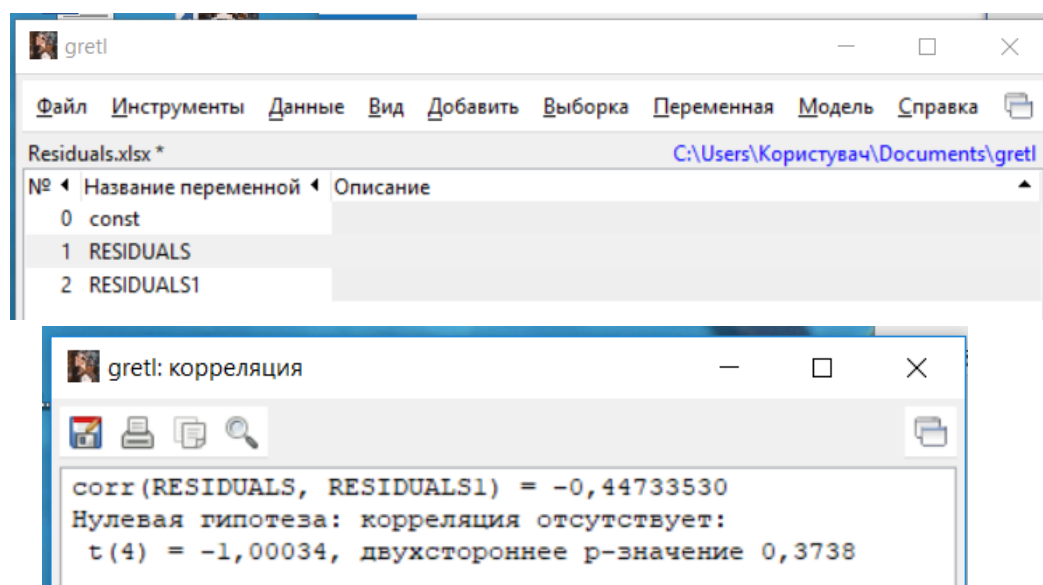

Рис. 2.14. Вікно розрахунку коефіцієнта кореляції між змінними Residuals та Residuals1

4. Випадкова складова має бути розподілена незалежно від змінних Residuals і FITS_Ir_r_i_s (випадковий характер залишків).

Для перевірки будується графік залежності залишків u_i від теоретичних значень результативної ознаки y та x .

Способом, аналогічним описаному вище, побудуємо парну регресію помилки Residuals від модельних значень результативної ознаки FITS_Ir_r_i_s (рис. 2.15). В результаті набудемо нульове значення коефіцієнта і одиничне значення р-значення, а також розташування залишків на графіку у вигляді горизонтальної смуги, що свідчить про відсутність даної залежності і про випадковий характер залишків.

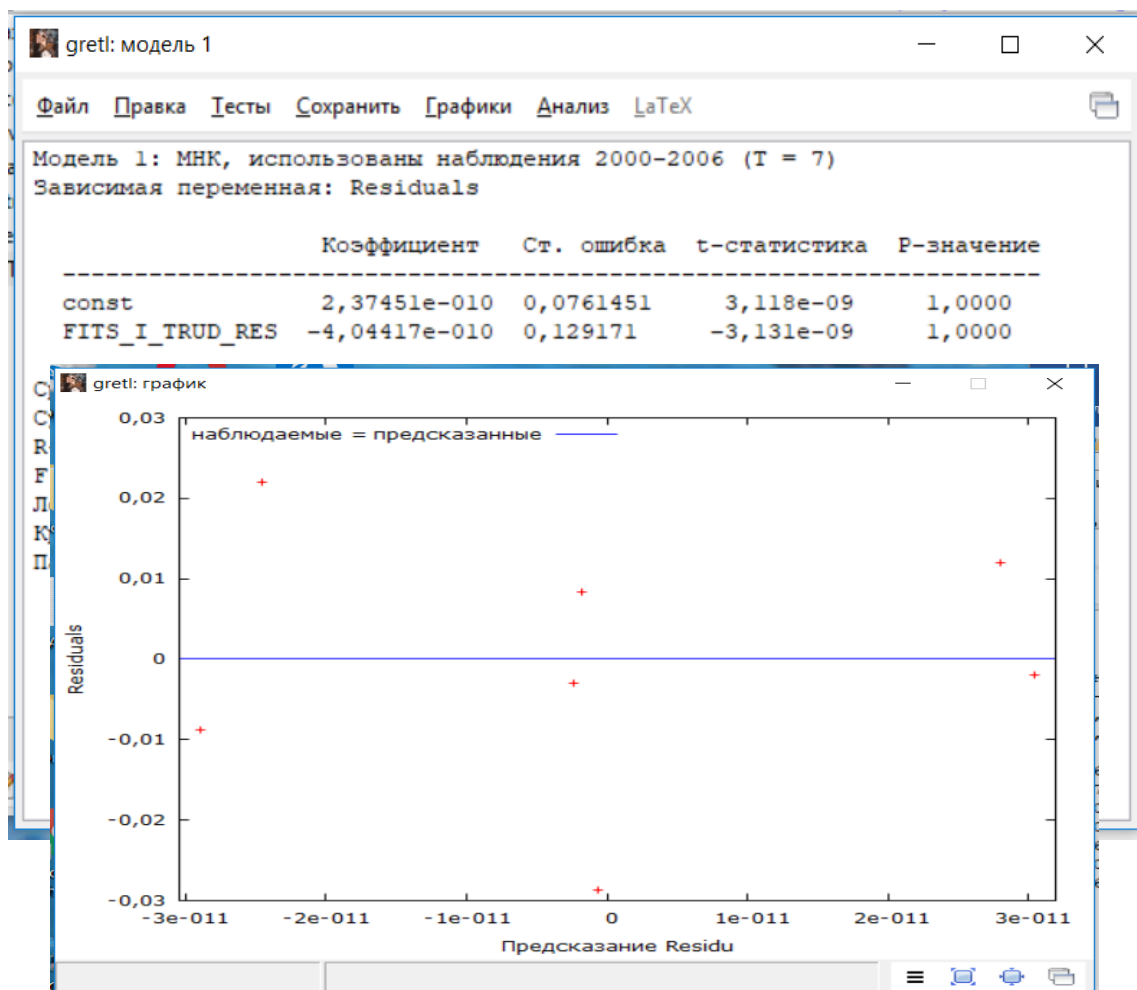

Рис. 2.15. Перевірка випадкового характеру залишків

З вищесказаного можна встановити, що виконуються всі передумови для застосування 1МНК для визначення параметрів даної моделі (2). Побудована модель $Ir_r_i_s = 0,0197 + 0,407 Ig_d + 0,1138 If_z + 0,253 Ii_a + 0,151 Iz_e_d +$

и на основі її перевірки по F-критерію Фішера в цілому адекватна, і всі коефіцієнти регресії значущі (в результаті перевірки по t-критерію Стьюдента).

Така модель може бути використана для ухвалення рішень і здійснення прогнозів.

Для прогнозування майбутніх значень часового ряду Ir_i_s необхідно доповнити набір даних відповідним числом «порожніх» спостережень, наприклад, 5 для складання прогнозу на 2019-2023 рр.

Для цього звернемося до команди **Данные\Добавить наблюдение**, у вікні, що відкрилося, введемо число спостережень, і натиснемо кнопку ОК (рис. 2.17).

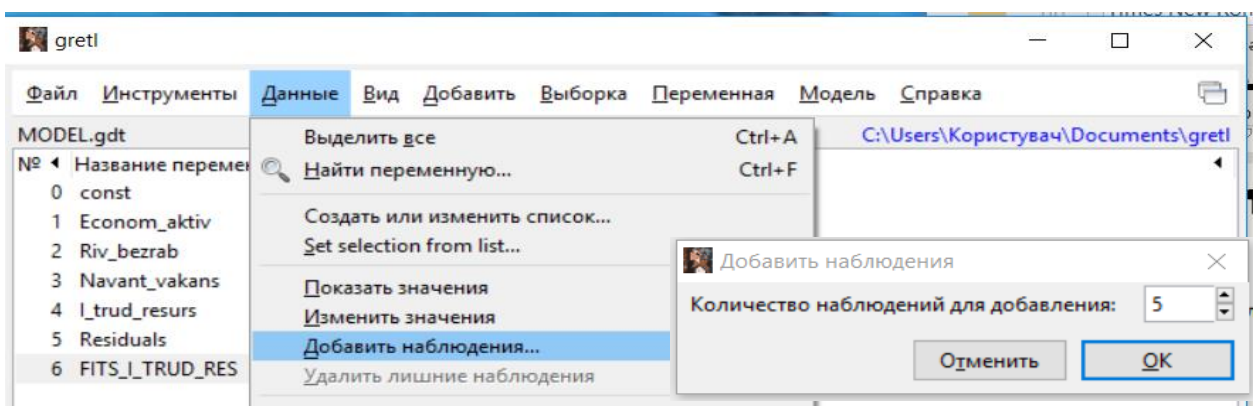

Рис. 2.17. Доповнення «пустих» спостережень до змінних набору даних

Потім повторимо описану вище послідовність дій по побудові моделі (рис. 2.18).

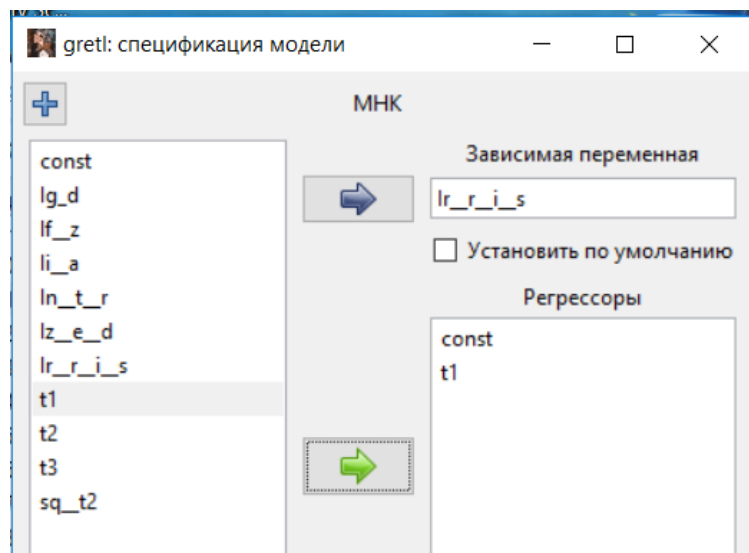

Рис. 2.18. Побудова тренду часового ряду I_trud_resurs

У вікні результатів моделювання (рис. 2.19) виберемо пункт **Прогнозы** меню **Анализ**.

У вікні, що відкрилося, введемо загальне число спостережень до складання прогнозу 6 і період для складання прогнозу з 2007-2011 рр. (рис 2.19), натиснемо кнопку ОК. Результати прогнозування представлені на рисунку 2.20.

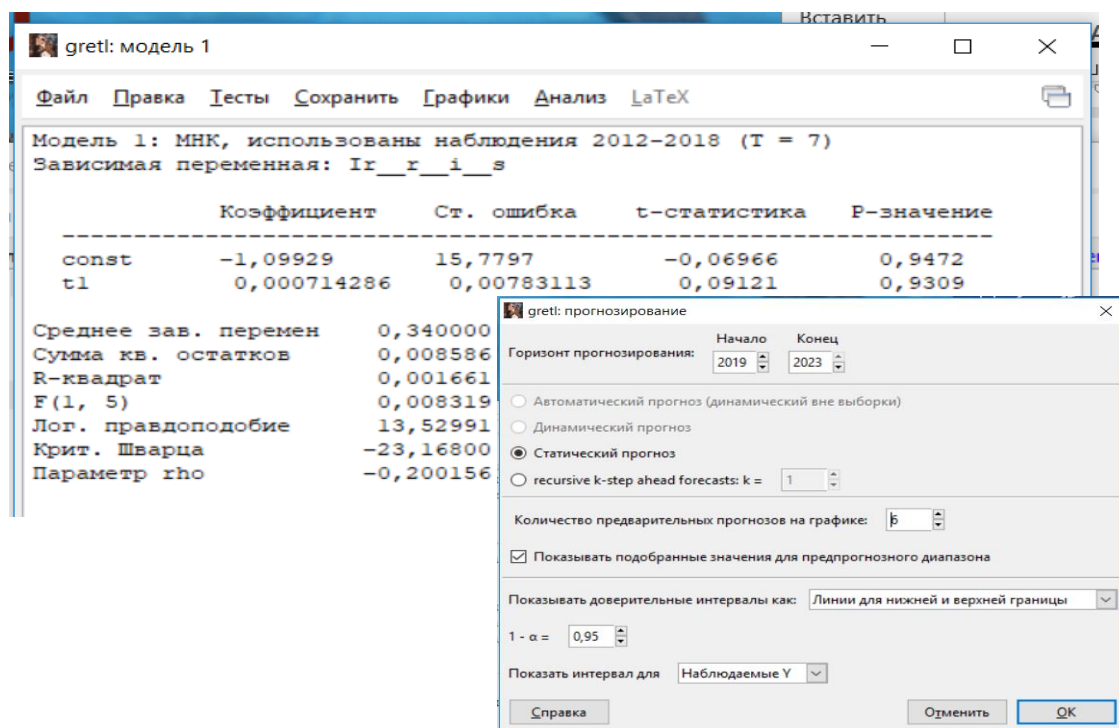

Рис. 2.19. Прогнозування часового ряду $I_{r_i_s}$

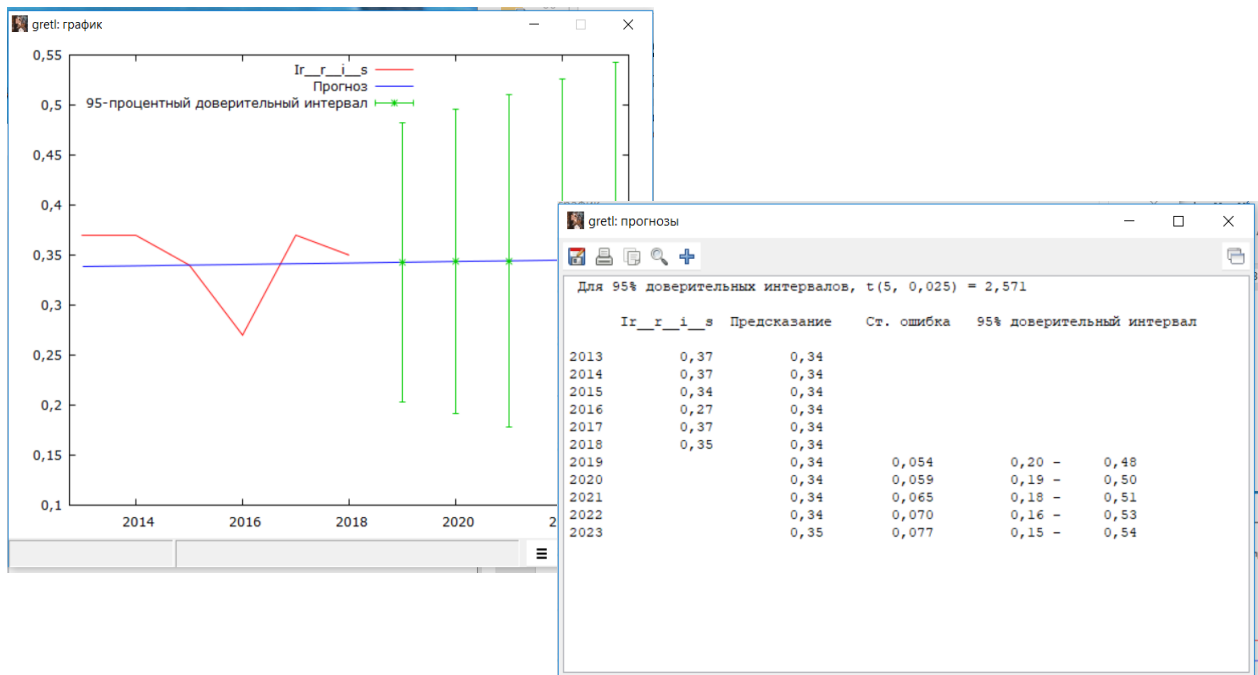

Рис. 2.20. Результаты прогнозування часового ряду $I_{r_i_s}$

За запропонованою методикою розраховуються та перевіряються на адекватність регресійні моделі первинних, комплексних та інтегральних показників. На основі отриманих моделей будуються базові прогнози показників рівня регіональної інноваційної системи.

РОЗДІЛ 3

«ЗЕЛЕНИЙ» ВЕКТОР СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ. ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ

3.1. Теоретико-методичні засади діагностики регіональних диспропорцій фінансового забезпечення екологічної сфери

В умовах глобалізації екологічних проблем відбувається усвідомлення неадекватності нинішньої моделі економічного зростання вимогам переходу до моделі сталого розвитку та необхідності формування засад «зеленої» економіки. Істотну роль у цьому відіграє узгоджене застосування техніко-технологічних та організаційно-економічних інновацій у ресурсно-екологічній сфері. Прогресивне суспільство зосереджується на розробленні та впровадженні екологічної політики через поширення екоінновацій та екотехнологій, забезпечуючи екологізацію економічного розвитку. Вітчизняні підприємства, одні з яких обмежені в матеріальних ресурсах, а інші націлені лише на «швидкі кошти», залишаються віддаленими від формування інноваційних, техніко-технологічних принципів організації виробництва, впровадження яких забезпечує істотні соціальні, ресурсозберігаючі та екологічні ефекти. Реалії економічної ситуації в Україні свідчать про те, що наукові розробки залишаються практично не затребуваними і не дають значного ефекту⁵².

Протягом останніх 100 років на нашій планеті знищено четверту частину оброблюваних площ і дві третини лісів, щороку з господарського використання вибуває 7% родючих ґрунтів, а поля планети втрачають 26 млрд т гумусу, площа пустель щороку збільшується на 6-7 млн га. Площа лісів у світі щосекунди зменшується на пів гектара, що за два роки сягає площі Фінляндії. Внаслідок заболочування та засолення планета втрачає щорічно 1,5 млн га. Людство інтенсивно споживає природні ресурси та інтенсивно забруднює навколишнє середовище. Існує реальна загроза, що економічний розвиток Землі може припинитися в результаті:

⁵² Інноваційний імператив становлення «зеленої» економіки. *Екологічний вісник*. 2011. №4. С. 2-3.

зменшення притоку енергоносіїв, обмеження ресурсів, деградації суспільства. Також зазначимо, що розвіданих запасів нафти залишилося лише на 40 років (для половини населення нафта недоступна досі). Як джерела палива бідне населення використовує деревне вугілля, кіз'як, відходи рослинництва. Також нашій планеті загрожує «парниковий ефект». «Дірка» в озоновому шарі над Антарктидою на сьогодні вдвічі перебільшує площу США.

Існує думка, що сучасні екологічні проблеми в певній мірі зумовлені відставанням економічної думки. Ні класики А. Сміт і К. Рікардо, ні їхні наступники, включаючи К.Маркса, Д. Кейнса та А.Маршалла, не приділяли належної уваги екологічним обмеженням в економічному розвитку. В 70-ті р.р. ХХ ст. екологічні проблеми поставили перед економічною наукою завдання осмислення тенденцій екологічного розвитку і розробки принципово нових концепцій розвитку.

Зазначимо, що сучасний тип еколого-економічного розвитку визначають як техногенний тип. Для нього властиві значні екстерналії (зовнішні ефекти), їх можна охарактеризувати, як негативні екологічні наслідки економічної діяльності. Екстерналії можна класифікувати на такі групи: тимчасові, глобальні, міжсекторні, міжрегіональні та локальні. Оцінка екстернальних, зовнішніх витрат – одна з найскладніших задач економіки, саме ця проблема тісно пов'язана з оцінюванням екологічного впливу⁵³.

З метою інтерналізації екстерналій А. Пігу обґрунтував ідею втручання держави в екологію. Запропонував, щоб держава впливала за допомогою податків та шляхом субінвестицій, які повинні бути визначені в такому розмірі, щоб виробник здійснював свою діяльність для власних інтересів на Парето-оптимальному рівні.

Основою формування нового типу еколого-економічного зростання повинен стати сталий розвиток – процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалами і потребами людей усіх поколінь [53, с.130].

⁵³ Дубас Р. Г. Економіка природокористування. Навчальний посібник. – К.: «МП Леся», 2007. 448с.

Науковець Дубас Р.Г. виділяє такі основні цілі сталого розвитку: економічне зростання; охорона навколишнього середовища; соціальна справедливість; раціональне використання природних ресурсів; стабілізація чисельності населення; освіта; міжнародне співробітництво.

Найбільш поширене означення сталого розвитку – означення, сформульоване в доповіді комісії Брундтланд, що «сталий розвиток – це такий розвиток, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти потреби»^[53].

Громадські організації з Нідерландів пропонують справедливий розподіл ресурсів між усіма країнами світу. У зв'язку з цим вони запропонували концепцію «енвайромпентального простору», визначення якого адекватне одному з визначень сталого розвитку, та при його визначенні виходять з того, що: 1) не можна споживати відновлювальних сировинних матеріалів більше, ніж їх можна отримати не завдаючи шкоди природному середовищу; 2) відновлювальні сировинні ресурси можна використовувати тільки в замкнених циклах; 3) об'єм забруднень від людської діяльності не має перевищувати гранично допустимі норми; 4) потрібно утримуватись від невинуватених ризиків; 5) екологічні проблеми потрібно вирішувати як можна ближче до джерела їх виникнення.

Проте для досягнення всіма країнами світу рівня розвитку і споживання передових країн знадобиться збільшити використання трудових ресурсів і кількість забруднень ще в десятки разів, що неможливо в силу природних екологічних обмежень^[53].

Віце-президент США Е.Гор у праці «Земля на шальці терезів. Екологія і людський дух» підкреслив, що необхідна зміна «тих рис нашої економічної філософії, які, як ми знаємо, шкідливі, оскільки вони узаконюють і навіть заохочують руйнувати навколишнє середовище»^[53]. Це показує, що сучасний тип розвитку і його економічна концепція дестабілізуючі до навколишнього середовища. Дубас Р.Г. пише, що для тривалого інтервалу часу дуже часто правильним є простий принцип – «що екологічне, те економічне».

В екологізації економіки недостатньо керуватися лише традиційними економічними цілями та критеріями. Набагато більшого значення набувають просторово детерміновані біофізичні критерії стійкості природного капіталу, що є просторово детермінованими. Впорядкування природно-економічних процесів потребує перегляду системи розрахунку макроекономічних показників ⁵⁴.

В Україні необхідно формувати сприятливе середовище для оптимізації взаємодії бізнесу та держави задля підтримки екологічних інновацій. Цікава думка з цього приводу Хумарової Н. І., яка пропонує такі шляхи сприяння забезпечення інноваційного розвитку, орієнтованого в екологічному напрямку: створення загальної інформаційно-аналітичної системи екоінновацій, в т.ч. поліпшення статистичної інформації, щодо інноваційної діяльності в екологічній сфері; впровадження інновацій з екологізації системи господарювання та еколого-збалансованої реструктуризації економіки; розвитку екологічного бізнесу, а також реалізації спільних екологічних проєктів; налагодження регулювання збалансованої екологічної інфраструктури ⁵⁵.

В Україні існує низка документів, які визначають стратегічні цілі екологічної політики. До таких, зокрема, належить Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» та визначає, що метою національної екологічної політики є стабілізація поліпшення стану навколишнього природного середовища України через інтеграцію екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічної безпеки. Відповідно до статті 47 Закону України «Про охорону навколишнього середовища» для фінансування заходів охорони навколишнього природного середовища, утворюються Державний та місцеві фонди охорони навколишнього середовища. Основним джерелом фінансування цих фондів є екологічний податок, що згідно зі встановлений Бюджетним кодексом України алгоритмом розмежується між державним і місцевим бюджетами. Екологічний податок – один із найголовніших економічних інструментів природоохоронної політики. Серед

⁵⁴ Гринів Л. С. Екологічна економіка : навч. посіб. Львів: Магнолія 2006, 2013. 358 с.

⁵⁵ Хумарова Н.І. Домінанти екологізації інноваційного розвитку. Економічні інновації. Наук. ж-л. Київ, 2010. Вип. 40. С. 378-391.

причин, які впливають на рівень надходжень від екологічного податку є щорічна індексація ставок екологічного податку, так як розглядаємо дані 2017 року, то, відповідно, в 2017 році ставки екологічного податку були проіндексовані приблизно на 12% ⁵⁶.

Раціональне використання природних ресурсів та ефективність природоохоронної діяльності значною мірою залежать від систем фіскального регулювання природокористування, тобто від комплексу цілеспрямованих заходів щодо застосування податкових і неподаткових інструментів стосовно використання, відтворення, перерозподілу й охорони природних ресурсів та інших елементів довкілля. Основними фіскальними регуляторами відносно сфери природокористування є плата та збір за спеціальне використання природних ресурсів ⁵⁷.

Україна, як і інші країни світу, ратифікувала багато міжнародних конвенцій щодо охорони довкілля, а також бере активну участь у розв'язанні екологічних проблем разом з ЄС. В Україні існує широка відповідна нормативно-законодавча база: закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ»; Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс України «Про надра». Крім того існують різні інститути, що забезпечують управління раціональним використанням, відтворенням, охороною та відновленням природних ресурсів, а також усі вони мають територіальні структурні підрозділи. Держана надає фінансові ресурси для їхнього функціонування та контролює їх використання. Щодо підприємств і організацій, то вони надають власні кошти на охорону природних ресурсів ⁵⁸.

До наслідків вступу України в ЄС варто віднести, те що розмір екологічних платежів збільшується. Зауважимо, що не всі країни беруть на себе підвищенні

⁵⁶ Невада О. Фінансування природоохоронних заходів в Україні: проблеми та пропозиції щодо законодавчого врегулювання. *Екологічний вісник. Наук. ж-л.* Київ, 2016. Вип. 3. С. 2-5.

⁵⁷ Хвесик М., Голян В. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: Інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації. *Економіст. Наук. ж-л.* Київ, 2013. Вип. №9. С. 4-13

⁵⁸ Хумарова Н. І., Мартієнко А. І., Фінансові аспекти адаптації України до міжнародного екологічного партнерства. *Фінанси України. Наук. ж-л.* Київ, 2013. Вип. 12. С. 60-69

зобов'язання щодо зростання екологічних платежів. Екологічні платежі розрізняють за такими видами: збір за забруднення навколишнього природного середовища; збір за викиди в атмосферне повітря забруднювальних речовин; збір за скиди забруднювальних речовин безпосередньо у водні об'єкти; збір за розміщення відходів; штраф за адміністративні правопорушення у сфері охорони природи.

Фінансові потоки з екологічних платежів спрямовуються в державний бюджет. Частина з яких використовується на розв'язання екологічних проблем на рівні нашої держави, інша частина, разом з додатковими коштами, спрямовується на виконання завдань міжнародної співпраці в цій сфері ^[58].

В Україні система екологічного оподаткування включає в себе екологічний податок і рентну плату.

Відповідно до ст. 9 Податкового кодексу України екологічний податок і рентна плата відносяться до загальнодержавних податків і зборів; у ст. 14 Податкового кодексу України зазначено, що екологічний податок є загальнодержавним обов'язковим платежем, який формується з фактичних обсягів викидів у повітря, скидів у водні об'єкти, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, які тимчасово зберігаються робітниками, а також фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів і радіоактивних відходів в цілому; рентна плата, відповідно до цієї статті – загальнодержавний податок, що формується за користування надрами та за користування радіочастотним ресурсом України, за спеціальне використання води та лісових ресурсів, за транспортування нафти та нафтопродуктів, а також транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України.

В Україні фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища здійснюється у вигляді капітальних інвестицій та поточних витрат.

В основному погіршення екологічної ситуації в Україні зумовлене рядом чинників: застарілі технології виробництва та старіюча інфраструктура більшості підприємств, різке збільшення кількості транспортних засобів, викиди в атмосферне

повітря, зростаючі обсяги неочищених викидів стічних вод, а також нестабільна політична ситуація, що склалася протягом останніх років ⁵⁹.

Зупинимось на обґрунтуванні показників, обраних для співставлення регіонів України за параметрами фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку регіонів України (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1

Система показників, що характеризують регіональні диспропорції фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку регіонів України

Фінансове забезпечення екологічного розвитку регіону	Рівень фінансування природоохоронних заходів за рахунок коштів місцевих бюджетів
	Поточні витрати на природоохоронні заходи
	Капітальні інвестиції на охорону атмосферного повітря і зміни клімату
	Капітальні інвестиції на очищення зворотних вод
	Капітальні інвестиції на поводження з відходами
	Капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування
	Капітальні інвестиції на радіаційну безпеку
	Капітальні інвестиції на інші природоохоронні заходи

Пропоновані показники покладені в основу діагностики регіональних диспропорцій у фінансовому забезпеченні екологічної сфери регіонів України.

3.2. Діагностика фінансового забезпечення екологічної сфери в Україні

Фінансування природоохоронних заходів, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини являється важливою умовою забезпечення сталого регіонального розвитку України.

Зазначимо, що за результатами аналізу 2017 року, фактично профінансовано загалом по Україні природоохоронних заходів на загальну суму 4 032 238,98 тис. грн., що становить 67% від запланованої суми (табл. 3.2) ^[56].

⁵⁹ Тулай О. І. Державна фінансова підтримка охорони навколишнього природного середовища як необхідна умова сталого людського розвитку. *Актуальні проблеми економіки. Наук. ж-л.* Київ, 2016. Вип. 1. С. 200-208.

Фінансування природоохоронних заходів в Україні

Джерело фінансування	Заплановано, тис. грн.	Виконано, тис. грн.	Відсоток виконання, %
Обласний бюджет	3 050 622,325	1 994 370,807	65,4
Зокрема обласні ФОНПС	2 998 758,376	1 969 858,574	65,7
Бюджети міст обласного значення, міста Києва, районні бюджети, бюджети ОТГ, бюджети сіл, селищ, міст	996 471,864	513 834, 803	51,6
Зокрема місцеві ФОНПС	709 963,181	415 548,876	58,5
Залучені кошти з Державного бюджету	706 118,821	319 191,118	45,2
Власні кошти підприємств, установ, організацій	1 173 423,729	1 173 423,729	100,0
Інші кошти	182 928,926	31 418,522	17,2
Разом	6 041 612,271	4 032 238,98	66,7

*Складено за ^[56].

Фактичні видатки за рахунок коштів спеціального фонду місцевих бюджетів – фондів охорони навколишнього природного середовища на природоохоронні заходи розглянуті на рис. 3.1.

Зокрема, зауважимо, що майже 80 % фактичних видатків спеціального фонду місцевих бюджетів (фондів охорони навколишнього природного середовища на природоохоронні заходи) скеровуються на охорону та раціональне використання водних ресурсів і забезпечення раціонального використання і зберігання відходів виробництва та побутових відходів.

В Україні базовими елементами механізму природокористування та природоохоронної діяльності є:

- екологічний податок;
- стягнення за шкоду навколишньому середовищу;
- система рентної плати за використанн певних ресурсів;
- система фінансування природоохоронних заходів за рахунок коштів природоохоронних фондів.

Рис. 2.1. Фактичні видатки за рахунок коштів спеціального фонду місцевих бюджетів – фондів охорони навколишнього природного середовища на природоохоронні заходи*

*Складено за [56].

Розглянемо рентні платежі у регіонах, що висвітлили показники в регіональній доповіді про стан навколишнього середовища за 2017 рік. (табл. 3.3)

Згідно з Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» кошти від зборів за спеціальне використання природних ресурсів і земельний податок є джерелом фінансування робіт по відтворенню та підтриманню природних ресурсів у належному стані. Фонди охорони навколишнього природного середовища, куди надходить екологічний податок і грошові стягнення за шкоду, нанесену навколишньому середовищу, протягом останніх років стали одним із найважливіших елементів економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності ⁶⁰.

⁶⁰ Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища у 2017 році. Міністерство екології та природних ресурсів України. URL: /32893.html?fbclid=IwAR3iAgY_OrbRsWb8XxYjooPxrnlunaoPR8KbczK_uO9yPMXERuls-QFdcA (дата звернення: 13.12.2018)

Таблиця 3.3

Надходження рентних платежів за використання природних ресурсів до бюджетів усіх рівнів за 2017 рік

Регіони	Назва ресурсу										Всього
	Рентна плата за використання лісових ресурсів		Рентна плата за спеціальне використання води		Рентна плата за користування надрами		Рентна плата за використання інших природних ресурсів		Земельний податок та орендна плата		
	Державний бюджет	Місцевий бюджет	Державний бюджет	Місцевий бюджет	Державний бюджет	Місцевий бюджет	Державний бюджет	Місцевий бюджет	Державний бюджет	Місцевий бюджет	
Волинська обл.	20889,8	40528,7	3362,1	3362,1	66410,8	2694,9	-	203,6	-	314406,9	451858,9
Дніпропетровська обл.	-	877,8	2778947,7	567580	-	-	-	139	-	3974109,7	7321654,2
Запорізька обл.	-	88,6	144553,9	144644	196887,8	69783,2	-	10578,4	1491436,8	-	2057972,7
Рівненська обл.	20546,6	48660,6	18068,7	18069,5	20516,8	7709,6	508,2	-	-	335511,1	469591,1
Чернігівська обл.	48740,4	61444,9	10069,7	10070,9	722979	5482,2	-	5,9	0	606172,7	1464965,7

*Складено за ^[60]

Розглянемо обсяги надходжень від екологічного податку в Україні (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Порівняння обсягів надходження екологічного податку по 10 областях з обсягами надходження в цілому по Україні в 2017 році, тис. грн.

*Складено за [56]

Найбільші надходження від сплати екологічного податку в 2017 році, так само, як і в попередні роки, були в 10-ьох областях, а саме: Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Вінницька, Харківська, Київська, Львівська, Полтавська [56,2-3].

За 2017 рік до зведеного бюджету України від сплати екологічного податку надійшло 3722061,8 тис. грн., з них до спеціального фонду місцевих бюджетів – 2977649,4 тис. грн, а до загального фонду бюджету – 744412,4 тис. грн. Ці кошти є джерелом для фінансування природоохоронних заходів по областях. Однією з причин, що впливають на рівень надходжень від екологічного податку є щорічна індексація ставок екологічного податку. Зелений фонд пропонує карту «Як в Україні використовують надходження від екологічного податку?», звідки випливає, що області найбільш високою концентрацією промисловості, які викидають в атмосферу

найбільші обсяги вуглекислого газу, витрачали на природоохоронні заходи мізерні суми (див. додаток А)

Розглянемо інформацію про стан фінансування природоохоронних заходів у 2017 році за рахунок спеціального фонду місцевих бюджетів (табл. 3.4)

Таблиця 3.4

Стан фінансування природоохоронних заходів у 2017 році за рахунок спеціального фонду місцевих бюджетів (тис.грн.)

Назва території	Фактичні надходження екологічних платежів до місцевих бюджетів за рік	Фактичні витрати на природоохоронні заходи за рахунок місцевих бюджетів	%
Вінницька	169730,63	174504,30	102,82
Волинська	9342,18	5577,62	59,71
Дніпропетровська	560791,79	541338,60	96,54
Донецька	746924,58	465993,51	62,39
Житомирська	15073,73	17340,83	115,04
Закарпатська	11079,06	2119,56	19,14
Запорізька	296093,88	233209,76	78,77
Івано-Франківська	283117,10	220284,60	77,81
Київська	67211,29	117582,51	174,95
Кіровоградська	57812,74	21453,90	37,11
Луганська	111567,65	27675,53	24,81
Львівська	107236,46	106587,18	99,40
Миколаївська	36276,97	14284,80	39,38
Одеська	34681,65	0,00	0
Полтавська	135450,17	115791,50	85,49
Рівненська	18944,99	27053,94	142,81
Сумська	30317,53	31528,63	103,99
Тернопільська	6430,24	4257,34	66,21
Харківська	103326,46	95942,80	92,86
Херсонська	12516,68	2354,37	18,81
Хмельницька	23089,62	7006,70	30,35
Черкаська	41968,83	37135,89	88,49
Чернівецька	6863,26	3327,40	48,49
Чернігівська	37242,83	45645,47	122,57
м. Київ	63805,77	67410,72	105,65
Усього	2986896,07	2385407,45	79,87

*Складено за ^[56]

З даної таблиці бачимо, що в загальному витрати на природоохоронні заходи не перевищують надходження екологічних платежів. Проте серед територій є такі, де витрати не перевищують надходження навіть на 50%: Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Херсонська та Чернівецька. Крім цього є території, котрі

перевищують витрати над надходженнями: Вінницька, Житомирська, Київська, Рівненська, Сумська, Чернігівська та м. Київ.

Структура витрат на охорону навколишнього середовища за джерелами фінансування у 2017 році (рис.3.3).

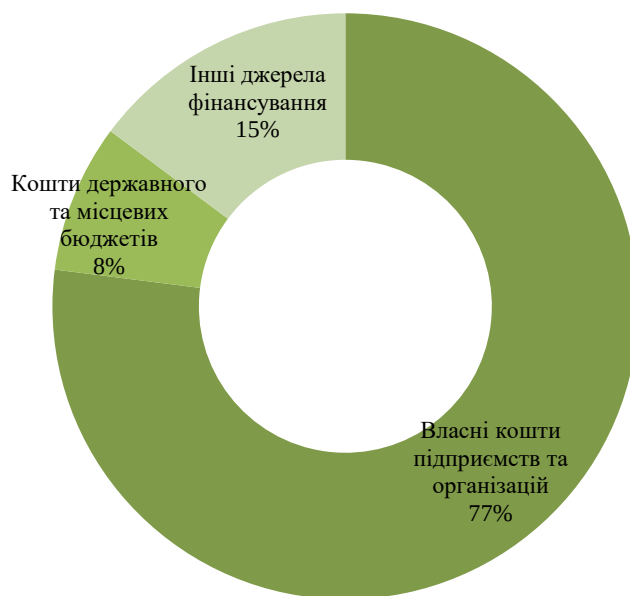

Рис. 3.3. Структура витрат на охорону навколишнього середовища за джерелами фінансування в 2017 році.

*Складено за ⁶¹.

За даними служби статистики України впливає, що найбільше заходи щодо охорони навколишнього природного середовища фінансуються власними коштами підприємств та організацій, що складає 77%.

Розглянемо динаміку капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища за регіонами (табл. 3.5, рис. 3.4)

Відмітимо, що саме в Київській області найбільші капітальні інвестиції за 2014-2017 роки.

⁶¹ Статистичний збірник «Довкілля України» за 2017 рік / Державна служба статистики України. За ред. О.М. Прокопенко. – К., 2018. – 190-211

Динаміку капітальних інвестицій
на охорону навколишнього середовища за регіонами*, (млн. грн.)

Назва території	2010	2014	2015	2016	2017
Вінницька	37,0	7,3	40,5	63,7	88,9
Волинська	3,5	3,4	5,3	10,6	19,3
Дніпропетровська	950,9	1505,2	1417,9	1662,3	2628,8
Донецька	575,0	374,7	232,3	650,9	774,6
Житомирська	11,5	25,3	18,0	16,7	14,6
Закарпатська	9,9	5,4	7,8	5,9	13,8
Запорізька	159,3	881,3	591,5	1062,8	817,1
Івано-Франківська	136,9	139,7	90,5	119,7	370,4
Київська	53,4	3789,6	4157,5	8313,3	4088,5
Кіровоградська	26,4	24,2	6,3	18,5	14,2
Луганська	102,7	217,2	51,9	39,2	13,5
Львівська	87,6	131,2	60,4	104,0	241,4
Миколаївська	31,3	51,8	98,2	122,7	118,1
Одеська	55,4	9,8	26,5	17,5	95,1
Полтавська	77,1	127,7	66,9	103,0	199,6
Рівненська	20,6	19,5	42,9	30,2	39,5
Сумська	15,4	14,9	52,5	48,6	47,1
Тернопільська	7,6	4,3	23,7	55,0	32,4
Харківська	98,6	69,6	62,9	95,2	340,7
Херсонська	2,8	6,7	7,9	2,3	3,2
Хмельницька	4,4	6,8	19,3	36,7	35,9
Черкаська	36,1	18,2	54,3	66,8	22,5
Чернівецька	8,5	3,6	18,7	13,8	23,8
Чернігівська	27,2	24,5	30,9	23,0	47,4
м. Київ	47,7	498,0	491,0	708,1	935,2
Україна	2761,5	7959,9	7675,6	13390,5	11025,6

*складено за Капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища за регіонами ^[61]

Розглянемо поточні витрати за видами природоохоронних заходів за регіонами в 2017 році (табл. 3.6). Найбільше витрат у 2017 році направлено на природоохоронні заходи по очищенню зворотних вод, а найменше на природоохоронні заходи по радіаційній безпеці. Найвищі показники поточних витрат на природоохоронні заходи в загальному в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Полтавській областях та м. Київ. Серед яких переважають витрати на очищення зворотних вод і поводження з відходами. Розглянемо систему показників діагностики рівня асиметрії фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку регіонів у 2017 році (табл. 3.7).

Резюмуємо, що найбільше капітальних інвестиції в 2017 році направлено на радіаційну безпеку, що складає 3012 млн.грн. а найменше на збереження біорізноманіття і середовища існування – 177,3.

Розглянемо регіональні диспропорції у фінансуванні екологічної складової сталого розвитку регіонів України у 2017 р (табл. 3.8).

Рівень фінансування природоохоронних заходів за рахунок коштів місцевих бюджетів найвищий у Київській області, що складає 174,95 млн. грн., а найнижчий та дорівнює 0 в Одеській області. Найбільше поточних витрат у Дніпропетровській області – 5533,5 млн. грн., а найменше в тернопільській – 12,7 млн. грн., диспропорція – 435,7 разів. Найвищі за значенням капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища усього в Київській обл. 4088,5 млн. грн., а найнищі в Херсонській – 3,2 млн. грн. диспропорція – 1277,7 разів; найвищі капітальні інвестиції на охорону атмосферного повітря і зміни клімату в Дніпропетровській області, що складає 1011,3 млн. грн., найнижчі в Луганській обл., що складає 0,1 млн. грн. та у 10113 рази менше; найвищі капітальні інвестиції на очищення зворотних вод в м. Києві, що складає 365,7 млн. грн., а найнищі показники в Херсонській обл., що складає 2,0 млн. грн. диспропорція – 182,9 разів; найвищі капітальні інвестиції на поводження з відходами в Київській області, що складає 1132,1 млн. грн., а найнижчі в Кіровоградській – 0,2 млн. грн., диспропорція – 5660,5 разів; найвищі показники капітальних інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування в Запорізькій області – 142,9 млн. грн., а найнижчі в Черкаській – 0,0 млн. грн.; найвищі капітальні інвестиції на радіаційну безпеку в Київській області – 2895,9 млн. грн., а найнижчі в Дніпропетровській, Одеській та Чернігівській областях – 0,0 млн. грн.; найвищі капітальні інвестиції на інші природоохоронні заходи в Дніпропетровській област – 817,3 млн. грн, з відємним значенням у Луганській – -0,1 млн. грн.

Таблиця 3.6

Поточні витрати за видами природоохоронних заходів за регіонами в 2017 році (млн. грн.)

Назва території	Поточні витрати за видами природоохоронних заходів усього	У тому числі					
		Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	Очищення зворотних вод	Поводження з відходами	Радіаційна безпека	Збереження біорізноманіття і середовища існування	Інші заходи
Вінницька	216,8	9,3	120,1	72,2	0,0	8,7	6,5
Волинська	170,8	2,3	105,2	32,4	0,0	29,1	1,8
Дніпропетровська	5533,5	411,3	1404,6	3320,7	7,2	34,4	355,3
Донецька	1852,6	124,0	1037,7	541,8	0,1	10,8	138,2
Житомирська	116,9	2,0	56,9	43,1	-	14,2	0,7
Закарпатська	164,2	0,6	51,7	49,1	-	35,4	27,4
Запорізька	2003,0	658,8	680,7	322,5	0,6	9,4	331,0
Івано-Франківська	316,2	61,6	140,3	32,2	-	4,1	78,0
Київська	879,7	15,8	323,6	383,9	44,3	104,2	7,9
Кіровоградська	140,4	9,5	91,9	33,2	0,1	3,8	1,9
Луганська	496,7	17,7	368,3	73,3	0,0	32,9	4,5
Львівська	446,6	64,0	180,3	140,3	0,3	5,2	56,5
Миколаївська	1446,7	12,7	200,4	1179,2	-	30,8	23,6
Одеська	778,4	15,2	94,8	121,5	7,7	-	539,2
Полтавська	1065,8	285,0	642,3	85,1	-	29,9	23,5
Рівненська	343,8	12,4	238,0	71,7	-	16,2	5,5
Сумська	456,0	146,1	238,3	46,9	-	22,3	2,4
Тернопільська	12,7	0,5	4,2	7,3	-	0,6	0,1
Харківська	900,0	46,3	387,9	333,2	3,9	63,6	65,1
Херсонська	78,1	1,7	21,8	16,6	0,0	31,2	6,8
Хмельницька	210,9	21,3	119,3	58,5	0,0	6,7	5,1
Черкаська	254,1	2,4	118,9	131,7	-	0,4	0,7
Чернівецька	86,9	0,3	45,3	29,6	-	9,5	2,2
Чернігівська	285,5	48,7	101,8	66,6	0,8	56,1	11,5
м. Київ	2210,1	134,8	1291,0	315,5	36,7	207,8	224,2
Україна	20466,4	2104,3	8065,3	7508,2	101,7	767,3	1919,6

*складено за Поточні витрати за видами природоохоронних заходів за регіонами в 2017 році ^[61]

Таблиця 3.7

Система показників діагностики
рівня асиметрії фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку регіонів у 2017 році, млн. грн.

Регіони	Рівень фінансування природоохоронних заходів за рахунок коштів місцевих бюджетів	Поточні витрати на природоохоронні заходи	Капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища усього	Капітальні інвестиції на охорону атмосферного повітря і зміни клімату	Капітальні інвестиції на очищення зворотних вод	Капітальні інвестиції на поводження з відходами	Капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування	Капітальні інвестиції на радіаційну безпеку	Капітальні інвестиції на інші природоохоронні заходи	Інтегральна оцінка фінансового забезпечення екологічної сфери
Україна	79,87	20466,4	11025,6	2608,1	1276,5	2471	177,3	3012	1480,3	-
Вінницька	102,82	216,8	88,9	0,3	10,8	4,9	-	-	72,9	0,081
Волинська	59,71	170,8	19,3	5,5	8,6	5	0,1	-	0,1	0,043
Дніпропетровська	96,54	5533,5	2628,8	1011,3	84,1	714	2,1	0	817,3	0,651
Донецька	62,39	1852,6	774,6	523,1	92,4	132,4	-	-	26,7	0,242
Житомирська	115,04	116,9	14,6	2,5	3,6	6,3	-	-	2,2	0,064
Закарпатська	19,14	164,2	13,8	0,2	4,2	8,5	0,7	-	0,2	0,019
Запорізька	78,77	2003	817,1	439,9	79,4	64,6	3,4	0,2	229,6	0,271
Ів.-Франківська	77,81	316,2	370,4	188,2	87,2	13,3	-	-	81,7	0,146
Київська	174,95	879,7	4088,5	5,8	51,8	1132,1	0,2	2895,9	2,7	0,558
Кіровоградська	37,11	140,4	14,2	-	10,6	0,2	0,1	-	3,3	0,030
Луганська	24,81	496,7	13,5	0,1	11,1	2,2	0,2	-	-0,1	0,030
Львівська	99,4	446,6	241,4	89,5	42,1	36,7	0,8	-	72,3	0,125
Миколаївська	39,38	1446,7	118,1	35	36,2	44	2,8	-	0,1	0,085
Одеська	0	778,4	95,1	13,2	9,2	3,4	-	0	69,3	0,039
Полтавська	85,49	1065,8	199,6	9	173,3	3,2	10,2	-	3,9	0,146
Рівненська	142,81	343,8	39,5	1,2	14,3	12	1,5	-	10,5	0,089
Сумська	103,99	456	47,1	3,2	33,7	5,5	1,1	-	3,6	0,081
Тернопільська	66,21	12,7	32,4	-	26,4	5,9	-	-	0,1	0,049
Харківська	92,86	900	340,8	101,7	53	42,1	142,9	0,1	1	0,225
Херсонська	18,81	78,1	3,2	0,4	2	0,2	0,4	-	0,2	0,014
Хмельницька	30,35	210,9	35,8	4,5	22,5	8,6	0,1	-	0,1	0,034
Черкаська	88,49	254,1	22,5	0,4	19,2	2,8	0	-	0,1	0,061
Чернівецька	48,49	86,9	23,8	-	2,9	2,5	0,4	-	18	0,036
Чернігівська	122,57	285,5	47,4	0,3	32,2	0,2	5,1	0	9,6	0,088
м.Київ	105,65	2210,1	935,2	172,8	365,7	220,4	5,2	116,2	54,9	0,340

*складено за Капітальні інвестиції за видами природоохоронних заходів за регіонами в 2017 році ^[61]

Таблиця 3.8

Регіональні диспропорції у фінансуванні екологічної складової сталого розвитку регіонів України у 2017 р.

Показники	Максимальне значення	Мінімальне значення	Рівень диспропорції, разів
Рівень фінансування природоохоронних заходів за рахунок коштів місцевих бюджетів	174,95 Київська	0,0 Одеська	-
Поточні витрати на природоохоронні заходи	5533,5 Дніпропетровська	12,7 Тернопільська	435,7
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища усього, млн. грн.	4088,5 Київська	3,2 Херсонська	1277,7
Капітальні інвестиції на охорону атмосферного повітря і зміни клімату, млн. грн.	1011,3 Дніпропетровська	0,1 Луганська	10113
Капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, млн. грн.	365,7 м.Київ	2,0 Херсонська	182,9
Капітальні інвестиції на поводження з відходами, млн. грн.	1132,1 Київська	0,2 Кіровоградська	5660,5
Капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування, млн. грн.	142,9 Запорізька	0,0 Черкаська	-
Капітальні інвестиції на радіаційну безпеку, млн. грн.	2895,9 Київська	0,00 Дніпропетровська, Одеська, Чернігівська	-
Капітальні інвестиції на інші природоохоронні заходи, млн. грн.	817,3 Дніпропетровська	-0,1 Луганська	-

*складено за Таблиця 3.7.

Результати проведеного моніторингу дозволять у наступному параграфі роботи напрацювати стратегічний апарат фінансового забезпечення екологічної складової сталого розвитку регіонів України з деталізацією методів та інструментів, що сприятимуть економічній доцільності здійснення підприємствами природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів.

3.3. Фінансове стимулювання розвитку екологічної сфери в Україні

«Зелений» вектор розвитку економіки України сприятиме інтеграції економічних суб'єктів в економіку держави в цілому та в процеси формування міжнародних виробничих систем. Екологічний чинник – це найважливіший пріоритет в «зеленій» економіці. Формування екологічного імперативу передбачає запровадження механізмів державного регулювання, що забезпечують організацію економічного зростання⁶².

На основі розрахунків наведених у табл. 3.7. подамо рейтингову оцінку регіонів за фінансовим забезпеченням екологічної сфери (рис. 3.4)

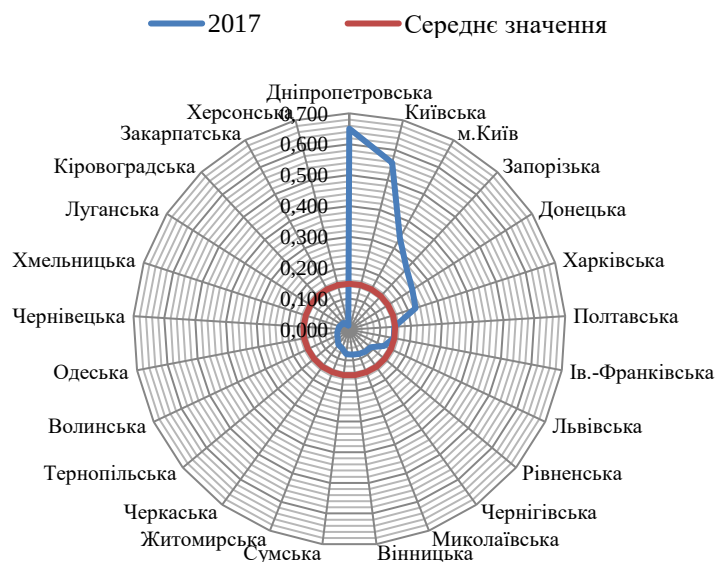

Рис. 3.4. Рейтингова оцінка регіонів за рівнем фінансового забезпечення екологічної сфери

⁶² Буркинський Б. В. Хумарова Н.І. «Зелений» вектор стратегічного планування розвитку України . *Екологічний вісник. Наук. ж-л.* Київ, 2012. Вип. 3. С. 6-7.

З даної діаграми бачимо, що інтегральний показник фінансового забезпечення екологічної сфери найвищий у Дніпропетровській області, наступні у рейтингу Київська область, м. Київ, Запорізька, Донецька, Харківська області, на одному рівні з середнім значенням показника фінансового забезпечення екологічної сфери по Україні Полтавська та Івано-Франківська області, нижчі показники за середнє значення в Львівській, Рівненській, Чернігівській, Миколаївській, Вінницькій, Сумській, Житомирській, Черкаській, Тернопільській, Волинській, Одеській, Чернівецькій, Хмельницькій, Луганській, Кіровоградській, Закарпатській та Херсонській областях.

Розподіл регіонів за рівнем фінансового забезпечення екологічної сфери та екологічним навантаженням подано у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Групи регіонів за рівнем фінансового забезпечення
екологічної сфери та рівнем екологічним навантаженням

Рівень фінансового забезпечення екологічної сфери	Рівень екологічного навантаження	Регіони
Високий	Прийнятний	Київська
	Умовно прийнятний	-
	Не прийнятний	Дніпропетровська
Середній	Прийнятний	Донецька, Запорізька
	Умовно прийнятний	-
	Не прийнятний	-
Низький	Прийнятний	Вінницька, Волинська, Житомирська, Ів.-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, м. Київ
	Умовно прийнятний	Закарпатська, Тернопільська
	Не прийнятний	-

Бачимо, що більшість регіонів з низьким рівнем фінансового забезпечення екологічної сфери, при тому з прийнятним рівнем екологічного навантаження. З даного статистичного групування випливає, що потрібно сформулювати стратегічні альтернативи забезпечення фінансової конвергенції сталого розвитку регіонів.

Алгоритм формування стратегії для кожного з типів регіонів базується на залежності між рівнем фінансового забезпечення сфер сталого розвитку та рівнем екологічного навантаження на сталий розвиток регіону.

Вибір стратегічних альтернатив при підборі стратегії у табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Стратегічні альтернативи забезпечення
фінансової конвергенції сталого розвитку регіонів

Рівень фінансового забезпечення сталого розвитку регіонів	Рівень екологічного навантаження на сталий розвиток регіону		
	Прийнятний	Умовно прийнятний	Не прийнятний
Високий	Стратегія лідера	Стратегія акумулювання	Стратегія максимальної дохідності
Середній	Стратегія перелому	Стратегія координації	Стратегія прискорення
Низький	Стратегія підвищення ефективності	Стратегія прориву	Стратегія зовнішнього сприяння

Зупинимось на обґрунтуванні наведених стратегій. Так, стратегія *лідера*, що притаманна регіонам, які відносяться до групи лідерів з високим стійким рівнем фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку регіонів, передбачає здійснення значних капіталовкладень, які спрямовані на досягнення довгострокових цілей, поступаючись поточним фінансовим вигодам для підтримки провідних позицій регіону у державі.

Стратегія акумулювання притаманна високо розвинутим регіонам, які протягом останніх періодів здають свої позиції. Суть стратегії зводиться до акумулювання зусиль регіонів зберегти фінансовий потенціал. Цього можна досягти шляхом застосування системи превентивних та ліквідаційних заходів, які у сукупності дозволять регіону повернутись до лідируючих позицій.

Стратегія максимальної дохідності спрямована на утвердження регіону як лідера фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку та передбачає здійснення інвестицій, що сприятимуть максимальній дохідності. Для досягнення таких результатів регіональний менеджмент повинен бути найбільш професійним.

Регіонам з середнім рівнем розвитку, залежно від стабільності їх фінансового становища, доцільно обирати одну із таких стратегій: *стратегію перелому*, що

передбачає активізацію інноваційної діяльності, яка буде розглядатись своєрідними «полюсами росту» регіону.

Стратегія координації передбачає розвиток існуючих видів діяльності для забезпечення накопичення необхідних фінансових ресурсів для самофінансування та генерування коштів для інвестування у нові перспективні екопроекти.

Стратегія прискорення передбачає вихід регіону зі стану нестійкого середнього рівня доходності за допомогою пошуку реальних довгостроково прибуткових великомасштабних екопроектів, які можуть спричинити структурні зміни в економіці регіону.

Регіонам низького рівня фінансового забезпечення сталого розвитку доцільно використовувати одну з декількох наведених нижче стратегій.

Стратегія підвищення ефективності передбачає пошук незадіяних резервів підвищення ефективності ведення екологічної діяльності, ощадливе використання регіональних ресурсів та на цій основі – підвищення рівня фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку регіону.

Стратегія прориву передбачає пошук інноваційних шляхів реабілітації економіки регіону та перетворення його у феномен фінансового благополуччя.

Стратегія зовнішнього сприяння передбачає використання зовнішніх ресурсів для забезпечення функціонування регіону. Важливо при цьому регіону отримати в якості допомоги не кінцевий продукт – фінансові ресурси, а певні інвестиційні бізнес-проекти, які будуть реалізовуватись на території слаборозвинутих регіонів та забезпечувати їх довгостроковий розвиток.

Узагальнюючи існуючий вітчизняний та міжнародний досвід стосовно джерел надходження фінансових засобів для здійснення природоохоронних заходів, пропонуємо список джерел фінансування екологічної безпеки в країні (рис.3.5).

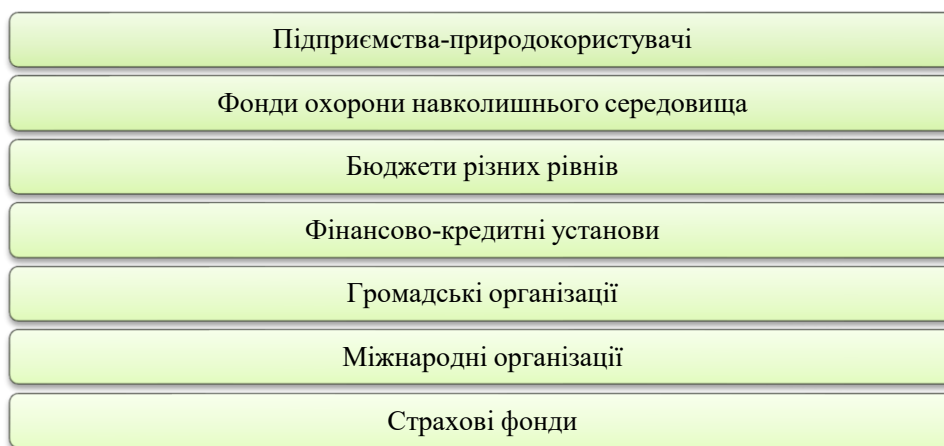

Рис.3.5. Джерела фінансування екологічної безпеки

Базуючись на теорії інтерналізації зовнішніх негативних екологічних ефектів у внутрішні, тобто перенесення зовнішніх негативних витрат на їх винуватця, основними джерелами фінансування повинні бути підприємства-природокористувачі, фонди охорони навколишнього середовища та бюджети різних рівнів ⁶³.

За даними Державної служби статистики України, інноваційна діяльність вітчизняних підприємств є досить низькою, через що з кожним роком стан навколишнього середовища погіршується ⁶⁴. Розглянемо схему механізму фінансування екологічної безпеки (див. табл.3.11).

Встановити чіткі пропорції щодо питомої ваги різних джерел фінансування досить проблематично. Закономірним є те, що в регіонах з різним екологічним станом співвідношення таких джерел буде відрізнятися.

Існують форми розподілу доходів, через такі види податків, як: державні податки на ресурси, що перебувають в державній власності, податки, надходження від яких поділяють у певній пропорції між державним і місцевими бюджетами, місцеві податки на природні ресурси, що перебувають у власності місцевих органів управління, податки на право розробляти природні ресурси, що знаходяться на території суб'єкта, муніципальні податки.

Таблиця 3.11

⁶³ Герасимчук З. В., Олексюк А. О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2007. 280с.

⁶⁴ Сухіна О. М. Екосистемний підхід до вартісної оцінки збитків від забруднення навколишнього середовища. *Економіка України. Наук. ж-л.* Київ, 2018. Вип. 1. С. 54-70

Механізм фінансування заходів щодо забезпечення екологічної безпеки в регіоні

Надходження	Джерела фінансового забезпечення екологічної безпеки	Видатки
Власні засоби; позичкові та залученні	<i>Підприємства-природокористувачі</i>	Інвестиції в природоохоронні проекти; поточні витрати на природоохоронні заходи
Плата за забруднення Плата за спеціальне використання природних ресурсів Надходження від штрафів за порушення природоохоронного законодавства	<i>Фонди охорони довкілля</i>	Регіональний фонд – перспективні екологічні проекти на вирішення екологічних проблем регіонів; Державний фонд – проекти, спрямовані на вирішення глобальних цілей. Форми здійснення видатків: безповоротна, поворотна основи
Власні та закріплені доходи Міжбюджетні трансферти	<i>Місцевий бюджет</i>	Фінансуванні вирішення пріоритетних екологічних проблем на основі ресурсокористування, охорони довкілля, зниження шкідливого впливу на здоров'я населення
Загальнодержавні податки та збори Міжбюджетні трансферти	<i>Державний бюджет</i>	Фінансування державних цільових програм в екологічному векторі; Видатки у формі субсидій, грантів, субвенцій
Власні засоби Залучені засоби	<i>Фінансові інституції; Громадські організації; Міжнародні організації; Страхові фонди</i>	Кредитування та інвестування природоохоронних об'єктів
Добровільні внески громадян, підприємств, установ, організацій		Фінансування на безповоротній та поворотній основі перспективних екологічних проектів та екологічних проблем
Кошти міжнародних організацій		Фінансування на безповоротній та поворотній основі перспективних екологічних проектів регіону та екологічних проблем регіону
Внески страхувальників		Відшкодування збитків, завданих аварійним забрудненнями довкілля

*Складено автором за ^[63,177].

Міжнародна практика показує, як високо розвинуті країни використовують природно-ресурсні переваги, задля одержання по суті рентних доходів. Найякшавішим прикладом є нафтодобувні країни: Саудівська Аравія, Кувейт, Венесуела, а якщо розглядати інші види сировини, то такі монопольні переваги стосуються Малайзії, Чилі, Гвінеї, ЮАР (олово, мідь, золото) і це ще не весь перелік країн, які використовують свої природні передумови. Зокрема він пропонує: змінити нинішні підходи до визначення вартості природних ресурсів у складі національного багатства; модифікувати податкові інструменти фіскального регулювання природокористування у напрямі переведення їх на рентну основу шляхом обмеження надприбутків бізнес-структур; застосування роялті, ліцензії, пряму і не пряму участь держави у видобувному секторі, експортні мита ^[56].

Фінансово-економічне регулювання природокористування являє собою процес, який має на меті змінити параметри об'єкта впливу, в нашому випадку використання природних ресурсів, з метою досягнення економічних ефектів за умови, що будуть дотримані вихідні екологічні характеристики. Специфіка природокористування визначає обмеження щодо потенціалу фінансово-економічного регулювання для сфери природних ресурсів ⁶⁵. Виділяємо ряд методів та інструментів, що повинні сприяти економічній доцільності здійснення підприємствами природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів (табл. 3.12):

Таблиця 3.12

Методи та інструменти, що сприяють економічній доцільності здійснення підприємствами природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів

Методи та інструменти	Очікуваний результат
Удосконалення нормування якості навколишнього середовища, платність за природокористування та екологічне оподаткування	Зростання адекватності стягнутих платежів завданій шкоді, зростання дохідної частини фондів охорони навколишнього середовища, стимулювання підприємств до здійснення капітальних вкладень у заходи, щодо зменшення забруднень, що сприятиме зниженню рівня антропогенного навантаження на ресурсний потенціал екосистем.
Екологізація ціноутворення (через введення екологічної надбавки до ціни продукції)	Витіснення з ринку екологічно брудної продукції, встановлення ринкових цін на відходи виробництва.
Екологізація податкової системи	Прискорення норм амортизації основних фондів природоохоронного та ресурсозберігаючого призначення.
Екологізація кредитної, інвестиційної та митної політики	Підвищення митних тарифів для екологічно несприятливих товарів, звільнення від ввізного мита продукції екологічного призначення.

*Складено за даними [63, с. 66-167].

Економічний та соціальний добробут напряду залежить від якості екосистеми та стану природних ресурсів, вичерпання яких потребує стратегічного управління. Застосування наведених вище стратегій та заходів дозволить не лише забезпечити лідируючі позиції для сильних регіонів та дати поштовх слаборозвинутих, а й досягти

⁶⁵ Сундук А. Аналіз змістовних характеристик фінансово-економічного регулювання у сфері природокористування. *Економіст. Наук. ж-л.* Київ, 2017. Вип. 12. С. 31-34.

вищого рівня фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку країни в цілому.

РОЗДІЛ 4

КРЕДИТНА СКЛАДОВА ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Активні операції банків та теоретико-прикладні засади їх формування

Вітчизняна банківська система постійно перебуває у стані пристосування до різноманітних змін. З одного боку, вітчизняні банки продовжують долати негативні наслідки кризових явищ в економіці, зумовлених впливом соціально-економічних реалій сучасного суспільно-політичного життя в Україні. З іншого – виникає необхідність адаптування до нового розуміння банківського бізнесу в умовах, коли регулятор починає активно відстежувати бізнес-моделі вітчизняних банків та звільняти банківську систему від «слабких» фінансових установ. Звідси виникає загострення конкуренції на ринку банківських послуг, що, своєю чергою, обумовлює необхідність підвищення банками ефективності активних операцій, які покликані поєднати бажаний рівень дохідності та необхідний рівень ліквідності, а також надійності банківської установи. Таким чином, вивчення особливостей формування кредитної політики банків з огляду на зміну їх активів, залишається актуальною науковою і практичною проблемою.

Теоретичні та практичні аспекти управління банківською діяльністю та, зокрема, активами банківських установ досліджувалися багатьма вітчизняними вченими. Вагомий внесок у вивчення зазначених проблем зробили відомі українські науковці М.Д. Алексеєнко, А.В. Бурковська, О.В. Васюренко, К.О. Волохата, А.М. Герасимович, В.І. Міщенко, Г.Т. Карчева, Д.І. Коваленко, Т.І. Коробчук, Т.Д. Косова, А.М. Мороз, М.І. Савлук та багато інших.

Незважаючи на значну кількість проведених досліджень, процес формування ринкового механізму трансформації банківських ресурсів у позиковий капітал

господарюючих суб'єктів, що реалізовується саме через активні операції кредитного спрямування, потребує подальшого вивчення.

Як відомо, у економічній системі комерційним банкам відведена роль постачальників фінансових ресурсів у різні сфери національного господарства. Потреби господарюючих суб'єктів та населення у позичкових фінансових ресурсах стають підґрунтям для здійснення банками переважної частини своїх активних операцій. Таким чином, виважена структура та збалансоване зростання активів є необхідною умовою досягнення і підтримання стабільного функціонування й розвитку як комерційних банків, так і їх позитивного впливу на розвиток економічних суб'єктів. Незадовільне управління активами банківських установ впливає на ефективність кредитної політики банків та іноді стає головною причиною кризового стану окремих фінансових установ. Зазначені аспекти змушують банківські установи систематично переглядати свою кредитну політику.

На основі зростання активних операцій кредитного характеру можливо досягнення як розвитку ринку кредитних послуг, так і структурної модернізації економіки. Адже поліпшення якості активних операцій дозволяє банкам отримати більшу процентну маржу, працювати над розширенням усього спектру послуг, дотримуватись нормативів ліквідності, а також рухатись у напрямі імплементації зарубіжного досвіду щодо запобігання та контролю над банківськими ризиками. Для позичальників – це розширення спектру фінансових послуг кредитного характеру, залежно від господарських потреб.

Звернемось до сучасних дефініцій понять «активи банку» та «активні операції банків». Так, С.М. Халатур⁶⁶ зауважує, що активами прийнято називати контрольовані організацією ресурси, використання яких в майбутньому викличе економічну вигоду. С. О. Тужиліна⁶⁷ активами банку визначає ресурси, які використовують для отримання прибутку при раціональному розподілі ризиків по

⁶⁶ Халатур С.М., Пістуніна М.Г. Фінансово-кредитне забезпечення управління структурою активів банку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С.77–82. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5846&i=12>.

⁶⁷ Тужиліна С.О., Фролов В.І. Актуальні аспекти управління активами комерційних банків. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 252. С. 105-109.

окремих видах операцій і підтриманні ліквідності. Також дослідниця конкретизує, що примноження активів банку здійснюється за рахунок проведення активних операцій: видача кредитів, інвестиційні операції та інші активні операції, що сприяють отриманню прибутку. Дещо іншої думки дотримується Т.І. Коробчук⁶⁸, називаючи активами комерційного банку напрямки розміщення і використання ресурсів банку. А згідно з «Положенням про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»⁶⁹ вказані поняття витлумачено так: «Активна банківська операція (актив) – операція, що обліковується банком за активними балансовими або позабалансовими рахунками Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України». Звернемось до виявлення змістових характеристик поняття «активні банківські операції». Сучасні дослідники, оперуючи цим поняттям, вдаються до різних методологічних підходів. У табл. 4.1 представлена їх зведена характеристика.

Таблиця 4.1

Сучасні підходи до тлумачення поняття
«активні операції банків»

Автор	Визначення
1	2
Васюренко О.В. Волохата К.О.	Фінансові операції з розміщення коштів із метою отримання доходу
Мороз А.М. Савлук М.І. Пушовкіна М.Ф.	Це дії банку з розміщення мобілізованих ресурсів у депозити, кредити, цінні папери, інвестиції, основні засоби і товарно-матеріальні цінності з метою отримання доходу
Герасимович А.М. Алексєєнко М.Д.	Розміщення банком власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання прибутку, забезпечення діяльності та підтримання необхідного рівня ліквідності
Косова Т.Д. Циганов О.Р.	Операції, за допомогою яких банки розміщують наявні в їхньому розпорядженні ресурси з метою одержання необхідного прибутку і забезпечення своєї ліквідності.
Коваленко Д.І.	Пов'язані з розміщенням коштів і проводяться переважно з метою отримання доходу та для підтримки ліквідності
Коробчук Т.І. Халатур С.М.	Розміщення власних і залучених коштів з метою одержання доходу, підтримки ліквідності і забезпечення функціонування банку

⁶⁸ Коробчук Т.І. Проблеми забезпечення підвищення ефективності управління банківськими активами. *«Економічні науки». Серія «Облік і фінанси»*. 2013. Випуск 10 (37). Ч. 5. С. 104–111.

⁶⁹ Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями (затверджене Постановою Правління Національного банку України від 30 червня 2016 № 351). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.

Арбузов С.Г. Міщенко В.І.	Операції, спрямовані на розміщення та використання наявних у банку власних та залучених ресурсів з метою одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків та підтриманні необхідного рівня ліквідності
------------------------------	--

Продовження табл. 4.1

1	2
Савлук М.І.	Полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням та використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків і підтриманні ліквідності
Прасолова С.П.	Це операції банку з розміщення мобілізованих ресурсів у депозити, кредити, цінні папери, основні засоби і товарно-матеріальні цінності та інші з метою отримання доходу
Рябініна Л.М.	Це операції з розміщення мобілізованих банком ресурсів у залишки в касі, у міжбанківські депозити, позички, інвестиції, основні засоби й товарно-матеріальні цінності
Балашова О.В. Борисова С.Є. Пономаренко Т.С.	Це операції з розміщення банківських ресурсів, їх роль для будь-якого комерційного банку дуже значуща. Активні операції забезпечують доходність і ліквідність банку, тобто дозволяють досягти головної мети діяльності комерційних банків – отримання максимального прибутку
Глосарій банківських термінів НБУ	Операції, спрямовані на розміщення та використання наявних у банку власних та залучених ресурсів з метою одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій та підтриманні необхідного рівня ліквідності

Отже, сучасні науковці для визначення поняття «активні банківські операції» вдаються до поєднання їх ключових змістових ознак. Коротко їх охарактеризуємо:

1) усіма авторами підкреслюється основна мета (призначення) активних операцій, проте з деякими розбіжностями: одна частина авторів вбачає її у отриманні прибутку (А.М. Герасимович⁷⁰, В.І. Міщенко⁷¹, М.І. Савлук⁷², Т.Д. Косова⁷³), а інша – доходу (О.В. Васюренко⁷⁴, А.М. Мороз⁷⁵, С.П. Прасолова⁷⁶). Крім того, О.В. Балашова, С.Є. Борисова, Т.С. Пономаренко⁷⁷ метою активних операцій вбачають не лише отримання прибутку, а його максимізацію. Також, варто зазначити, що активи банку використовуються не лише для отримання ним

⁷⁰Герасимович А.М., Алексєнко М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: підручник / за ред. А.М. Герасимовича. Київ. 2006. 600 с.

⁷¹ Міщенко В. І. Банківські операції: підручник. Київ. 2007. 796 с.

⁷² Савлук М.І., Мороз А.М., Лазепко І.М. Гроші та кредит: підручник / за заг. ред. М.І. Савлука. Київ: КНЕУ, 2006. 744 с.

⁷³ Косова Т.Д., Циганов О.Р. Банківські операції: навч. посіб. Київ. 2008. 372 с.

⁷⁴ Васюренко О.В., Волохата К.О. Банківські операції: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 318 с.

⁷⁵ Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. Банківські операції: підручник / за заг. ред. А.М. Мороза. Київ: КНЕУ, 2008. 608 с.

⁷⁶ Прасолова С.П., Вовченко О.С. Банківські операції: навч. посіб. та практ. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 568 с.

⁷⁷ Балашова О.В., Борисова С.Є., Пономаренко Т.С. Аналіз активних і пасивних операцій банку. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2016. № 3. С. 213–216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddma_2016_3_41.

прибутку чи доходу, а й для забезпечення його функціонування, про що зауважують С.М. Халатур⁷⁸ та Т.І. Коробчук⁷⁹;

2) виокремлюються такі характеристики банківських активних операцій, як прибутковість, доходність та ліквідність⁸⁰;

3) наголошується зв'язок активних банківських операцій із фінансовими ресурсами банку, причому одні автори називають ресурси мобілізованими, а О.В. Васюренко⁸¹ та Д.І. Коваленко⁸² використовують поняття «кошти». Решта авторів використовує у визначеннях найбільш розповсюджений поділ ресурсів банку на власні та залучені;

4) вказуються напрями розміщення ресурсів. Так, науковці С.П. Прасолова⁸³ та Л.М. Рябініна⁸⁴ безпосередньо вказують на основні напрями розміщення ресурсів у різні банківські активи, тоді як більшість авторів цього не роблять.

Отже, під «активними операціями банку» будемо розуміти операції, що пов'язані з розміщенням власних та залучених банком коштів з метою забезпечення поточної діяльності, максимізації прибутку за допустимого рівня ризику та підтримки необхідного рівня ліквідності. З правового боку та практичної реалізації – це операції, що формують актив балансу банку та, відповідно, відображені в ньому. Вони відображають напрями вкладень мобілізованих банком коштів.

Розглянемо склад активних операцій банків з позиції їх формування банківськими установами. На думку С. М. Колотухи та С.А. Власюка⁸⁵ до активних операцій належать: коротко- та довгострокове кредитування юридичних осіб, споживче кредитування, лізинг, факторинг, придбання цінних паперів, інноваційне

⁷⁸ Халатур С.М., Пістунова М.Г. Фінансово-кредитне забезпечення управління структурою активів банку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С.77–82. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5846&i=12>.

⁷⁹ Коробчук Т.І. Проблеми забезпечення підвищення ефективності управління банківськими активами. *«Економічні науки». Серія «Облік і фінанси»*. 2013. Випуск 10 (37). Ч. 5. С. 104–111.

⁸⁰ Арбузов С.Г., Колобов Ю.В., Міщенко В.І., Науменкова С.В. Банківська енциклопедія. Київ: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. 504 с.

⁸¹ Васюренко О.В., Волохата К.О. Банківські операції: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 318 с.

⁸² Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2011. 352 с.

⁸³ Прасолова С.П., Вовченко О.С. Банківські операції: навч. посіб. та практ. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 568 с.

⁸⁴ Рябініна Л.М., Няньчук Н. Ю., Ухлічева Л.І. Банківські операції: навч. посіб. Одеса: ОДЕУ, 2011. 536 с.

⁸⁵ Колотуха С.М., Власюк С.А. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 495 с.

фінансування і кредитування, дольова участь банків коштами в господарській діяльності підприємств, кредити, які надаються іншим банкам.

А.М. Герасимович, М.Д. Алексєєнко та І.М. Парасій-Вергуненко зазначають такі види активних операцій⁸⁶:

- операції з вкладення банківських ресурсів у грошові кошти в готівковій і безготівковій формі з метою підтримання ліквідності;
- розрахункові операції, пов'язані із платежами самого банку та його клієнтів;
- касові операції з приймання й видавання готівки; інвестиційні операції з вкладення банківських ресурсів у цінні папери;
- фондові операції з купівлі-продажу цінних паперів;
- валютні операції з купівлі-продажу іноземної валюти на внутрішньому і міжнародному валютних ринках;
- депозитні операції з розміщення тимчасово вільних ресурсів банку в депозити в НБУ та інших комерційних банках;
- операції з купівлі-продажу банківських коштовних металів на внутрішньому і міжнародному валютних ринках.

До вищезазначеного А.М. Мороз, М.І. Савлук та М.Ф. Пуховкіна⁸⁷ додають кредитні операції, пов'язані з наданням кредитів різних форм і видів юридичним, фізичним особам і банкам, а також операції з придбання основних засобів, матеріальних і нематеріальних активів. Разом з тим, згадані вище автори конкретизують, що валютні операції можуть відображатися як в активі, так і в пасиві балансу, а також за позабалансовими рахунками. Дослідники О.В. Васюренко та К.О. Волохата⁸⁸ конкретизують перелік активних банківських операцій, згадуючи окремо серед них лізингові операції, факторингові та операції з векселями. Автори Т.Д. Косова та О.Р. Циганов⁸⁹ представляють активні

⁸⁶ Герасимович А.М., Алексєєнко М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: підручник / за ред. А.М. Герасимовича. Київ. 2006. 600 с.

⁸⁷ Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. Банківські операції: підручник / за заг. ред. А.М. Мороза. Київ: КНЕУ, 2008. 608 с.

⁸⁸ Васюренко О.В., Волохата К.О. Банківські операції: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 318 с.

⁸⁹ Косова Т.Д., Циганов О.Р. Банківські операції: навч. посіб. Київ. 2008. 372 с.

операції вже у згрупованому вигляді як: позичкові, інвестиційні, депозитні та інші. Слід зазначити, що етимологія слова «операція» (від латинського «operatio») означає дію. Отже, з практичної точки зору активні операції банків відображають напрями вкладень мобілізованих цими установами коштів, що дозволяє відобразити їх схематично на рис. 4.1.

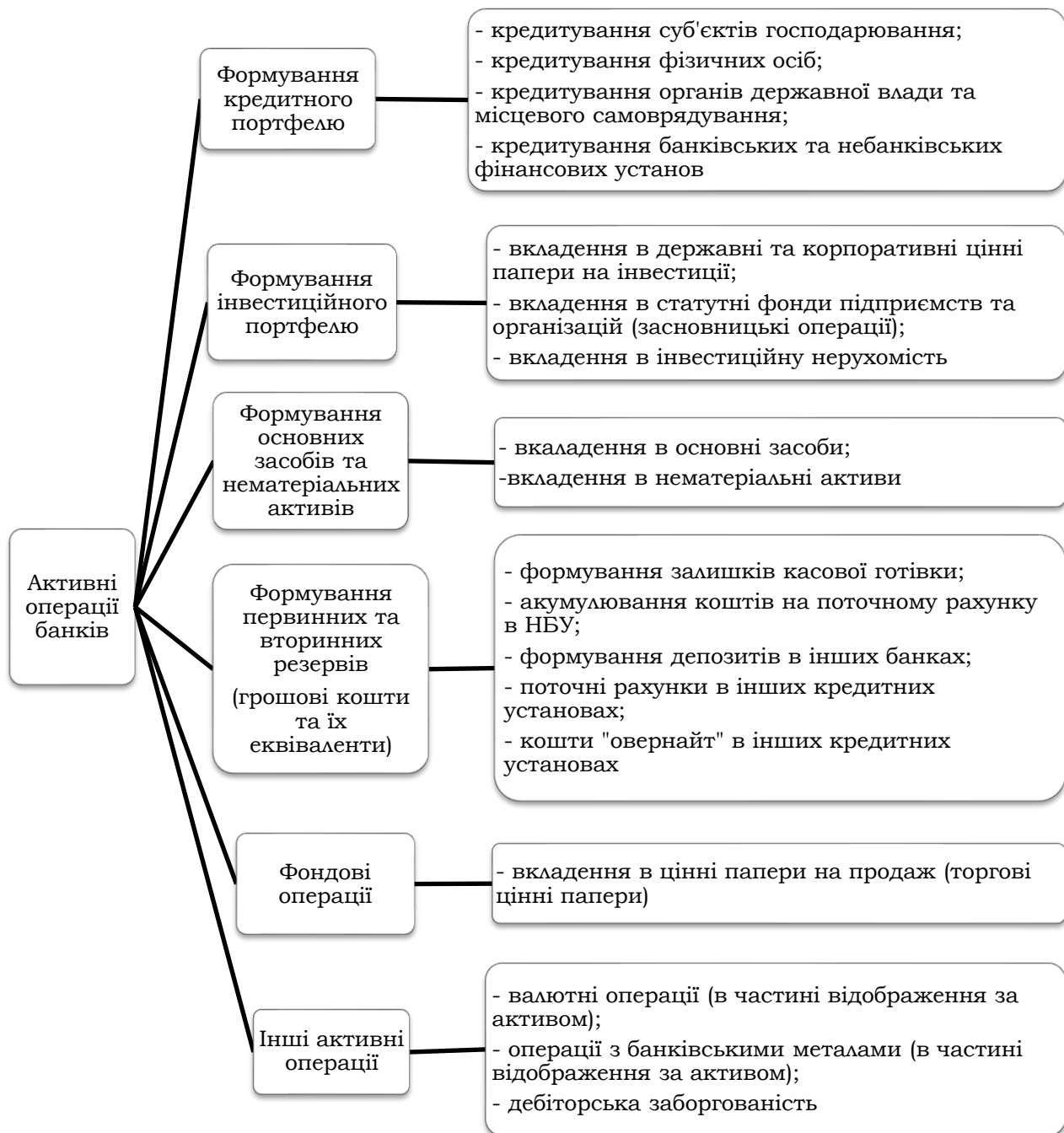

Рис. 4.1. Склад активних операцій банків*

* систематизовано автором

З поняттям активних банківських операцій безпосередньо пов'язана і їх класифікація, до критеріїв якої в сучасній науковій періодиці немає єдиного узагальнюючого підходу. Найбільш широко представлені класифікації активних операцій за такими ознаками як: дохідність (прибутковість), строковість, рівень ліквідності, ступінь ризику, але, як правило з різним тлумаченням їх конкретних видів. Так, незважаючи на однакове формулювання ознаки, її зміст різним авторами подається по-різному. Так, С.М. Колотуха та С.А. Власюк⁹⁰, за ступенем ризику активні операції банків поділяють на ризикові та нейтральні. Крім того, ці автори виділяють ще й такі ознаки класифікації як економічний зміст та характер розміщення ресурсів. Т.Д. Косова та О.Р. Циганов⁹¹ за ступенем ризику виділяють групи операцій від I-ї зі ступенем ризику 0 відсотків до V-ї зі ступенем ризику 100 відсотків.

Поділяючи думку вищезгаданих авторів, пропонуємо виділити як окрему характеристику ознаку ризиковості та окремо – ознаку критеріїв якості (рівнів ризику чи ймовірності дефолту). Це відображатиме не лише економічну характеристику операцій, але й їх практичне застосування. Зокрема в практичній діяльності з обліково-економічною метою активи банку групуються за цільовим використанням та ступенем ліквідності. Тобто, актив балансу розглядається як з погляду складу та цільового використання фінансових ресурсів за об'єктами їх розміщення в активах банку, так і з погляду втрат, що є наслідком здійснення фінансових операцій банку з метою отримання доходів⁹². Отже, до основних критеріїв класифікації активних операцій банку, на нашу думку, слід віднести:

- економічний зміст (цільове спрямування);
- строки розміщення ресурсів;
- рівень дохідності;
- характер розміщення ліквідних коштів;

⁹⁰ Колотуха С.М., Власюк С.А. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 495 с.

⁹¹ Косова Т.Д., Циганов О.Р. Банківські операції: навч. посіб. Київ. 2008. 372 с.

⁹² Герасимович А.М., Алексєєнко М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: підручник / за ред. А.М. Герасимовича. Київ. 2006. 600 с.

- ризиковість;
- рівень ризику (категорія якості).

Систематизуємо існуючі підходи до класифікації активних операцій банків та зведемо їх у табл. 4.2.

Таблиця 4.2.

Класифікація активних операцій банків*

Ознаки класифікації	Види активних операцій
За економічним змістом (цільовим спрямуванням)	- позичкові - позиково-облікові - розрахункові - касові - інвестиційні - фондові - гарантійні - організаційно-функціональні
За строками розміщення ресурсів	- поточні - строкові - квазістрокові
За рівнем дохідності	- дохідні - недохідні
За характером розміщення ліквідних коштів	- первинні резерви - вторинні резерви
За ризиковістю	- ризикові - нейтральні
За рівнем ризику (категорією якості)	- з мінімальним ризиком - з помірним ризиком - зі значним ризиком - з високим ризиком - з реалізованим ризиком

*систематизовано автором

Подамо більш детальну характеристику видів активних операцій банку згідно запропонованих критеріїв класифікації.

Отже, за економічним змістом (цільовим спрямуванням) активні операції поділяють на:

- позичкові — операції з надання (видачі) коштів позичальнику на засадах терміновості, зворотності, платності, строковості й цільового призначення⁹³. Це фактично операції з формування кредитного портфелю банку.

⁹³ Колотуха С.М., Власюк С.А. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 495 с

Вони є важливим джерелом формування обігових коштів і основних фондів суб'єктів господарювання;

- позиково-облікові – операції, пов'язані із купівлею (обліком) векселів, а також прийняттям їх у заставу (т. з. «ломбардні кредити банків»). Обліковий кредит надається банками при обслуговуванні платіжного обороту клієнта. Кредитна угода виникає в результаті купівлі банком векселя, по якому одержувачем коштів є його клієнт. Ціна купівлі векселя представляє собою його номінальну вартість, за вирахуванням облікової ставки. Внаслідок цієї операції комерційний кредит трансформується у банківський;

- розрахункові – рух грошей на банківських рахунках, згідно з розпорядженням клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону привели до зміни права власності на активи⁹⁴. На практиці – це акумулювання коштів на поточному рахунку банку в НБУ, депозитні вкладення самого банку;

- касові – формування, розміщення і використання готівкових грошових коштів, що обліковуються на активних рахунках банку. Фактично – це формування залишків касової готівки;

- інвестиційні – вкладення коштів у цінні папери від свого імені і за свій рахунок⁹⁵. Це операції, що пов'язані стратегічними інвестиціями, коли кошти вкладають у конкретних емітентів з метою управління їх діяльністю;

- фондові – це операції, з формування портфелю цінних паперів на продаж. Це портфельні інвестиції, мета яких – одержання прибутку від зростання курсової вартості таких цінних паперів;

- гарантійні – це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до якого банк-гарант приймає на себе грошове зобов'язання перед бенефіціаром сплатити кошти за принципала в разі невиконання останнім своїх зобов'язань. За

⁹⁴ Герасимович А.М., Алексеєнко М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: підручник / за ред. А.М. Герасимовича. Київ. 2006. 600 с.

⁹⁵ Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. Банківські операції: підручник / за заг. ред. А.М. Мороза. Київ: КНЕУ, 2008. 608 с.

гарантією банк (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку⁹⁶;

- організаційно-функціональні – це операції з формування основних фондів (вкладення у споруди й обладнання банку) та нематеріальних активів. Зазначимо, що такого виду активних операцій у класифікаціях не наводилось, хоча, як було зазначено вище, активи банку використовуються не лише для отримання прибутку, а й для забезпечення його функціонування.

За строками розміщення ресурсів пропонується виділяти^{97, 98}:

- поточні (безстрокові) – це кошти, що повертаються за першою вимогою кредитора;

- строкові (розміщені на визначений термін);

- квазістрокові – це кошти, що не можуть бути повернені за першою вимогою кредитора та такі, що не мають чітко визначеного строку повернення.

За такою ознакою як рівень дохідності поділ активних операцій на види усіма авторами пропонується однаково, а саме:

- дохідні – це операції, за якими банк отримує доходи. До їх складу належать кредитні операції, інвестиційні та фондові операції, депозити в інших банках;

- недохідні – операції, що не приносять доходу. До їх складу належить віднести формування залишку коштів на поточному рахунку в НБУ, формування касових залишків, вкладення в основні засоби та нематеріальні активи та товарно-матеріальні цінності.

Варто зазначити, що внаслідок виконання активних операцій банк формує певні групи активів. У свою чергу, ці активи характеризуються за ступенем (рівнем) ліквідності. Ліквідність активів – це їх здатність до перетворення у гроші або в інші платіжні засоби. Це одна із найважливіших характеристик активів, оскільки завдяки їй банк, як контрагент економічних відносин, спроможний вчасно

⁹⁶ Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://www.bank.gov.ua>.

⁹⁷ Малиновська І.О. Сутність активних операцій комерційних банків. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. 2017. № 6. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua>.

⁹⁸ Халатур С.М., Пістунова М.Г. Фінансово-кредитне забезпечення управління структурою активів банку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С.77–82. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5846&i=12>.

та у повному обсязі виконувати свої зобов'язання. Вважаємо за доцільне представити характеристику активів комерційного банку за цією ознакою. Отже, за ліквідністю банківські активи поділяються на:

- високоліквідні – це готівка та прирівнені до неї засоби, дорогоцінні метали; поточні рахунки у інших банках, кошти «овернайт» в інших банках;
- ліквідні – кредити і платежі на користь банку з терміном виконання до 30 днів (депозити в інших банках, цінні папери у портфелі банку, що легко реалізуються на біржі, надані короткострокові кредити);
- довгострокової ліквідності – це видані кредити і розміщені депозити, до погашення яких залишилося більше одного року;
- низько- або малоліквідні активи – це довгострокові інвестиції, капіталізовані активи, цінні папери, що не котируються, пролонгована та дебіторська заборгованість;
- неліквідні – прострочена та сумнівна до повернення заборгованість та нараховані доходи за нею.

Відповідно, можна виділити серед множини активних операцій ті, що різняться характером розміщення ліквідних засобів. За цією ознакою їх можна поділити на:

- операції, що формують первинні резерви (високоліквідні активи банків. До них відносять: акумулювання готівки у касі; акумулювання коштів на поточному рахунку в НБУ; рахунки «ностро» (кошти на кореспондентських рахунках в інших банках); платіжні документи у процесі інкасування;
- операції, наслідком яких є формування вторинних резервів (ліквідних активів), зокрема: розміщення коштів у депозити в інших банківських установах; кошти «овернайт» в інших кредитних установах вкладення в короткострокові державні боргові зобов'язання; міжбанківські кредити на термін до семи днів.

У авторів підручника⁹⁹, за ступенем ризику активні операції банків поділяються на ризикові та нейтральні. У свою чергу ризикові операції можуть

⁹⁹ Колотуха С.М., Власюк С.А. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 495 с

бути більш ширше охарактеризовані за рівнем ризику, чи категорією якості сформованого внаслідок такої операції активу. Варто зазначити, що чинне «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»¹⁰⁰ послуговується поняттям «ймовірність дефолту» боржника. Відповідно до зазначеної класифікації можна запропонувати активні операції з мінімальним ризиком тлумачити як такі, ймовірність дефолту за якими найнижча. А операціям з реалізованим ризиком присвоювати значення операцій у дефолтному стані.

Варто зазначити, що між розглянути видами банківських активних операцій існує взаємозв'язок. Крім того, окремі операції можуть відповідати одразу кільком характеристикам. Так, високоліквідні операції є недохідними, ліквідні операції – формують активи низької дохідності; а активи довгострокової ліквідності сформовані операціями з найвищою дохідністю. Надмірний рівень ліквідних активів призводить до неможливості розширення банком своїх операцій і позначається на зменшенні прибутків. Разом з тим, у періоди кризи, ліквідні активи розглядаються як ознака надійності банку.

За критерієм ризиковості недохідні операції не несуть в собі ризику, а дохідні – різняться за ризиком внаслідок проведеного банком ретельного аналізу фінансового стану боржників, виду активної операції, стану дотримання термінів обслуговування боргу боржниками, якості та виду застави тощо.

Таким чином, стан, структура та динаміка активів банку залежить від багатьох факторів: від стану довіри до банківської системи, загального стану розвитку економічної системи, регулюючого впливу з боку центробанку, від стану фінансового ринку, кризи чи стабільності на міжнародних фінансових ринках, адже внаслідок глобалізації усі світові процеси мають певний вплив на національні грошово-кредитні системи та їх функціонування.

¹⁰⁰ Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями (затверджене Постановою Правління Національного банку України від 30 червня 2016 № 351). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.

Отже, проведений аналіз теоретичних підходів вітчизняних науковців до проблематики активних банківських операцій дозволив сформулювати власний підхід до визначення цього поняття. Так, під активними банківськими операціями слід розуміти операції, що пов'язані з розміщенням власних та залучених банком коштів з метою забезпечення поточної діяльності, максимізації прибутку за допустимого рівня ризику та підтримки необхідного рівня ліквідності. Крім того, здійснене дослідження змісту та розробка критеріїв класифікації активних операцій банків дозволить поліпшити методологічну базу їх аналізу

4.2. Оцінка обсягів та динаміки кредитування в Україні

Ефективність функціонування сучасної економіка України та її структурна модернізація значною мірою залежить від стану грошово-кредитного ринку та від діяльності фінансових посередників щодо задоволення потреб підприємницької діяльності. Основними та визначальними посередниками на грошовому ринку є банківські установи, які у своїй діяльності використовують в основному залучені ресурси, від вартості та якості яких залежить фінансовий стан як самого банку так і ціна та доступність кредитів для його клієнтів.

Аналіз обсягів та динаміки кредитування банків України в розвиток суб'єктів господарювання показує, що в теперішній час основними кредиторами є банківські установи, які ефективно надають кредити, випускають акції з метою залучення додаткових коштів для інвестицій.

За підсумками 2017 року чисті активи банківської системи України збільшились (див. табл. 4.3). Їх обсяг станом на 01.01.2018 р. відповідав 1336 млрд. грн. проти 1256 млрд. грн. на початок року, тобто спостерігається їх зростання на 6,4% за останній рік та на 19,51 млрд. грн або на 1,48% протягом останніх чотирьох років.

Варто відзначити, що ключовими чинниками коливання обсягу активів банківської системи в досліджуваному періоді виступали: динаміка курсу національної валюти, нарощення вкладень в ОВДП, збільшення обсягу кредитного

портфелю банків, а також виведення частини комерційних банків з ринку. Суттєвий вплив курсових коливань на сукупний обсяг активів пояснюється тим, що станом на 01.01.2018 р. частка валютних активів банківської системи України відповідає 37,9% (41,3% станом на 01.01.2017 р.)

Аналізуючи дані таблиці видно, що 2017 рік банківська система України завершила поверненням до докризових показників. Довіра до банків та банківської системи України продовжувала зміцнюватися, про що свідчить притік вкладів населення, значне зростання високоліквідних активів на 22,91 млрд. грн або на 14,72 % за аналізований період. Також тривало активне відновлення кредитування, переважно за рахунок зростання споживчих кредитів.

Таблиця 4.3

Активи банківської системи України 2014-2017 рр, млрд. грн.

Показник	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	Абсолютне відхилення, млрд. грн.	Темп росту, %
Чисті активи	1316,85	1254,39	1256,3	1336,36	19,51	101,48
Кредитний портфель	1006,36	965,09	1005,92	1042,8	36,44	103,62
Вкладення в цінні папери	168,93	198,84	332,27	425,79	256,86	252,05
Високоліквідні активи	155,64	191,26	199,5	178,55	22,91	114,72
Офіційний валютний курс UAH/USD, грн	15,77	27	27,19	28,07	12,3	178,00
Середня відсоткова ставка за кредитами в нац. валюті, %	18,8	21,47	17,7	21,16	2,36	-
Середня відсоткова ставка за кредитами в ін.валюті, %	8,3	6,88	8,2	7,32	-0,98	-

Розраховано автором за даними ¹⁰¹

¹⁰¹ Національне рейтингове агентство «Рюрік». Аналітичний огляд банківської системи України за 2017 рік. URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_2017.pdf. (дата звернення 02.12.2018)

Кредитний портфель банків за 2017 рік зріс на 3,66% або на 36,88 млрд грн. Їх обсяг станом на 01.01.2018 р. відповідав 1042,8 млрд. грн. проти 1006,36 млрд. грн. на 01.01.2015, тобто спостерігається значне його зростання на 36,44 млрд. грн або на 3,62 % протягом аналізованого періоду.

Варто відзначити, що кредитна активність банківських установ протягом 2017 року зросла. Згідно з даними НБУ, станом на 01.01.2018 р. середня відсоткова ставка за кредитами в національній валюті відповідала 21,16% (17,7% станом на 01.01.2017 р.). Для кредитів в іноземній валюті показник відповідав 7,32% (8,2% станом на 01.01.2017 р.). Зменшенню середньої відсоткової ставки по кредитах в іноземній валюті сприяло пом'якшення Національним банком монетарної політики у квітні-вересні 2017 року. Протягом 2017 року НБУ 4 рази змінював облікову ставку. Зниження облікової ставки НБУ супроводжувалося також поступовим зниженням вартості кредитного ресурсу на внутрішньому ринку. Як наслідок, спостерігалася тенденція до поступового відродження кредитування.

З кінця 2017 року, НБУ взяв курс на підвищення облікової ставки й проведення більш жорсткої монетарної політики. Підвищення облікової ставки сприяє збільшенню привабливості національної валюти для банків. Паралельно з цим відбувалося зниження вартості залучення коштів на вкладні рахунки. Проте обмежені обсяги цього ресурсу і високий рівень конкуренції між банківськими установами дещо стримували темпи такого зниження. Для порівняння, станом на 01.01.2018 р. відсоткова ставка за довгостроковими депозитами в національній валюті відповідала 15,2% (і 10,4% за короткостроковими), а за довгостроковими депозитами в іноземній валюті – 4,6% (і 3,0% за короткостроковими). Станом на початок року ставки за депозитними вкладками були ще вищими – 18,3% та 9,8% для довгострокових та короткострокових вкладів відповідно у гривні, та 6,9% і 5,0% відповідно для вкладів в іноземній валюті. Ставки за валютними депозитами наразі знаходяться на історичних мінімумах ¹⁰².

¹⁰² Національне рейтингове агентство «Рюрік». Аналітичний огляд банківської системи України за 2017 рік URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_2017.pdf. (дата звернення 02.12.2018)

За підсумком 2017 р. портфель цінних паперів БСУ збільшився на 28,14% і станом на 01.01.2018 р. відповідав 425,79 млрд. грн. Обсяг ОВДП у власності банків протягом 2017 р. збільшився на 41,23% до 360,8 млрд. грн. Важливо зауважити, що за цей же період обсяг ОВДП у портфелі НБУ зазнав скорочення до 360,6 млрд. грн. (-5,6%). В 2017 році НБУ здійснив репрофайлінг ОВДП на загальну суму 219,6 млрд. грн., що дало можливість рівномірно розподілити навантаження на Державний бюджет протягом 30 років (66% суми цих ОВДП було конвертовано у довгострокові облігації в національній валюті різної строковості з прив'язкою дохідності до рівня інфляції, решта 34% у довгострокові гривневі ОВДП з фіксованими процентними ставками). В той же час, станом на 01.01.2018 р. у власності НБУ знаходиться більш ніж 48% ОВДП, що перебувають в обігу (57,21% станом на 01.01.2017 р.). Зазначимо, що великі державні банки є фактично єдиними покупцями ОВДП на внутрішньому ринку.

Спостерігається тенденція до збільшення частки ОВДП в портфелі цінних паперів, станом на 01.01.2018 вони складають 84,7% (76,8% на 01.01.2017 р.). Постановою Правління НБУ від 30.06.2016 р. №351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» було запроваджено нові підходи до визначення кредитного ризику (непрацюючих активів та кредитів, показник NPL). Показник базується лише на балансових показниках (раніше при класифікації кредитного ризику враховувалися і позабалансові рахунки), що робить оцінку якості портфелю більш інформативною. Окрім цього, в IV кварталі 2017 року розпочався процес запровадження нового стандарту фінансової звітності (МСФЗ 9), яким передбачено новий підхід до визначення знецінення фінансових інструментів. Також, згідно з МСФЗ 9 змінюються підходи до нарахування процентних доходів. На діючі кредити їх нараховують на валову вартість активу за ефективною ставкою відсотка протягом всього періоду існування кредиту. На знецінені активи процентні доходи нараховують на чисту вартість після вирахування резервів.

Для кредитів, за якими не сталося значного зростання кредитного ризику, резерви формують із урахуванням очікуваних збитків (expected credit loss – ECL)

на горизонті 12 місяців. Водночас кредити, для яких суттєво зріс кредитний ризик, резервуються з огляду на ймовірність втрат протягом усього строку кредитування. Під суттєвим зростанням кредитного ризику розуміється зміна якості кредиту у зв'язку із прострочкою понад 30 днів. Стандарт передбачає сценарний підхід розрахунку кредитного ризику. Очікувані втрати за кредитом визначаються з урахуванням прогнозованих макроекономічних умов та фаз економічного циклу. З метою забезпечення відображення в бухгалтерському обліку операцій, що здійснюються банками в Україні згідно з МСФЗ 9, з 1 січня 2018 року введено новий план рахунків. Разом із тим, оскільки значна кількість банків досі не має сформованих підходів до визначення параметрів очікуваних збитків або перебуває на етапі їх формування, НБУ до 30 червня 2018 року не застосовував до банків заходів впливу за порушення вимог нормативно-правових актів НБУ щодо подання статистичної звітності та нормативів діяльності, якщо такі порушення пов'язані із перекласифікацією і зміною оцінки фінансових інструментів відповідно до МСФЗ 9.¹⁰³ Протягом 2017 року обсяг клієнтського кредитного портфелю збільшився на 3,7% (36,44 млрд. грн.) та станом на 01.01.2018 р. склав 1042,80 млрд. грн. (рис. 4.2).

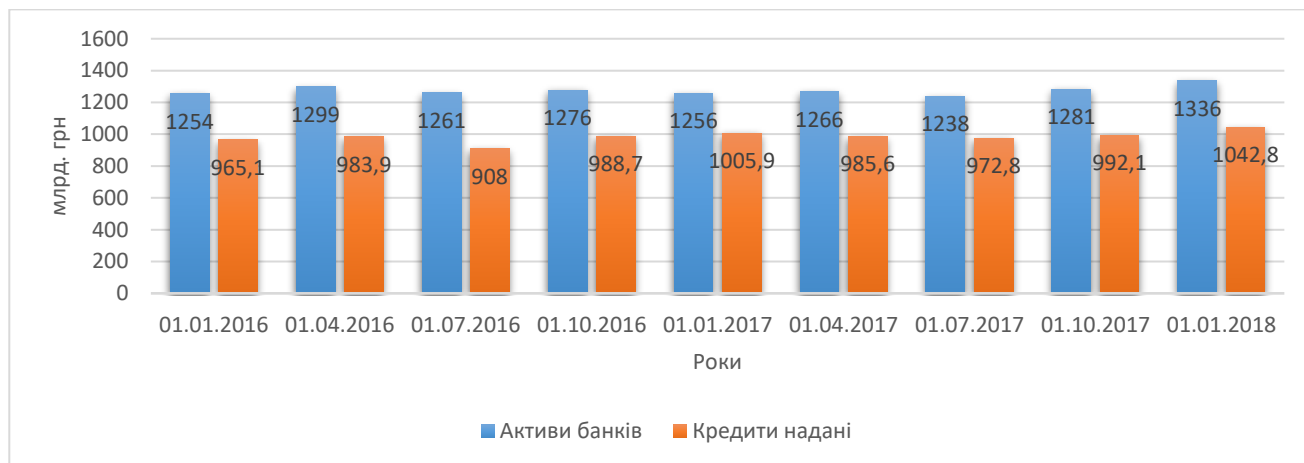

Рис. 4.2. Динаміка активів банківської системи України 2015-2018 рр., млрд. грн

103

¹⁰³ Національне рейтингове агентство «Рюрік». Аналітичний огляд банківської системи України за 2017 рік URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_2017.pdf. (дата звернення 02.12.2018)

Безпосередньо протягом IV кв. 2017 року обсяг клієнтського кредитного портфелю збільшився на 4,4% внаслідок відносного зростання вартості валютних кредитів.

Курсові коливання виступають основним чинником коливання сукупного обсягу кредитного портфелю протягом року, оскільки близько половини виданих кредитів номіновані в іноземній валюті (46,2% станом на 01.01.2018 р.). Водночас, їхня частка на 01.01.2017 р. відповідала 50,7 % від обсягу виданих кредитів.

Корпоративний клієнтський кредитний портфель за підсумком 2018 р. представлений в основному коротко- та середньостроковими кредитами переважно в гривні (54%) (за цільовим спрямуванням – інші кредити (в т.ч. кредити в поточну діяльність). За результатами 2017 р. середнє значення відсоткової ставки за кредитами, наданими суб'єктам господарювання, складало 14,9% в національній валюті та 6,4% в іноземній валюті (14,6% та 6,4% відповідно на початку 2017 року).

Таблиця 4.4

Кредити, надані нефінансовим корпораціям, у розрізі строків
погашення 2007-2018 рр, млн. грн.

Роки	Усього	Темп росту, %	Коротко- строкові кредити	Темп росту, %	Середньо- строкові кредити	Темп росту, %	Довго- строкові кредити	Темп росту, %
2007	160503	151	107921	150	128239	145	24315	-
2008	260476	162	190299	150	203247	158	50119	206
2009	443665	170	199323	176	206536	102	56356	112
2010	462215	104	208201	105	224112	109	68647	122
2011	500961	108	251298	104	244410	109	79837	116
2012	575545	115	296547	121	235171	96	73707	92
2013	605425	105	358812	143	247827	105	85264	116
2014	691903	114	339631	95	333646	135	105564	124
2015	778841	113	387900	114	289883	87	110012	104
2016	787795	101	306002	79	353748	122	162364	148
2017	822114	104	354989	116	288950	82	185993	115
2018	829932	101	413695	117	278126	96	167920	90

Розраховано автором за даними ¹⁰⁴

¹⁰⁴ Національний банк України. Грошово-кредитна та фінансова статистика НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415 (дата звернення 07.02.2019)

Протягом аналізованого періоду попит на короткострокові, середньострокові та довгострокові ресурси зростає, про що свідчить збільшення обсягів кредитування банківською системою України загалом і обсягів даних видів кредитів у тому числі (як це показано в табл. 4.4).

Як видно з таблиці, обсяги довгострокових кредитів, вкладених у розвиток економіки України, були незначними протягом 2007-2018 рр. і мали невелику питому вагу в кредитному портфелі банків, якщо порівнювати із короткостроковими кредитами. Протягом всього аналізованого періоду відбувається постійне перевищення короткострокових кредитів над довгостроковими. Проте відбувається позитивна тенденція зростання обсягів кредитів як короткострокових, так і середньо- та довгострокових, що в свою чергу свідчить про поживлення на фінансовому ринку та формування сприятливого правового і економічного середовища в Україні.

Зазначимо, що обсяги кредитів, наданих у національній валюті, на нинішній день перевищують обсяги, надані в іноземній валюті (див. табл. 4.5)

Таблиця 4.5

Кредити, надані нефінансовим корпораціям, у розрізі валют
2007-2018 рр, млн. грн.

Роки	Всього	У тому числі			
		У національній валюті	Питома вага, %	В іноземній валюті	Питома вага, %
2007	260476	151135	58	109340	42
2008	443665	214774	48	228891	52
2009	462215	271907	59	190308	41
2010	500961	310929	62	190032	38
2011	575545	369763	64	205782	36
2012	605425	393147	65	212278	35
2013	691903	454215	66	237688	34
2014	778841	412939	53	365902	47
2015	787795	338621	43	449174	57
2016	822114	417432	51	404683	49
2017	829932	455095	55	374837	45
2018	859740	464023	54	395717	46

Розраховано автором за даними ¹⁰⁵

¹⁰⁵ Національний банк України. Грошово-кредитна та фінансова статистика НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415 (дата звернення 07.02.2019)

Дані таблиці показують, що протягом всього аналізованого періоду лише у 2008 та 2015 роках спостерігається ситуація, коли питома вага кредитів в іноземній валюті перевищує питому вагу кредитів в національній валюті. Значною мірою 2008 рік можна вважати переломним, оскільки до того часу частка гривневих кредитів мала тенденцію до зростання, у наступні роки вона стабільно знижувалась, і у 2016-2018 рр. стабілізувалась на рівні 51-54 %. Варто відзначити, що в останні роки іноземні валюти є більш привабливими для довгострокового кредитування- переважну більшість кредитів на купівлю житла чи автотранспорту надають саме в них.

Динаміку зміни обсягів кредитування за 2007-2018 роки в розрізі позичальників представлено на рис. 4.3.

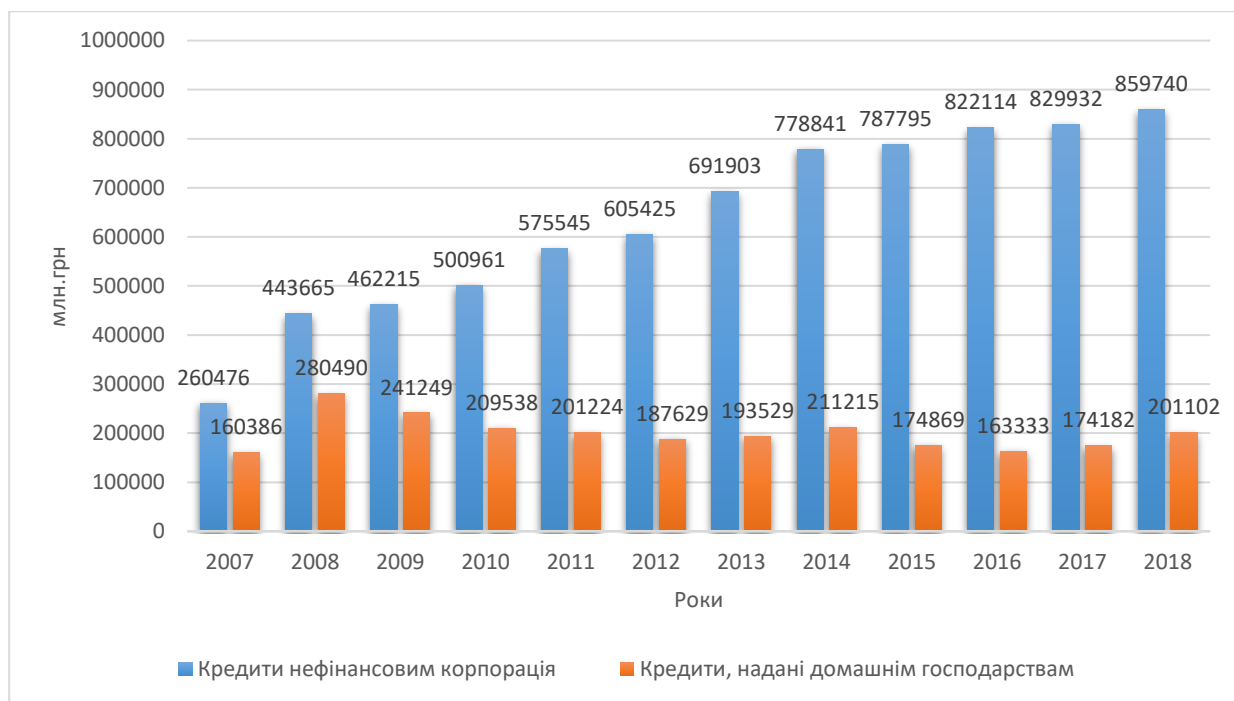

Рис. 4.3. Кредити, надані банками України домашнім господарствам та нефінансовим корпорація у 2007-2018 рр., млн. грн.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Національний банк України. Грошово-кредитна та фінансова статистика НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415 (дата звернення 07.02.2019)

Як бачимо з рис. 4.3 у період з 2007 до 2018 рр. кредити надавались в основному суб'єктам господарювання – нефінансові корпорації. Обсяги кредитів, наданих фізичним особам, були значно меншими. Проте кредитування юридичних осіб було і залишається однією з пріоритетних сфер розміщення банківських ресурсів. У разі коли йдеться про ефективність організації грошово-кредитного ринку важливою є оцінка діяльності самого суб'єкта господарювання з точки зору його можливостей ефективно використати отриману позику.

Роздрібний клієнтський кредитний портфель протягом 2017 року зріс на 6,6% та склав 174,18 млн. грн. Значний вплив на динаміку показника мала тенденція до зниження вартості кредитного ресурсу (з початку року середня ставка за кредитами домогосподарств в національній валюті скоротилася з 30,5% до 27,0% на 01.01.2018 р.). Основною складовою роздрібного клієнтського кредитного портфелю є споживчі кредити, переважно в національній валюті (в т.ч. «кешові» кредити). Обсяг іпотечних кредитів, наданих фізичним особам, станом на 01.01.2018 р. відповідав 22,16% роздрібного кредитного портфелю. В цілому, невисокі темпи розвитку іпотечного кредитування обумовлені доволі низькими темпами відновлення будівельної галузі, обмеженістю та високою вартістю довгострокового ресурсу, а також невисоким платоспроможним попитом населення на довгострокове кредитування.

Варто відзначити, що споживчий кредит відіграє надзвичайно важливу роль як у швидкому задоволенні постійно зростаючих потреб населення, так і в розвитку економіки загалом. Необхідність існування споживчого кредиту обумовлена витрачанням громадянами, що одержують низькі доходи, більшої частини своїх доходів на харчування та інші невідкладні статті споживання, оскільки питома вага витрат на харчування більша у тих, у кого доходи найменші, а менша у забезпечених. З огляду на це задоволення потреб, відмінних від харчування, споживачами з меншими доходами ускладнено відсутністю власних вільних коштів, що й формує потребу в отриманні споживчого кредиту

В таблиці 4.6 представлено динаміку кредитів, наданих домашнім господарствам Україні протягом 2007-2018 років. З даних таблиці видно, що з 2010

по 2018 роки споживче кредитування в Україні розвивалося нерівномірно. У 2013–2014 роках ринок кредитування фізичних осіб почав поступово відновлюватися. Про це свідчить активізація обсягів кредитування банківськими установами фізичних осіб в 1,1 рази, а саме з 187 629 млн. грн. у 2012 році до 211 215 млн. грн. у 2014 році. Проте у 2015–2016 роках, спостерігалось падіння рівня банківського кредитування фізичних осіб в 1,3 рази, а саме з 211 215 млн. грн. у 2014 році до 163 333 млн. грн. у 2016 році. 2017 та 2018 роки характеризуються певним зростанням на ринку і кількість виданих кредитів зросла на 20%. З Серед банківських кредитів, наданих фізичним особам, за цільовим спрямуванням найбільшу частку займають споживчі кредити.

Таблиця 4.6

Кредити, надані домашнім господарствам України

2007-2018 рр, млн. грн.

Роки	Усього	Темп рос- ту, %	Споживчі кредити	Темп росту, %	На прид- бання нерухо- мості	Темп рос- ту, %	Іпотечні кредити	Темп рос-ту, %	Інші кредити	Темп рос-ту, %
2007	160386	196	115032	197	40778	200	73084	356	4577	146
2008	280490	175	186088	162	88352	217	143416	196	6050	132
2009	241249	86	137113	74	98792	112	132757	93	5343	88
2010	209538	87	122942	90	81953	83	110725	83	4643	87
2011	201224	96	126192	103	70447	86	97431	88	4585	99
2012	187629	93	125011	99	58427	83	63158	65	4191	91
2013	193529	103	137346	110	51447	88	6270	10	4736	113
2014	211215	109	135094	98	71803	140	72156	1151	4318	91
2015	174869	83	104879	78	66169	92	60215	83	3821	88
2016	163333	93	101528	97	58549	88	60265	100	3255	85
2017	174182	107	122066	120	48268	82	38601	64	3848	118
2018	201102	115	151625	124	44458	92	42308	110	5019	130

Розраховано автором за даними ¹⁰⁷

З 2011 року щомісячно видавалося споживчих кредитів на суму понад 8 млрд. грн. Така тенденція могла б спричинити нову хвилю активізації споживчого

¹⁰⁷ Національний банк України. Грошово-кредитна та фінансова статистика НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415 (дата звернення 07.02.2019)

кредитування, але до кінця 2011 року не збереглась. Обсяг кредитів домашнім господарствам на кінець 2012 року становив 187,6 млрд. грн. Отже, кредитування населення до 2013 року не було відновлене до докризових обсягів. У 2011–2014 роках на ринку споживчих кредитів активно розвивався лише сегмент дрібних кредитів, а саме готівкові кредити, кредитні карти та кредити на споживчі товари. Вони й забезпечили поживлення цього сегменту, про що свідчить деяке зростання (близько 10%), проте відновленню докризових обсягів кредитування завадила політична та економічна нестабільність в державі, а вже за 2014–2015 роки спостерігалось скорочення 4 його обсягів на 22,4%, або на 30 215,0 млн. грн. На тлі економічної нестабільності в країні багато банків через підвищення ризиків цього виду кредитування взагалі згорнули його. Так, у 2016 році питома вага споживчих кредитів становила 62,2%, кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості – 35,9%, інших кредитів – 2,0%, іпотечних кредитів – 36,9% від загального обсягу наданих банківськими установами кредитів.

Обсяги іпотечного кредитування за 2018 рік збільшилися на 10% і становили 42308 млн. грн. Однак вони поки несуттєві. За 2018 рік видано нових кредитів на понад 2 млрд грн, тобто за кредитні кошти в середньому купується лише кілька сотень квартир на місяць. У 2018 році державні банки, зокрема Приватбанк, видали трохи більше половини іпотечних кредитів. Іпотечне кредитування й надалі розвиватиметься мляво та переважно зосередиться в спільних програмах банків та забудовників. Нині активні в іпотечному сегменті банки прагнуть зберегти або збільшити свою частку на ринку, щоб мати конкурентну перевагу в майбутньому.

З метою з'ясування причин коливань на ринку кредитів фізичним особам саме в сегменті банківських споживчих кредитів проаналізуємо структуру портфеля споживчих кредитів банків України в розрізі валют. Динаміка структури споживчих кредитів у розрізі валют є нестабільною. Валютні кредити становили 62,0% у 2010 році всіх споживчих кредитів, виданих банками фізичним особам. Після заборони видавати споживчі кредити у валюті їх частка постійно знижувалася, а саме з 57,3% у 2011 році до 36,3% у 2016 році. Обсяги та частка кредитів у гривневому еквіваленті, навпаки, зросли аж до 63,5% у 2016 році.

Суттєве збільшення попиту на кредити в іноземній валюті, яке спостерігалось у 2010–2012 роках, пояснюється відносною стабільністю курсу гривні упродовж тривалого періоду. Позичальників приваблювали низькі процентні ставки за кредитами в іноземній валюті, а необхідністю врахування валютного ризику вони нехтували. Протягом 2013–2016 років їхня частка 5 почала суттєво зменшуватись, а на початку 2014 року становила лише 21,2%. Така тенденція не мала продовження у наступні роки. Так, за підсумками 2016 року у структурі портфеля споживчих кредитів банків переважали гривневі кредити, проте частка позик в іноземній валюті зросла до 36,5%.

Слід зазначити, що свого часу попит на кредити в іноземній валюті виник завдяки тривалому стабільному курсу гривні та низьким відсотковим ставкам за таким кредитами. Валютний ризик тоді ігнорувався як позичальниками, так і кредиторами. Банки, маючи можливість отримати ресурси від іноземної материнської компанії, були зацікавлені в наданні кредитів у тій валюті, в якій було отримано залучені ресурси.

Відповідно до даних Національного банку України за 2017 рік було видано споживчих кредитів на суму 122 млрд гривень з яких 93 млрд у національній валюті, а 29 млрд в іноземній (76% до 24% відповідно). За 2018 загальна кількість споживчих кредитів становила 151 млрд грн з яких 125 млрд становлять кредити у національній валюті, а всього 26 млрд у іноземній (82% до 18%). Отже, на даний момент ринок характеризується скороченням видачі кредитів в іноземній валюті і збільшенням в національній.

Споживче кредитування є першим сегментом, на який звертають увагу банки в посткризовий період. Основні причини дві — високий попит на такого роду кредити і відносно високий рівень прибутковості. Зараз ми спостерігаємо активізацію гравців на цьому ринку, що переживає підйом за рахунок зростання номінальних доходів населення в останні роки. Так, реальний дохід населення в 2017 році виріс на 7,4% в порівнянні зі зростанням на 2% у 2016 році. Основна причина — збільшення номінальної заробітної плати на 37% і реальної — на 19%.

За 2017 рік портфель споживчих кредитів зріс на 24,5 млрд. грн., у той час як в 2016 році розмір портфеля споживчих кредитів залишався практично без змін. Банки активно пропонують населенню бланкові кредити на невеликі суми (до 50 тис. грн.) з ефективною ставкою близько 40-50%. При цьому, за оцінками НБУ, сьогодні вплив кредитування населення на зростання споживання дуже незначний. Тому не дивно, що за рівнем проникнення кредитів фізичним особам Україна знаходиться на одному з останніх місць в Європі – співвідношення кредитів до ВВП становить лише 3,6%.

Зараз банківські кредити не створюють істотних ризиків прискорення інфляції або збільшення дефіциту платіжного балансу. Але за оцінками НБУ, в найближчі роки очікується істотне збільшення темпів приросту споживчого кредитування що може мати негативний макроекономічний ефект для України. Відповідно, регулятор візьме цей сегмент кредитування під свій особливий контроль для оперативного реагування в разі прояву негативних тенденцій. На 2018 банківське кредитування концентрувалося в сегменті споживчих кредитів.

Варто зазначити, що кредитування населення зберігає високий темп. Іпотечні кредити вперше від початку кризи помітно зростають, проте їхні обсяги поки незначні. Найвищими темпами збільшуються кредити на поточні потреби. Для банків роздрібне кредитування – один із найприбутковіших сегментів, крім того, у ньому є динамічний платоспроможний попит. Тож варто очікувати, що високі темпи зростання в цьому сегменті збережуться надалі. Три роки поспіль кредитний портфель бізнесу практично незмінний. Проте темпи приросту кредитування сумлінних позичальників дуже високі: від початку кризи їхній гривневий портфель майже подвоївся, а обсяг валютних кредитів протягом року має повернутися на докризовий рівень

Отже, банківський сектор працював у 2018 року без помітних потрясінь, макроекономічна ситуація була сприятливою. За оцінками НБУ знизилися кредитний ризик та ризик прибутковості банківського сектору. Поліпшився фінансовий стан клієнтів, пройшли великі реструктуризації проблемної заборгованості, знизилася частка незарезервованих дефолтних кредитів.

На нашу думку, ефективним інструментом структурної модернізації економіки може бути підвищення активності банків у сфері споживчого, інноваційного та корпоративного кредитування саме за рахунок підвищення ділової активності, а не девальвації гривні і запровадження стимулів для таких комерційних банків, які кредитують різноманітні інноваційні проекти.

Банки протягом аналізованого періоду активно кредитували населення та добросовісних корпоративних позичальників. В результаті чого обсяги кредитування в Україні активно зростають, відбувається позитивна динаміка надання кількості кредитів, а саме споживчих та збільшується частка кредитів, які надаються в національній валюті. Зменшення частки валютних кредитів та валютних ризиків вітчизняних банківських установ позитивно відобразиться на загальній валютній стабільності в Україні та закладе передумови до поступового зростання добробуту населення.

4.3. Проблеми та перспективи розвитку банківського кредитування

Банківська система є ключовою складовою фінансової системи країни, яка концентрує значну частину фінансових і кредитних операцій. Але, велика кількість комерційних банків не гарантує їх надійності. Адже не всі вони витримують конкуренцію в ринкових умовах, складнощі та проблеми, пов'язані з фінансовими кризами. Банківські кризи в Україні 2008–2009 та 2014–2016 років продемонстрували суттєву вразливість фінансової стабільності банківської системи, оздоровлення якої прямо пропорційно залежить від швидкості розчистки кредитного ринку. Тому, сучасній вітчизняній банківській системі притаманні: зменшення фрагментарності, диверсифікованість структури, консолідованість через зменшення кількості банків майже на третину.

Вагомий внесок у вивчення проблем банківського кредитування, управління проблемною заборгованістю, кредитної політики зробили відомі українські науковці О. Васюренко, О.Вовчак, А. Герасимович, В. Дзеніс, Ю. Жежерун, Т. Косова, М.

Крупка, А. Мороз, Н. Мостовенко, Л. Примостка, С. Реверчук, М. Савлук, В. Огородник, З. Щибиволок та багато інших.

Проте, теоретичні та практичні аспекти банківського кредитування не втрачають своєї актуальності через зміни сьогодення й потребують постійних подальших досліджень. Банківське кредитування, на нашу думку, – це самостійна ліцензована діяльність банків, побудована на договірній основі, що забезпечує рух позичкового капіталу на умовах забезпеченості, поворотності, терміновості, платності. Як же визначають цю категорію сучасні науковці? Розглянемо основні підходи до формування поняття «банківське кредитування» (табл. 4.7).

Розглянемо та проаналізуємо сам процес банківського кредитування.

Н. Мостовенко¹⁰⁸ наголошує, що банківська система, насамперед, повинна виконувати перерозподільчу функцію, тим самим забезпечуючи перетворення вільних грошових засобів у працюючі ресурси через здійснення банками кредитних операцій.

Дзеніс В.О.¹⁰⁹ вважає, що саме інвестиційний та інноваційний напрями розвитку економіки відіграють вирішальну роль в банківському кредитуванні, що дозволить забезпечити сталий економічний розвиток, створення передумов і запровадження високотехнологічного обладнання в галузях промислового виробництва, розробки новітніх методів управління та передових технологій.

Таблиця 4.7

Систематизація підходів до трактування поняття
«банківське кредитування»*

Автор, джерело	Визначення банківського кредитування
Ст. 2 Закону України «Про банки та банківську діяльність»	Будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке подовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на

¹⁰⁸ Мостовенко Н.А. Банківське кредитування інноваційно-інвестиційної діяльності виробничо-господарських структур. *Механізми забезпечення розвитку України: гуманітарний та економічний аспекти*: монографія. Луцьк, 2013. С. 421-434.

¹⁰⁹ Дзеніс В.О. Перспективи розвитку банківського інвестиційного кредитування в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Випуск 22. С. 785-788. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/147.pdf>. (дата звернення: 28.05.2019).

	зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання стосовно сплати процентів та інших зборів з такої суми.
Герасимович А., Алексеєнко М., Парасій-Вергунєко І. та ін. Аналіз банківської діяльності: підручн. К. : КНЕУ, 2006. 600 с.	Один із найефективніших, тобто прибуткових способів розміщення ресурсів банку.
Васюренко О. Банківський менеджмент: посіб. К: «Академія», 2001. 320 с.	Сукупність певних економічних відносин між кредитором і позичальником з приводу зворотного руху вартості валового внутрішнього продукту.
Вовчак О. Банківська справа: навч. посіб. Львів: «Новий Світ-2000», 2008. 560с.	Кредитування, коли однією із сторін кредитної угоди є банк, а позичальник – юридична особа, або фізична, зареєстрована як суб'єкт підприємництва.
Доценко І. Сучасні тенденції розвитку банківського споживчого кредитування в Україні. <i>Економіка і суспільство</i> . Наук. ж-л., 2018р. Випуск # 14. С. 792-798.	Необхідна умова стабільного функціонування всієї банківської системи та забезпечення економічного зростання в сучасних умовах.
Косова Т. Аналіз банківської діяльності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 486 с.	Економічні відносини між кредитором (комерційним банком) і позичальником з приводу надання коштів останньому на умовах платності, строковості, обов'язкового повернення та матеріального забезпечення.
Лаврик О. Сучасне фінансове посередництво при здійсненні банківського кредитування. <i>Економічний аналіз</i> . Наук. ж-л. 2015р. Том 21. № 1. с. 173-178.	Форма фінансового посередництва.
Щибиволок З. Аналіз банківської діяльності: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 311 с.	Позички, що надані банком з метою отримання доходу.

*Сформовано автором

А проблеми перспективності розвитку банківського кредитування слід вирішувати «шляхом поєднання науково-технічного державного та приватного потенціалів в банківській системі; вдосконалення цілої низки правових, законодавчих і нормативних документів стосовно інвестиційної діяльності банків; фінансування інноваційно-інвестиційних проектів банківськими установами; появи та впровадження сучасних маркетингових досліджень з обов'язковим розрахунком майбутнього інвестиційного ризику; застосування міжнародного досвіду розвитку ринку технологій разом з цілеспрямованими капіталовкладеннями інвестиційних ресурсів; вироблення стратегічно спрямованого розподілу банківських інвестиційних ресурсів».

Ю. В. Жежерун та О. М. Бартош¹¹⁰, дослідивши перспективи активізації банківського кредитування, запропонували заходи з його відновлення: «наращення

¹¹⁰ Жежерун Ю. В., Бартош О. М. Перспективи відновлення банківського кредитування реального сектору економіки. *Фінансові дослідження*. 2017. № 1 (2). С. 144-152. URL: <http://dspace.ubs.edu.ua/jspui/handle/123456789/623> (дата звернення: 28.05.2019).

обсягів довгостроково залучених коштів, розробка нормативно-правової бази для захисту прав кредиторів, удосконалення процесу вивчення ризиків на стадії оцінювання кредитоспроможності потенційного позичальника, зміна державного механізму підтримки підприємств-позичальників». Тому, головним завданням у цьому напрямку є забезпечення активної, продуманої співпраці держави, банків, нефінансових корпорацій та домашніх господарств.

Огородник В.В.¹¹¹, проаналізувавши «Засади стратегічного реформування державного банківського сектору», які були ухвалені 2016 і 2018 рр., дійшла таких висновків:

- реалізовано заходи у вітчизняній банківській системі, що забезпечили вихід із несистемоутворювальних банків із державною участю: банк «Київ» було приєднано до Укргазбанку, Родовідбанк і Земельний банк відправлено на ліквідацію, Український банк реконструкції та розвитку продано стратегічному китайському інвесторові;

- Укргазбанк зменшив портфель проблемних кредитів на 20 %, сформував портфель екокредитів і залучив незалежних членів до своєї спостережної ради;

- Ощадбанк наростив обсяги кредитування малого бізнесу і мікропідприємств, оптимізував філійну мережу (відкрили 550 відділень нового формату і закрили 1 300 старих неефективних відділень), запустив систему онлайн-банкінгу;

- Укрексімбанк здійснив переорієнтацію своєї діяльності, покинувши роздрібний кредитний і депозитний ринки, а зосередився на підтримці експортно-імпортних операцій; перейшов до централізації всіх процесів у банку; закрив 36 відділень.

Однак, існують і «мінуси»: залишається багато питань до управління проблемною заборгованістю. Частка непрацюючих кредитів у цих банках значна – 59,1% (Ощадбанк, Укрексімбанк, Укргазбанк) – 84,6 % (ПриватБанк).

¹¹¹ Огородник В.В. Формування і реалізація стратегічних напрямів діяльності банків із державною участю в Україні. *Вісник університету банківської справи. Наук. ж-л.* 2018. № 2 (32). С. 56-61.

Очевидно, що саме банки з державною участю найбільш зацікавлені у вирішенні проблем з непрацюючими кредитами, бо частка непрацюючих кредитів іноземних банківських установ та приватних банків є значно меншою (42,5 % і 30,5% відповідно, станом на 01.07.2018). Тому у «Засадах стратегічного реформування державного банківського сектору» передбачається передача управління непрацюючими кредитами на створену в найближчому майбутньому установу з управління проблемними активами банків.

Дослідження банківського кредитування почнемо з його обсягів (рис.4.4).

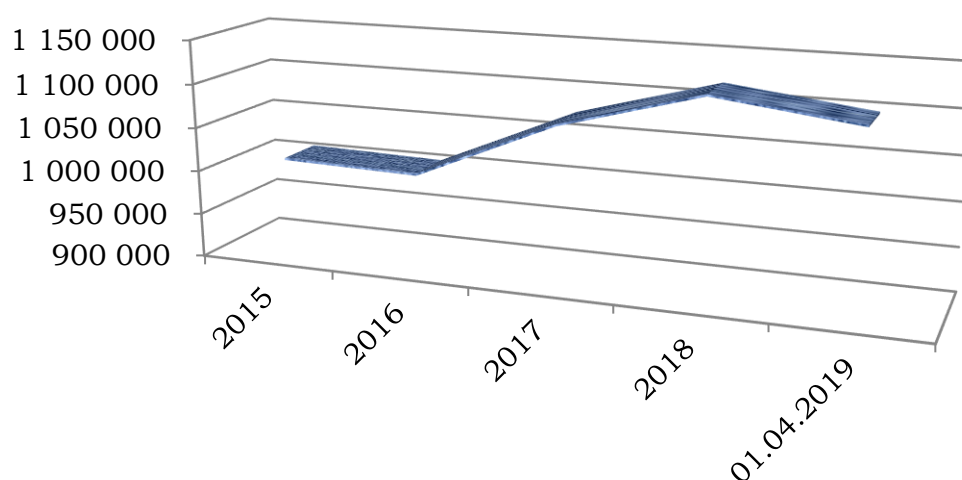

Рис.4.4. Обсяги банківського кредитування, млн. грн.*

* побудовано автором

Як бачимо, обсяги банківського кредитування неухильно зростають майже на 9% (89 827 млн. грн.) за досліджуваний період. Це знайшло своє відображення і в структурі кредитів (рис. 4.5).

Рис 4.5. Структура кредитів банківської системи України

Бачимо з рис. 4.5, що левову частку в банківському кредитуванні мають кредити, надані суб'єктам господарювання (81,4% - 84,2%), за ними йдуть кредити, надані фізичним особам (15,7% - 18,4%, малою є питома вага кредитів органам державної влади (0,14%-0,33%) і зовсім незначною – кредити небанківським фінансовим установам (0,01%).

А, взагалі, на сьогоднішній день, чисті активи банків зменшилися на 1,4% до 1,34 трлн. грн. унаслідок сезонного скорочення кредитів суб'єктам господарювання на 21,5 млрд. грн. та зміцнення гривні. Зменшення запасу ОВДП у портфелях банків на 6,6 млрд. грн. зумовили операції трьох найбільших держбанків (-19,7 млрд. грн. за квартал). Чисті гривневі кредити фізичним особам продовжили зростати: на 5,8% за квартал та на 34,4% р/р. Як і раніше, приватні банки кредитували населення найактивніше (+8,7% за квартал). Частка непрацюючих кредитів скоротилася на 1,1 в.п. до 51,7% , а в сегменті кредитів фізичним особам – на 1,9 в.п. до 43,9%. Це зумовлено статистичним ефектом від зростання роздрібного портфеля. Додатковим одноразовим фактором скорочення частки непрацюючих корпоративних кредитів у лютому було проведення значної реструктуризації Укрексімбанком.

У І кварталі 2019 р. чистий прибуток банківського сектору зріс у півтора рази р/р до 12,9 млрд. грн. Кількість збиткових банків скоротилася з 13 у 2018 році до 8. Чистий прибуток прибуткових банків становив 14,6 млрд. грн., половину з нього сформував Приватбанк¹¹².

З бурхливим розвитком ІТ-технологій в процесі кредитування доцільно згадати й альтернативу банківському – P2P-кредитування – операції кредитування між фізичними особами, що дозволяють використовувати великі масиви даних для досліджень поведінки позичальників та кредиторів на мікрорівні. О. Талавера¹¹³ вважає, що P2P платформи сьогодні можуть потребувати вагомих удосконалень для верифікації достовірності даних позичальників та уникнення інформаційної асиметрії в системі, коли кредитори та позичальники володіють різним обсягом інформації, необхідної для укладання угод. У своїх дослідженнях автор робить такі висновки:

- подання позичальником недостовірної інформації щодо своїх доходів шляхом заокруглення суми може посприяти отриманню фінансування, що підвищує ризики для кредитора;
- позичальники, які повторно подають запит на отримання фінансування, готові платити вищу процентну ставку незалежно від того, чи є це раціонально;
- на онлайн-платформах P2P-кредитування кредитори інколи ухвалюють притаманні більшості нераціональні рішення, що може пояснюватись наявністю автоматизованої системи участі в аукціоні або ж перевищенням кількості кредиторів над кількістю якісних позичальників.

І знову до банківського кредитування. Кредитна політика комерційних банків повинна бути пов'язана з кредитуванням реального сектора економіки, тому їх кредитоспроможність слід розглядати з інвестиційних позицій. Оперуючи значними грошовими потоками, банки повинні здійснювати функцію провідників

¹¹² Огляд банківського сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=94359026> (дата звернення: 20.05.2019).

¹¹³ Талавера О. Кредитори на P2P-платформах можуть ухвалювати нераціональні рішення. *Відкритий дослідницький семінар*. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=85778752&cat_id=55838 (дата звернення: 28.05.2019).

інвестицій у промисловості та сільському господарстві. В цьому випадку рейтинг інвестиційної привабливості міг би служити показником для залучення коштів потенційних клієнтів банку. Адже, важливою проблемою для банків є формування клієнтської бази. Практика вже показала небезпеку орієнтації банків на обмежене коло клієнтів, кошти яких становлять основу його залучених коштів. Зміна у фінансовому стані таких клієнтів або їх перехід в інший банк, можуть негативно позначитися на фінансовій стійкості банків.

Відомим є той факт, що саме іпотечне кредитування є одним із перспективних напрямків банківського кредитування населення. А оскільки воно є довгостроковим, то й вимагає наявності довгострокових ресурсів, вартість яких значно перевищує короткострокові. Це, своєю чергою, ставить перед банками завдання щодо вибору оптимальних інструментів залучення коштів.

Визначимо ще декілька важливих проблем банківського кредитування:

- зниження попиту на банківські кредити через збільшення популярності експрес-кредитів, що не вимагають забезпечення;
- поява нових кредитно-фінансових інститутів, страхових компаній та інвестиційних фондів, які залучають вклади населення, в основному, за принципом «піраміди», створюючи деяку конкуренцію банківським установам;
- проблеми так званих автокредитів – автокредитування, кредити на покупку автівок;
- слабкий фінансовий стан та зниження платоспроможності потенційних позичальників.

З метою забезпечення оптимальної реалізації кредитної політики та її регулювання, НБУ проводить регулярне опитування банківських установ про умови банківського кредитування (один банк – один голос). Наведемо результати останнього опитування.

Банки очікують зростання кредитування та припливу депозитів. 76% респондентів прогнозують збільшення портфеля корпоративних кредитів, а 74% – роздрібних. Разом із цим фінустанови сподіваються на покращення якості кредитів бізнесу та населення. Банки оптимістичні стосовно приросту фондування від

населення три квартали поспіль. Припливу депозитів очікують 66% опитаних – найвище значення показника за весь період опитування. Водночас 72% респондентів розраховують на приплив коштів бізнесу.

У I кварталі 2019 р. попит корпорацій на кредити в цілому збільшився. Про це заявили 40% опитаних. При цьому більшість банків (54%) не прогнозує його зміни в наступні три місяці. Вперше за останній рік попит на довгострокові кредити був вищим за короткострокові, а кредити великим підприємствам були популярніші за кредити МСП. Такі зміни банки пояснюють потребами великого бізнесу в оборотному капіталі та коштах для інвестицій.

Попит населення на споживчі кредити зріс: про це заявили 37% респондентів, переважно банки з великими портфелями кредитів фізичним особам. Основні рушії попиту – покращення споживчих настроїв та зростання витрат на товари тривалого вжитку. 90% опитаних указали на зменшення чи незмінність попиту на іпотеку. На думку респондентів, не було значних змін у факторах, що впливали на цей попит.

Фінустанови очікують, що у II кварталі збільшиться попит на корпоративні кредити та на споживчі кредити населенню. Відповідно до їхніх прогнозів, попит бізнесу найбільше зросте на короткострокові кредити. На збільшення попиту на іпотеку сподіваються переважно великі банки.

У I кварталі 2019р. 27% банків оцінили рівень закредитованості бізнесу як високий. 49% респондентів вважають значним боргове навантаження на великі підприємства, а навантаження на МСП визначили низьким або середнім 88% опитаних. Водночас боргове навантаження на домогосподарства продовжує знижуватися – лише 9% опитаних вважали їхню закредитованість вищою за середню.

У I кварталі 2019р. банки переважно не змінювали стандарти для кредитів бізнесу. Про підвищення вимог до позичальників повідомили тільки 17% банків із дрібними корпоративними портфелями. А от кредитні стандарти для МСП було дещо послаблено в порівнянні з попереднім кварталом. Основні причини – загострення конкуренції між банками, позитивні очікування розвитку економіки загалом, окремих її галузей та підприємств. У II кварталі фінустанови не планують

змінювати стандарти кредитування для бізнесу. 85% опитаних банків не змінили рівень схвалення заявок на кредити бізнесу. Водночас третій квартал поспіль банки вказують на посилення жорсткості цінових умов видачі кредитів – підвищення відсоткових ставок.

Стандарти кредитування у споживчому сегменті пом'якшилися, а для іпотеки 97% опитаних банків не змінили вимоги до позичальників. Респонденти очікують, що у II кварталі ці тенденції збережуться.

У I кварталі рівень схвалення заявок на споживчі кредити збільшився. Про це повідомили 26% опитаних банків.

Натомість рівень схвалення заявок на іпотеку практично не змінюється вже п'ять кварталів поспіль: у I кварталі про це заявили 94% респондентів. Окремі банки повідомили, що внаслідок зростання відсоткових ставок їхня політика видачі як споживчих, так й іпотечних кредитів стала жорсткішою¹¹⁴.

Отже, виділимо основні характеристики, притаманні банку як учаснику ринку кредитних послуг:

- правоздатність, що виникає з моменту реєстрації банку НБУ і видачі йому ліцензії на здійснення банківської діяльності відповідно до закону України «Про банки та банківську діяльність»;

- репутація, що визначається його місцем і роллю в системі економічних відносин;

- стабільність, що полягає у підтриманні ліквідності балансу, мінімізації кредитних ризиків, підвищенні прибутковості активів, що, своєю чергою, пов'язано з абсолютною величиною капіталу.

- ефективність кредитної діяльності, що забезпечується оптимізацією ризик-менеджменту. Для цього в банківській практиці кредитування використовують відомі способи мінімізації кредитних ризиків: страхування (розподіл відповідальності між економічними агентами з метою компенсації збитків через неповернення кредиту); резервування (створення власного резерву коштів на

¹¹⁴ Опитування про умови банківського кредитування. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=93045589> (дата звернення: 28.05.2019).

покриття непередбачених втрат за кредитними операціями); диверсифікація (розподіл кредитних коштів у різні напрями економічної діяльності, або між позичальниками, які не корелюють між собою).

Виходячи з нашого дослідження, бачимо, що сучасна банківська кредитна система і рівень кредитних відносин поки не повною мірою відповідають потребам економіки та сьогодення. Але ця система вже сформована, має свої особливості, характеристики та тенденції розвитку, прагне до структурних змін, що забезпечить їй перспективи в майбутньому.

РОЗДІЛ 5

РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТІВ ПЛАТІЖНО-РОЗРАХУНКОВОЇ СИСТЕМИ В ПРОЦЕСІ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

5.1. Розвиток безготівкової економіки в контексті модернізації діючої платіжно-розрахункової системи України

Механізми економічної модернізації приводяться в дію засобами грошово-кредитної, фінансової, інвестиційної, податкової та валютної політики. Усі складові модернізаційного процесу (матеріально-речові, людський капітал, інституційні форми і структури) потребують якісного, радикального поліпшення наявного макроекономічного середовища, загальних умов розвитку підприємництва. Відштовхуючись від досвіду країн із позитивною економічною динамікою, слід підсилити стимулюючий вплив інструментів грошово-кредитної й валютної політики на пріоритетні галузі національного виробництва ¹¹⁵.

¹¹⁵ Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть: навч. посібн. для студ. вузів / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. К : Либідь, 2006. 470 с. ISBN 966-06-0210-3.

Процеси, що відбуваються в сфері безготівкових розрахунків за останні роки, викликають значний інтерес, хоча сфера їх застосування все ще залишається на досить низькому рівні в порівнянні з готівкою. Проте в умовах інтенсивного зростання технологічних і ринкових інновацій в сфері роздрібних і великих безготівкових платежів все частіше постає питання про модернізацію діючої платіжно-розрахункової системи і все більш актуальною стає проблема впровадження нових механізмів здійснення безготівкових платежів і розрахунків.

Безготівкова економіка – одна з глобальних тенденцій, що розвивається, і яка відрізняє національну економіку багатьох держав. Міжнародний досвід переконливо доводить, що безготівкова економіка є одним із драйверів розвитку інноваційних технологій, які дозволяють державам, бізнесу та суспільству отримувати чималу користь з цього явища з точки зору зростання ефективності та прозорості економіки, оптимізації виробничих витрат і поліпшення якості життя громадян. Безготівкові платежі як складова частина цифрової економіки не тільки дозволяють розкрити економічний потенціал, але також змінюють повсякденне життя, роблячи його простішим, зручнішим і безпечнішим. Ми підтримуємо думку Furst H., щодо розвитку безготівкової економіки, яка є «невідворотним процесом для усіх суб'єктів міжнародних економічних відносин»¹¹⁶.

Розвитку безготівковій економіці в Україні сприяють сучасні інноваційні технології. Доступ в Інтернет та збільшення кількості інформаційно-технічних засобів створюють сприятливу атмосферу для просування інформаційної, цифрової та безготівкової економіки.

«Одним із пріоритетів для Національного банку на сьогодні є запровадження проекту Cashless economy, за якого сфера вжитку безготівкових розрахунків розшириться і максимально інтегрується у повсякденне життя кожного українця»¹¹⁷.

116 Furst H.A world becoming cashless. Description and analysis. Munich, GRIN Verlag. 2017. P. 19. URL: <https://www.grin.com/document/353528>. (дата звернення: 24.10.2018).

117 НБУ запроваджує проект cashless economy. URL: <https://finpost.com.ua/news/5656>. (дата звернення: 24.10.2018).

В Україні вже сформувався певний попит на безготівкові платежі. Банки намагаються задовольнити потреби нового покоління клієнтів і тому створюють сучасні банківські послуги, впроваджують інноваційні продукти, розвивають платіжну інфраструктуру. При цьому ще близько 80% банківських платежів здійснюється в касах готівкою.

У готівковому обігу країни перебувають мільярди купюр і монет різних номіналів. Станом на 01 квітня 2016 року загальна сума готівки в країні склала 285,8 мільярдів гривень, і це без урахування монет. В середньому, житель України зберігав вдома 61 купюру різних номіналів. У 2017 році готівка поза банками в Україні становила 304,2 млрд грн., а це майже 41% від усіх доходів державного бюджету України на 2017 рік.

Станом на 01 липня 2018 року обсяг готівки в обігу склав 373,6 млрд грн. У тому числі банкнот на суму 371,4 млрд грн (2,9 млрд шт.) та монет 2,1 млрд грн (13 млрд шт.), у тому числі номіналами 1 коп. – 2,4 млрд шт, 2 коп. – 1,4 млрд шт, 5 коп. – 1,9 млрд шт, 10 коп. – 3,8 млрд шт, 25 коп. – 1,7 млрд шт, 50 коп. – 1,2 млрд шт та 1 грн – 0,5 млрд шт.¹¹⁸

За структурою щодо обігу готівкових грошей, то найбільше в обігу банкнот у 200 грн (21%), на другому місці банкноти однієї гривні (19%), банкноти 100 та 500 грн займають по 13% відповідно у структурі обігу готівкових грошей (рис. 5.1). Щодо кількості монет, то найпопулярнішою монетою в готівковому обігу є номінал 10 копійок (29%, рис. 5.2). Загальна кількість банкнот на душу населення становила 68 штук, а розмінних монет – 293 штук.

Основними споживачами монет є торговельні мережі, заклади громадського харчування, громадський транспорт, аптеки, відділення Укрпошти, організовані та неорганізовані ринки. Учасники готівкового обігу щорічно несуть витрати на оброблення, транспортування, зберігання цих монет. Разом із тим, монети дрібних номіналів майже не повертаються з обігу до банківської системи.

118 КОПЕЙКИ СТАНУТ РАРИТЕТОМ: ПОЧЕМУ НБУ ХОЧЕТ ИЗБАВИТЬСЯ ОТ МЕЛОЧИ И КАК БУДЕМ РАССЧИТЫВАТЬСЯ. URL: [HTTPS://WWW.SEGODNYA.UA/ECONOMICS/FINANCE/KOPEYKI-STANUT-RARITETOM-I-NUMIZMATICHESKOY-CENNOSTYU-1091016.HTML](https://www.segodnya.ua/economics/finance/kopeyki-stanut-raritetom-i-numizmaticheskoy-cennostyu-1091016.html) (ДАТА ЗВЕРНЕННЯ 15.10.2018).

Витрати на забезпечення готівкового обігу тільки у 2016 році коштували нашій державі 1,3 млрд грн. Абсолютно всі номінали монет є збитковими. Щоб виготовити монету вартістю 1 копійки держава витрачала орієнтовно 16-18 копійок. Собівартість виробництва монети у 5 копійок коштувало – 30 копійок. Виробництво металевої гривні також обходиться дорожче номіналу, а ось виробництво купюри в 1 грн коштує всього 12 копійок

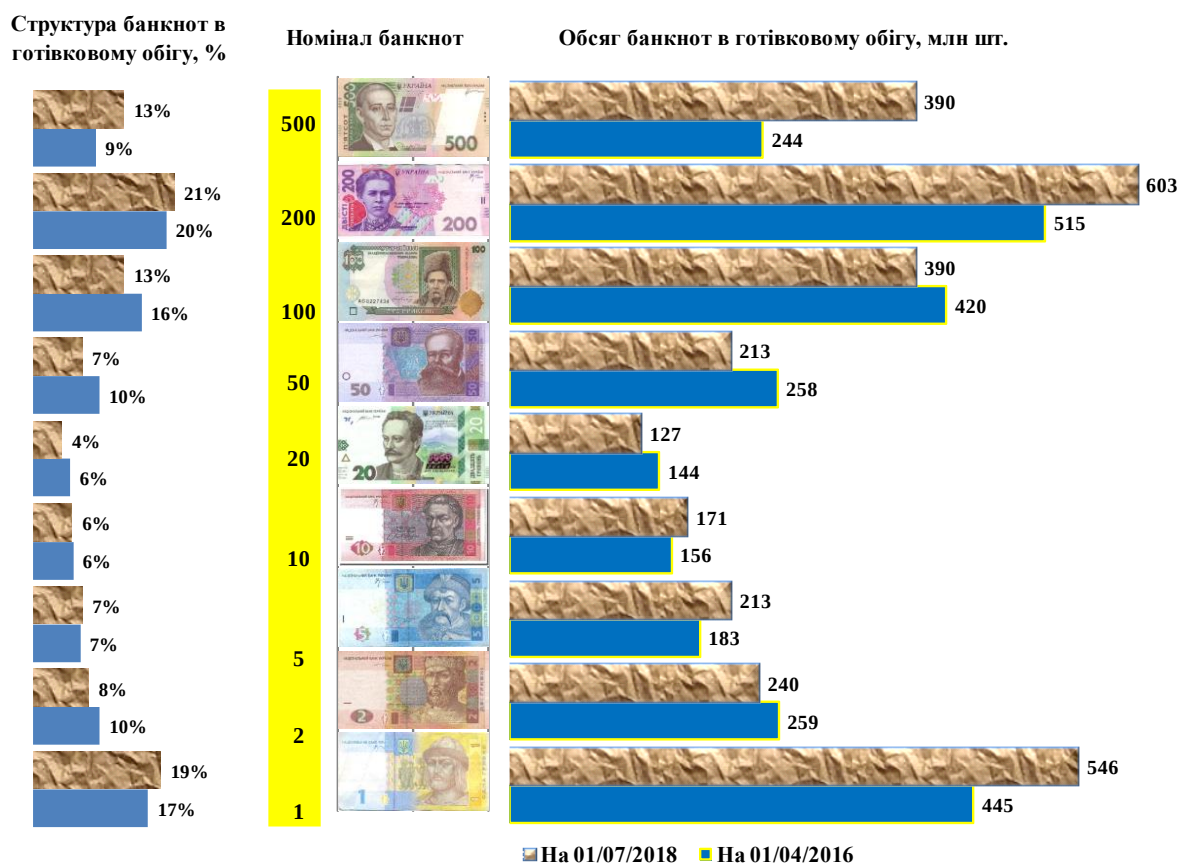

Рис. 5.1. Обіг готівкових грошей (банкнот) в Україні за номіналами

. Інші паперові номінали коштують 40-60 копійок за штуку – це залежить від фарби, кількості елементів захисту та тиражу.

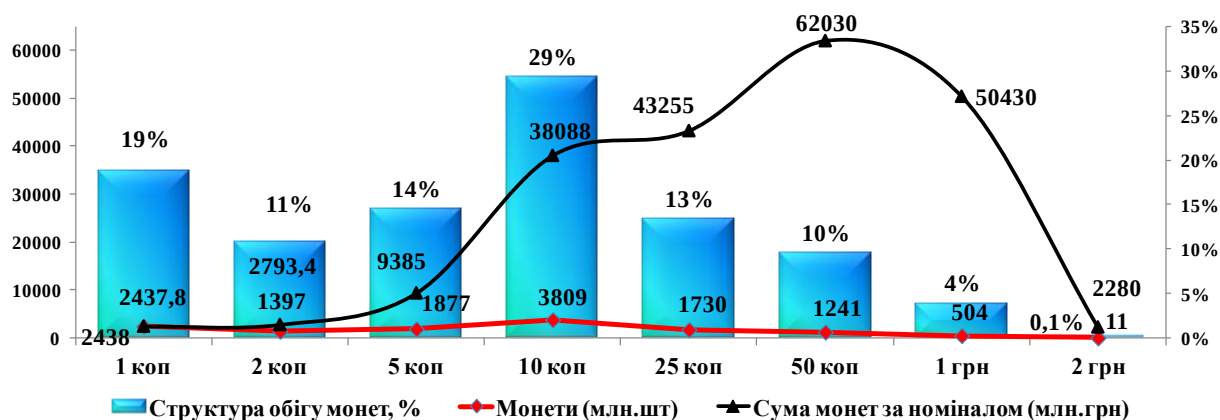

Рис. 5.2. Обіг готівкових грошей (монет) в Україні за номіналами станом на 01.07.2018 р.

Так, як собівартість виготовлення монет значно перевищує номінальну вартість, то продовжувати їх виготовляти, значить наращувати збитки. Тут доречним став світовий досвід, на основі якого Національний банк України підготував проект Постанови «Про оптимізацію обігу монет дрібних номіналів», яким передбачається припинення карбування монет номіналами 1, 2, 5 та 25 копійок (оскільки вони припинили відігравати істотну роль у розрахунках населення за товари та послуги)¹¹⁹.

В Європейському Союзі реалізуються масштабні кампанії з підтримки безготівкових платежів. Наприклад, в Данії та Швеції з цією метою спеціально розвивали інфраструктуру POS-терміналів, підвищували безпеку електронних платежів, підтримували нові платіжні механізми. Варто відзначити, що в деяких регіонах навіть проводилися цілі акції проти готівкових грошей.

Лідером у безготівковій економіці у Європі є Швеція з показником 92% безготівкових платежів. Згідно з офіційними даними Національного банку України, співвідношення обсягу обороту готівкових грошей до ВВП Швеції становить всього 1,2%. Для порівняння, в Україні це співвідношення – 14,6%. Польща теж

¹¹⁹ Національний банк запрошує громадськість до обговорення можливості оптимізації обігу монет дрібних номіналів. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58884852&cat_id=55838 (дата звернення: 24.10.2018).

намагається не відставати від європейських сусідів, оскільки даний показник становить 7,5%.

В США безготівкові платежі становлять 95% і лише 5% готівкові розрахунки. В сучасному Китаї набирає популярність оплата покупок через сканування QR-коду завдяки інструментів мобільних платежів Alipay та Wechat Pay, що розвиває функціонування безготівкової економіки в країні. Згідно з офіційними даними Китайського мережевого інформаційного центру CNNIC, в Китаї налічується більш ніж 500 млн користувачів систем мобільних платежів, і близько 400 млн жителів оплачують покупки в магазинах за допомогою смартфонів.

Запорукою успіху ЄС у сфері безготівкової економіки є якісне регулювання цих питань на законодавчому рівні. У виданому Європейською комісією документі «Дорожня карта щодо обмеження готівкових платежів», вказані негативні сторони використання готівкових коштів та встановлено максимально допустимий обсяг транзакцій до 10 000 євро. На рис. 5.3 представлено Європейський досвід встановлення граничних сум готівкових розрахунків та середню заробітну плату¹²⁰.

В Україні на даний час передбачено граничну суму розрахунків готівкою підприємств (підприємців) між собою протягом одного дня – 10 тис. грн, а між фізичною особою та підприємством (підприємцем) протягом одного дня в розмірі 50 тис. грн, а також фізичних осіб між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі 50 тис. грн. Передбачені норми сприятимуть забезпеченню стабільних надходжень готівки до банківської системи, звуженню сфери використання готівки та прискорення розвитку безготівкового сегменту.

¹²⁰ Дикий В. Розвиток безготівкової економіки в Україні. URL: file:///E:/ТЕЗИ%202018/Cashless-economy_05.12.2017.pdf (дата звернення: 24.10.2018).

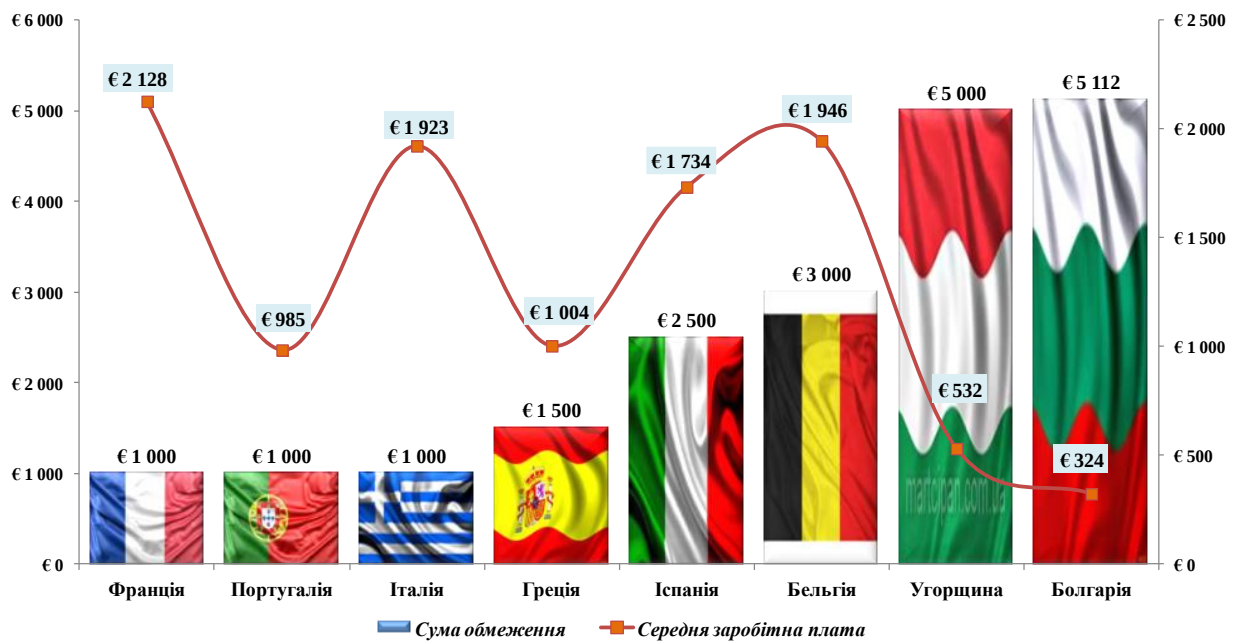

Рис. 5.3. Європейський досвід встановлення граничних сум готівкових розрахунків протягом дня

Сьогодні проводиться активна робота щодо зниження попиту на готівкові кошти, розвитку безготівкових платежів та розширення платіжної інфраструктури. НБУ разом з іншими банками розробив цілу концепцію зі створення безготівкової економіки, мета якої полягає до 2020 року збільшити безготівковий грошовий обіг в Україні до 55%. Однією з ключових завдань у рамках нової концепції залишається елементарна зміна звички людей розраховуватися лише готівкою.

Як показало дослідження, за перше півріччя 2018 року частка безготівкових операцій зросла до 40%, загальна кількість платіжних карток становила 60,1 млн. шт., з них 35,3 млн. шт. – активні. Найпопулярнішими операціями були покупки в Інтернет – 36,4% (середній чек – 380 грн); переказ коштів з картки на картку – 31,1% (середній чек – 1583 грн); розрахунки в торговельних мережах – 29,9% (середній чек – 233 грн); операції на пристроях самообслуговування – 2,6% (середній чек – 557 грн, рис. 5.4).

Також збільшилася кількість безконтактних платіжних карток. Станом на 1 липня 2018 року їх було майже 3,1 млн. шт. Це на 12% більше, ніж на початку року.

Мережа платіжних терміналів розширилася до 270,5 тис. шт. (більше на 7,5%). Кількість банкоматів залишилася майже без змін – 36,5 тис. шт.

Рис. 5.4. Структура безготівкових операцій, здійснених платіжними картками у першому півріччі 2018 року

Грошова маса (вся сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту (приватні особи, підприємства, громадські організації, господарські об'єднання, державні установи тощо, які мають у своєму розпорядженні готівкові гроші чи вклади на різних рахунках у комерційних банках) в липні 2018 року зросла на 1,3% – до 1 трлн 228, 637 млрд. грн.

Збільшення частки активних платіжних карток, стабільне зростання протягом останніх років обсягів (рис. 5.5) і кількості безготівкових операцій, а також збільшення кількості терміналів свідчить про активний розвиток платіжного ринку і більшу зацікавленість користувачів у безготівкових розрахунках.

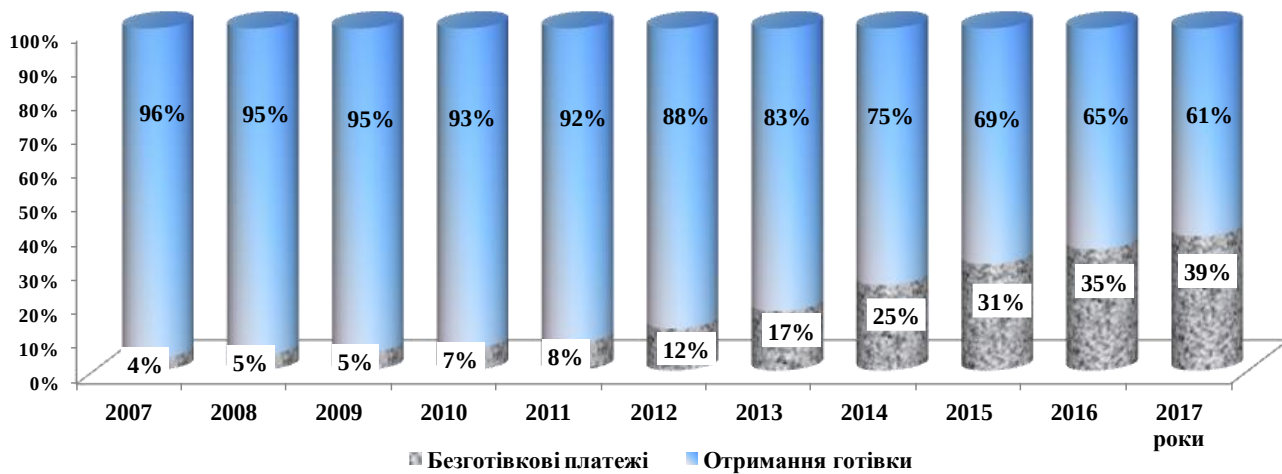

Рис. 5.5. Співвідношення суми безготівкових платежів та отримання готівки з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками

За неофіційною інформацією, громадяни тримають «на руках» близько \$95 млрд готівки. Ці кошти не задіяні в жодній економічній програмі, банківських операціях тощо. На нашу думку, задіяння такої чималої суми у фінансуванні відповідних програм, наприклад із кредитування та розвитку бізнесу, суттєво могло б змінити ситуацію в економічному житті країни. Але для цього потрібно підготувати відповідну законодавчу і виконавчу базу.

Отже, можна стверджувати, що усі кошти в готівковій формі не працюють повноцінно на економіку України. Саме розвиток безготівкової економіки в процесі модернізації платіжно-розрахункової системи України, на думку автора, дозволить:

- скоротити витрати на обслуговування грошового обігу і виготовлення грошей (карбування, друкування, перевезення, зберігання, сортування);
- звужити сфери використання готівки та розширити сфери безготівкових розрахунків;
- забезпечити стабільні надходження коштів до банківської системи і прискорити її обіг;
- зменшити обсяги тіньової економіки;
- легалізувати доходи населення;
- збільшити ресурси для кредитування економіки;

- збільшити прозорість фінансових потоків та боротьбу з корупцією;
- максимально швидко здійснювати оплату за придбані товари, послуги, кредити.

Таким чином, щоб сформувати в Україні ефективну безготівкову економіку, необхідно, насамперед, вирішити питання корупції і тіньової економіки, що є одними з головних перешкод на шляху не лише до безготівкових платежів, але й зростання економіки в цілому; встановити достатню кількість POS-терміналів, в тому числі і в транспорті, а також заохотити продавців і постачальників послуг надавати клієнтам можливість оплатити товар або послугу безготівковим способом.

Україна вже зробила перші кроки на шляху до безготівкової економіки. Її переваги присутні у виплатах заробітної плати, субсидій та пенсій, сплаті штрафів та податків, веденні бізнесу і в обміні особистими коштами між громадянами, і безумовно у споживчому секторі. Спільні зусилля національного регулятора, банків, а також особистий внесок кожного користувача фінансової системи можуть істотно прискорити цей процес. Досвід західних країн нам ще раз доводить, що безготівкова економіка – це головна ознака економічного розвитку країни та її постійного зростання. Коли ж ми потрапимо в цей «світ безготівки» – покаже час, але лише спільними зусиллями ми зможемо домогтися розвитку нашої країни і переходу її до зручної та безпечної системи Cashless economy.

5.2. Роль платіжних систем у розвитку безготівкової економіки країни

В наш час актуальною темою у світовій фінансовій дискусії є розвиток безготівкових платежів національних економік, а саме – збільшення частки безготівкових коштів платежу, аж до повного витіснення готівки з обороту.

Розвиток «безготівкової економіки» є одним з пріоритетів фінансових регуляторів ряду країн, як розвинених, так і країн, що розвиваються. Значна кількість компаній та бізнес-асоціацій працює над створенням і розвитком

необхідних для цього інструментів та механізмів. В Україні сьогодні ще недостатня швидкість розвитку в цій галузі, де ряд бар'єрів, уповільнюють витіснення з обігу готівки. З одного боку, неодноразово декларувався стратегічний рух щодо розвитку безготівкової економіки, як на рівні державних органів, так і на рівні найбільших гравців фінансового ринку, а з іншого – швидкість зростання безготівкового обігу є недостатньою і повинні бути зроблені певні зусилля щодо його прискорення.

Платіжна система є невід'ємним спеціалізованим елементом практично всіх економічних операцій, що стосується передачі грошової вартості в обмін на товар, послугу або фінансовий актив в безготівковій формі. Тому дослідження ролі платіжних систем у розвитку безготівкової економіки набуває сьогодні особливого значення і є актуальним та доцільним.

Сучасна економіка будь-якої держави являє собою розгалужену мережу складних взаємовідносин господарюючих суб'єктів. Основою цих взаємозв'язків є розрахунки і платежі, в процесі яких відбувається задоволення взаємних вимог і зобов'язань. Реалізація валового продукту, використання національного доходу і всі наступні процеси розподілу в економіці забезпечуються на основі грошового обороту в готівковій та безготівковій формах. Основну частину грошового обороту складає платіжний оборот, в якому гроші функціонують як засіб платежу і використовуються для погашення боргових зобов'язань, як у готівковій, так і в безготівковій формі.

Формою організації безготівкового платіжного обороту є платіжна система. Платіжні системи відіграють значну роль у забезпеченні економічної діяльності: створюють умови для руху грошових коштів між учасниками економічного обороту, дають можливість ефективно використовувати фінансові ресурси, проводити державну грошово-кредитну політику. Організація платіжних систем держави безпосередньо впливає на стабільність його фінансової системи, рівень витрат грошового обігу, вартість економічних операцій, ліквідність фінансових ринків і банківської системи, тобто на ефективність функціонування економіки в цілому.

Відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» під платіжною системою розуміють платіжну організацію, членів та учасників платіжної системи, а також сукупність відносин між ними, що виникають у процесі здійснення переказу грошей. Платіжна організація – це юридична особа, яка визначає правила роботи платіжної системи та виконує функції щодо забезпечення її діяльності¹²¹. Основними завданнями платіжних систем є: забезпечення стійкого грошового обігу; забезпечення суб'єктів ринку платіжними засобами та платіжними інструментами; своєчасне здійснення усіх розрахунків і платежів та сприяння динамічному розвитку безготівкової економіки.

Згідно з даними міжнародних досліджень, можна виділити три типи ефектів від збільшення частки безготівкових грошей в економіці: *транспарентність* (прозорість): група ефектів, пов'язана з високим рівнем обліку грошових операцій, підвищенням збирання податків, зменшенням частки тіньової економіки, зниженням операційних витрат різного роду бізнесу тощо, що говорить про переваги безготівкових платежів. Основним бенефіціаром в даній області виступає держава. Безготівкові платежі пройшовши авторизацію стають більш прозорими, що збільшує загальний рівень транспарентності в економіці.

Стійкість: системи з високою часткою безготівкових платежів більш стійкі до зміни економічної кон'юнктури, так, як у фазі рецесії безготівковий обіг сприяє додатковому джерелу ліквідності фінансової системи та зростанню пасивів комерційних банків, відкриваючи нові можливості для підвищення активів. *Зростання*: збільшення частки безготівкових платежів впливає на загальне економічне зростання країни через підвищення швидкості транзакцій і збільшення їх кількості за рахунок зниження собівартості кожної транзакції.

За підсумками 2017 року на ринку систем переказу коштів, створених резидентами, лідером за сумою переказів є міжнародна платіжна система YUME (1360 млн дол. США в еквіваленті), в якій працює 3500 терміналів самообслуговування, за допомогою, яких крім переказів можна оплатити послуги

¹²¹ Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (дата звернення: 22.10.2018).

Інтернет, мобільного зв'язку та ЖКГ (рис. 5.6). Партнерами системи є Нова пошта та 7 банків. За допомогою системи відправити переказ можна в 12 країн, а отримати з 8 країн.

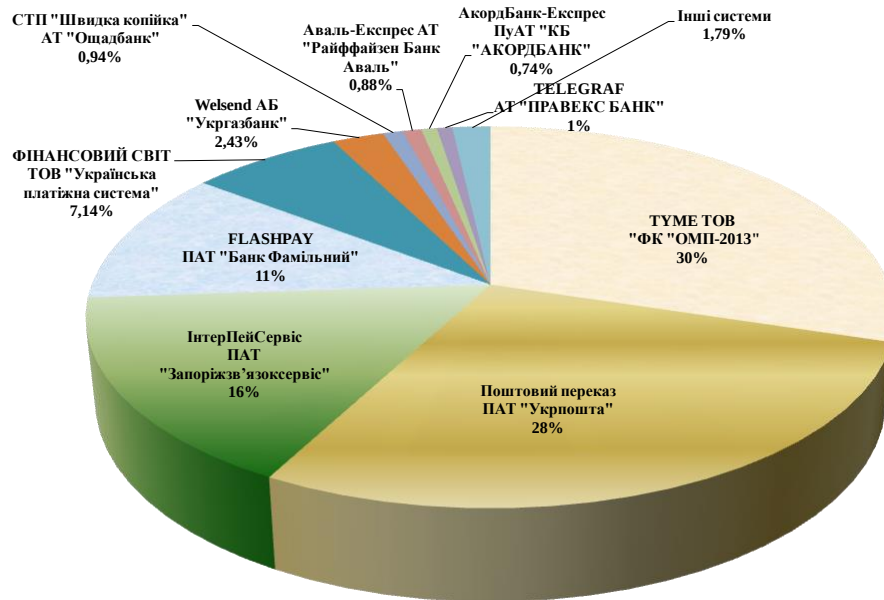

Рис. 5.6. Розподіл сум переказів у розрізі платіжних систем, створених резидентами, в межах України за 2017 рік, %

На другому місці з грошових переказів – система Укрпошти – поштовий переказ (\$1281 млн дол. США в еквіваленті). Крім найбільшої регіональної мережі в Україні, перевагою цього сервісу є можливість здійснювати перекази за кордон. Третє місце зайняла система переказів ІнтерПейСервіс (\$736 млн дол. США в еквіваленті), приймаючи оплату комунальних платежів в Запоріжжі.

За допомогою платіжних систем, створених нерезидентами, у 2017 році було здійснено переказів в Україну на суму 2264,26 млн дол. США, за межі України – 282,98 млн дол. США та в межах – 2,68 млн дол. США. Серед платіжних систем переказу коштів, створених нерезидентами за обсягами здійснених переказів перше місце посідає Western Union (54% усіх транскордонних переказів в Україну та 74% – з України, рис. 5.7).

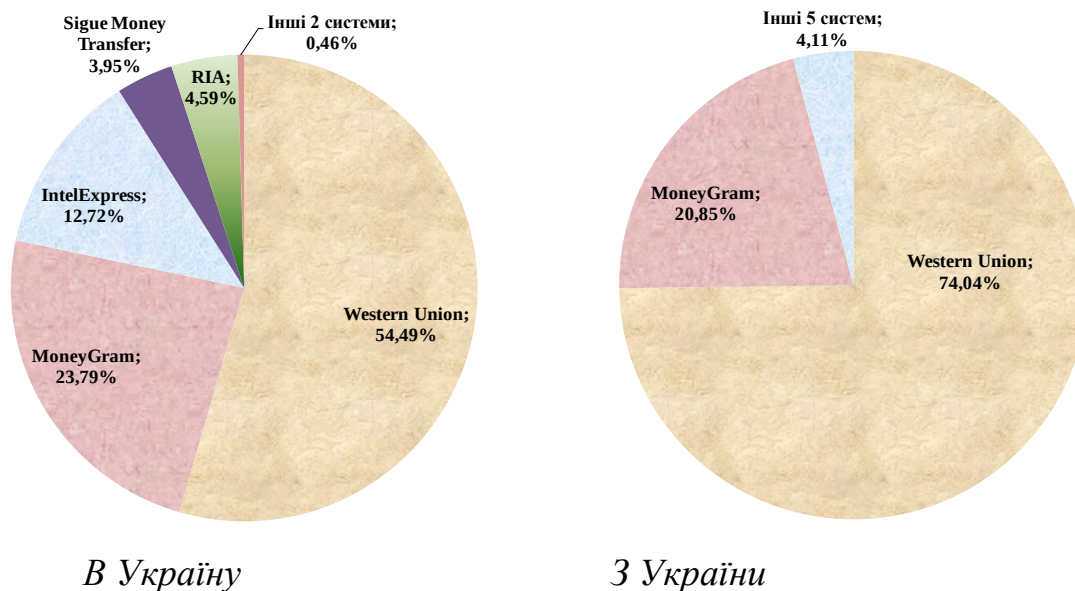

Рис. 5.7. Розподіл сум транскордонних переказів у розрізі платіжних систем створених нерезидентами за 2017 рік, %

Україна залишається країною-реципієнтом транскордонних переказів. Сума коштів, отриманих в Україні з використанням міжнародних систем переказу коштів, у вісім разів перевищує суму коштів, відправлених за її межі¹²².

У 2017 році всього в Україну було переказано \$2377,92 млн дол. США в еквіваленті. Найбільше було здійснено переказів з Росії та США. З України було здійснено переказів на суму \$286,04 млн дол. США в еквіваленті. Найбільше коштів було переказано до Росії та Грузії (рис. 5.8).

¹²² Дані щодо діяльності в Україні систем переказу коштів, створених резидентами та нерезидентами. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=64288362&cat_id=105262 (дата звернення: 22.10.2018).

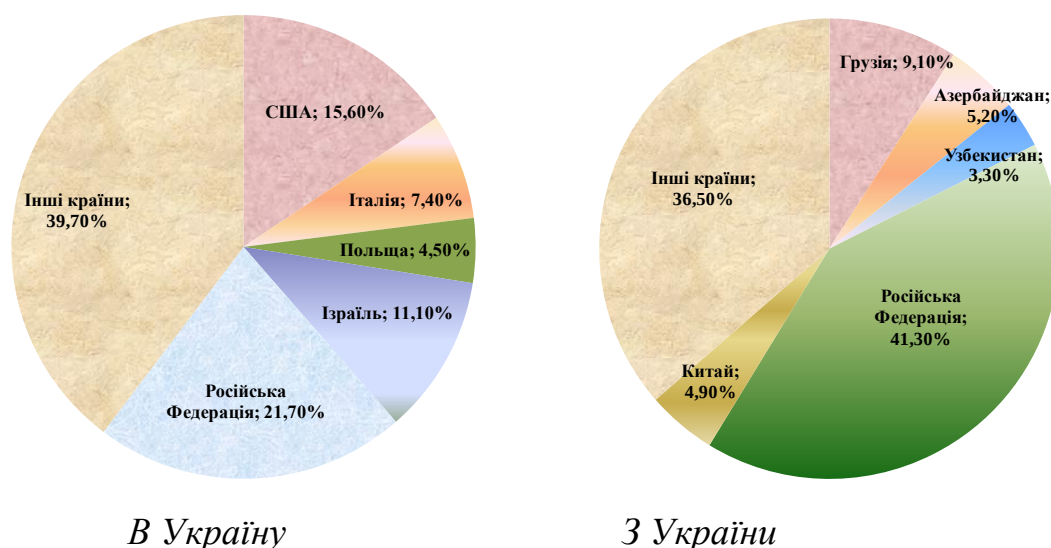

Рис. 5.8. Транскордонні перекази в розрізі ТОП-5 країн за 2017 рік

Потік переказів з Росії в Україну перевищує \$1,3 млрд на рік. В Росії ще перебуває близько 3 млн українців, з яких велика частка заробітчани і тільки офіційне працевлаштування дає змогу отримувати зарплату на банківську картку, що автоматично робить доступними усі способи безготівкового переказу грошей. Найбільш зручний, безпечний та швидкий це – переказ з картки на картку.

Використовуючи платіжні картки протягом першого півріччя 2017 року було здійснено 1055 млн шт. безготівкових операцій на суму 348 млрд грн. Перекази з картки на картку становили 86,8 млрд грн, (25%). У 2018 році за шість місяців було здійснено 1423 млн шт. безготівкових операцій на суму 573 млрд грн. Перекази з картки на картку зросли на 6,1% і становили 177,9 млрд грн (31,1%, рис. 5.9).

На українському ринку переказ коштів з картки на картку (онлайн-переказ p2p) знаходиться ще на стадії становлення. Даний сервіс не передбачає відвідування банку, а проводиться через Інтернет або мобільний додаток, що дуже зручно і оперативно. На відміну від інших способів переказу грошей, таких як готівковий, електронні гроші, p2p-переказ має ряд переваг: коштує значно дешевше; здійснюється абсолютно в будь-який час, навіть вночі; переказ можна здійснити в будь-якому місці, де є доступ до Інтернет; операція може проводитися як зі стаціонарного комп'ютера, так і з мобільного телефону, достатньо знати лише

номер картки одержувача; можна здійснювати онлайн-перекази грошей на картки користувачів інших банків. P2P-перекази набирають великої популярності і поступово витісняють операції за допомогою традиційних систем, адже це є зручним і доступним сервісом при мінімальних затратах.

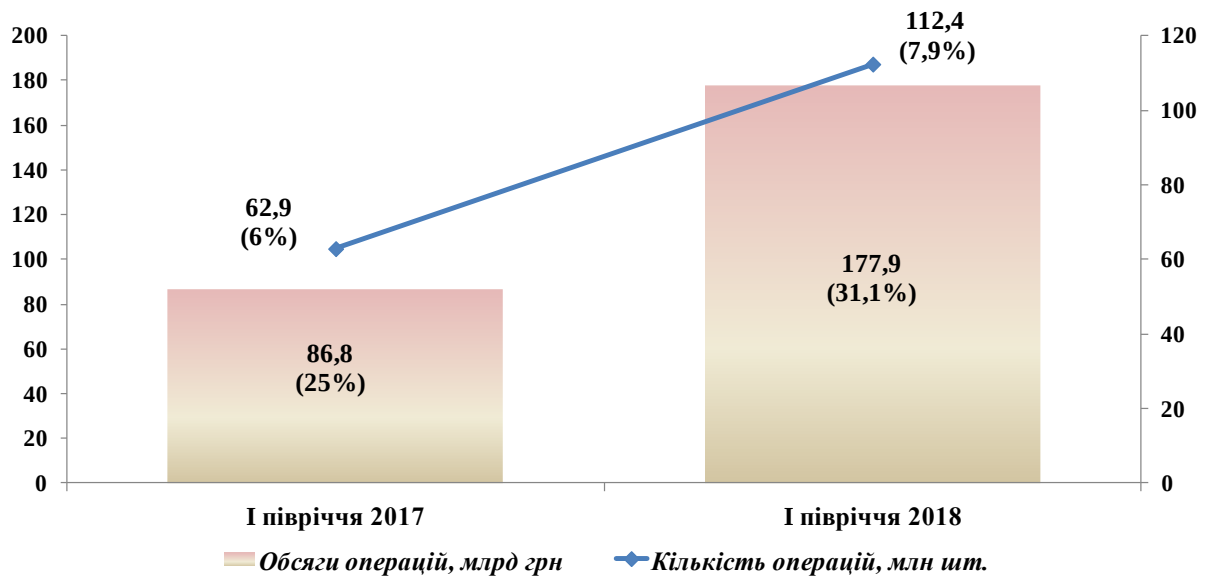

Рис. 5.9. Динаміка обсягів та кількості переказів з картки на картку

Згідно наведених даних можна зробити висновки, що сучасний стан платіжних систем і безготівкових розрахунків в Україні свідчить про їх динамічний розвиток. Ринок грошових переказів у безготівковій формі також останнім часом розвивається досить активно. Активність у боротьбі за досить перспективний ринок виявляють і банки сусідніх держав. На зростання конкуренції, зниження тарифів і зростання якості послуг також дуже впливає конкуренція з боку сучасних карткових і криптографічних технологій переказу коштів. Уже сьогодні вітчизняні тарифи переказу грошей нижчі за світові тарифи, і є всі підстави вважати, що дана послуга незабаром буде ще комфортнішою й дешевшою, а більшість внутрішньобанківських систем переказів спробують набути статусу загальнонаціональних та міжнародних, стрімко розширюючи географію, насамперед за рахунок співпраці з вітчизняними банками, а також банками колишніх союзних республік і Європи. Таким чином, розвиток платіжних систем,

їх ефективна інтеграція грають значну роль в забезпеченні стабільного розвитку безготівкової економіки.

5.3. Забезпечення динамічного розвитку безготівкових розрахунків в сфері комунальних послуг

Якість послуг у сфері житлово-комунального господарства є індикатором комфорту та безпеки повсякденного життя громадян, а рівень оплати споживачами комунальних послуг однією з передумов фінансової стабільності комунальних підприємств та одним з основних завдань держави щодо соціально-економічного розвитку регіонів України. Проблема заборгованості з оплати спожитих житлово-комунальних послуг в Україні багатогранна і складна. Однією з проблем є здійснення оплати споживачами комунальних послуг щомісяця, що є обов'язковою процедурою.

Сьогодні вибір оплати вибирає сам споживач. Це можуть бути безготівкові розрахунки та розрахунки готівкою, здійснені дистанційно, або ж у черзі банку. Але бажання здійснити розрахунки дешевше та швидше є у кожного споживача комунальних послуг. Створення привабливих умов щодо розрахунків споживачами за комунальні послуги є важливою проблемою, щодо вирішення її рівня проплати. Саме цей факт вказує на важливість дослідження цієї проблеми.

Житлово-комунальні послуги – результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та/або перебування осіб у житлових і нежитлових приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил, що здійснюється на підставі відповідних договорів про надання житлово-комунальних послуг¹²³.

Рівень оплати споживачами комунальних послуг впливає на ефективне та стабільне функціонування житлово-комунальних господарств, від чого значною мірою залежить соціально-економічна стабільність регіонів держави.

¹²³ Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 09.06.2018 р. № 2189-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. №1. Ст.1. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2189-19/page> (дата звернення: 20.10.2018).

Згідно Державної служби статистики України за 2017 рік населенню за спожиті житлово-комунальні послуги (без електроенергії) до сплати нараховано 86,1 млрд. грн., з яких сплачено 75,8 млрд. грн. або 88,1%. Обсяг заборгованості населення за спожиті послуги протягом року збільшився на 8,8 млрд. грн. і станом на 01.01.2018 року склав 32,3 млрд.грн.

Заборгованість зросла практично за всіма видами послуг, за виключенням послуг із вивезення побутових відходів, де сума боргу залишилась на рівні кінця 2016 року. За газопостачання заборгованість зросла майже у двічі і склала 12,4 млрд. грн.

На 1,7 млрд. грн. зросла заборгованість за послуги централізованого опалення і гарячого водопостачання; на 0,6 млрд. грн. – за послуги утримання будинків, споруд та прибудинкових територій; по 0,3 млрд. грн. зросли борги за електроенергію та за водопостачання і водовідведення.

Динаміка оплати населенням комунальних послуг та її рівень за регіонами наведено на рис. 5.10, а заборгованість з оплати житлово-комунальних послуг та електроенергії представлено на рис. 5.11.

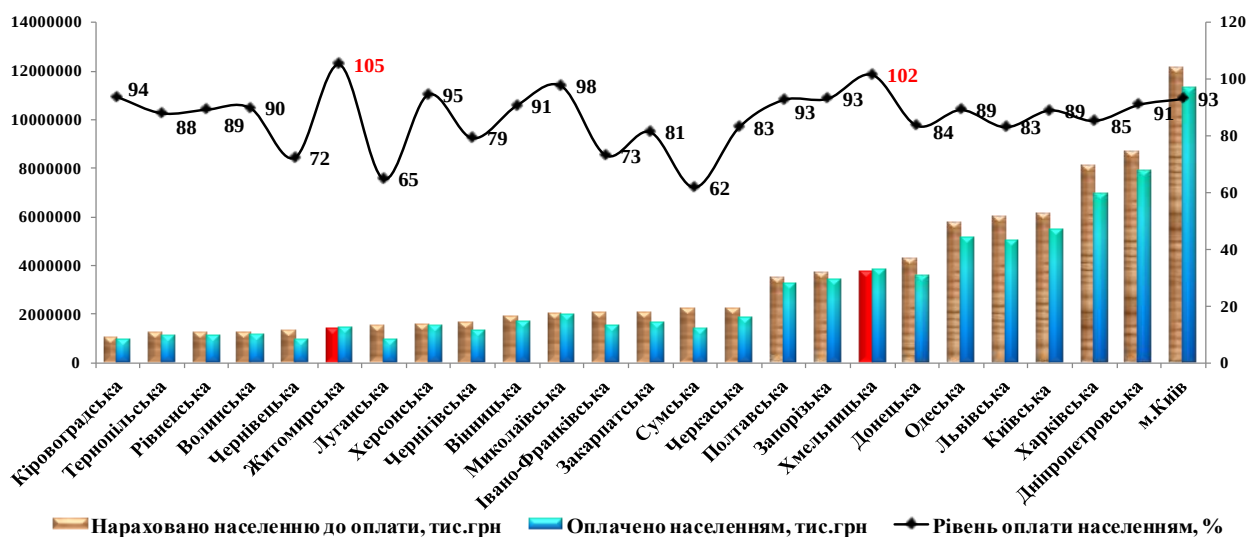

Рис. 5.10. Рівень оплати населенням житлово-комунальних послуг в розрізі регіонів станом на 01.01.2018 року

За 2017 рік 100%-й рівень оплати за житлово-комунальні послуги (без рахунків за електроенергію) з урахуванням погашення боргу попередніх періодів,

було забезпечено лише у Житомирській області та Хмельницькій області, найнижчий рівень оплати у Сумській (62%) та Луганській (65%) областях¹²⁴.

На 01.01.2018 року заборгованість населення зі сплати за газопостачання становила 12,45 млрд. грн., за централізоване опалення та гаряче водопостачання – 11,15 млрд. грн., за електроенергію – 3,60 млрд. грн., за утримання будинків і споруд та прибудинкових територій – 3,03 млрд. грн., за централізоване водопостачання та водовідведення – 1,81 млрд. грн., за вивезення побутових відходів – 0,41 млрд. грн.

Сьогодні в державі існують різні варіанти оплат комунальних послуг, але здебільшого розрахунки виконуються через термінали, банкомати та відділення і в більшості випадків готівкою.

Україна належить до групи країн із високим показником рівня готівки в економіці, потреба в якій формувалася протягом усіх років незалежності країни.

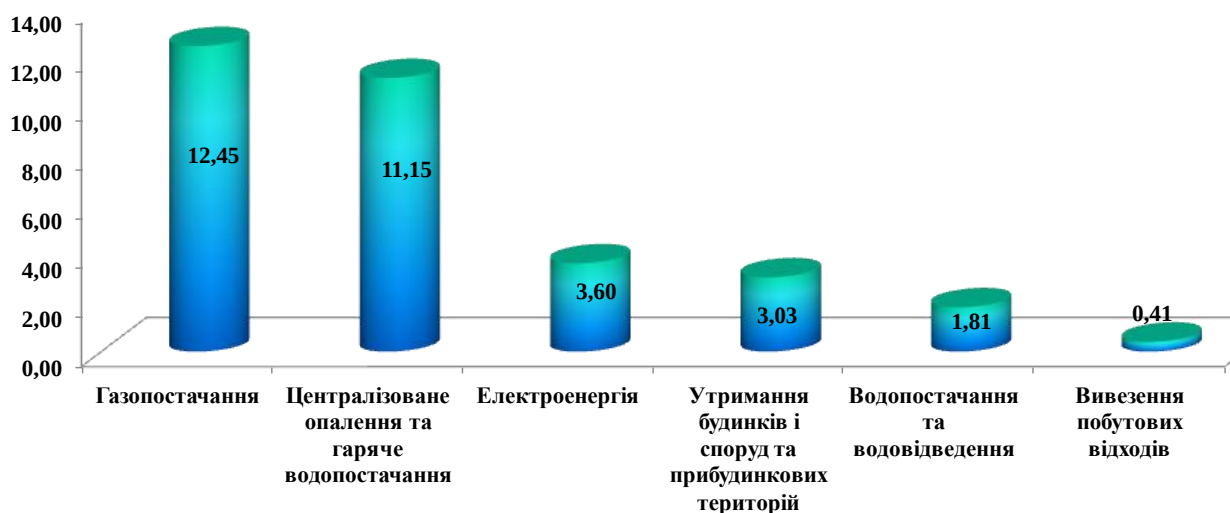

Рис. 5.11. Заборгованість населення з оплати житлово-комунальних послуг та електроенергії станом на 01.01.2018 року, млрд.грн.

У державі створено розвинену інфраструктуру, орієнтовану на отримання готівки та проведення операцій з нею, але існує значний відрив від інших країн світу в технологіях і засобах безготівкових розрахунків. Розвинуті країни

¹²⁴ Про оплату населенням житлово-комунальних послуг у грудні 2017 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.10.2018).

знижують рівень використання готівки, що сприяє росту економіки, підвищує рівень прозорості та спонукає до активного розвитку сучасних сервісів та технологій (рис. 5.12). Тому державі необхідно створити привабливі умови для активізації безготівкових розрахунків у всіх сферах, в тому числі і за комунальні послуги.

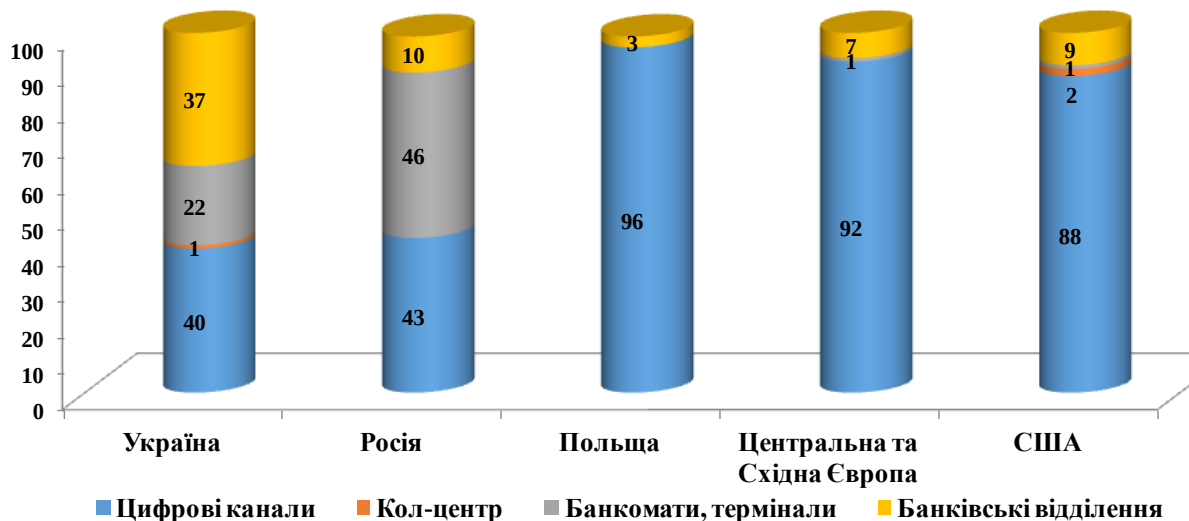

Рис. 5.12. Структура платежів та переказів фізичних осіб на 01.01.2018 року, %

Переваги безготівкових розрахунків сьогодні очевидні і доказ тому поступове зростання онлайн-платежів в комунальному секторі, при цьому рівень безготівкових розрахунків тут ще доволі низький. 59% усіх платежів за комунальні послуги оплачувалися готівкою у відділеннях банків або через термінали, і тільки 39% платежів з використанням Інтернет¹²⁵.

Позитивна тенденція зростання безготівкових розрахунків та розширення платіжної інфраструктури продовжує зберігатися і на початок 2018 року. За підсумками 2017 року частка безготівкових розрахунків в Україні з використанням платіжних карток збільшилась до 39,3% (зростання на 3,8% з початку 2017 року, рис. 5.13).

Кількість платіжних карток за рік збільшилась на 3,9% і на початок 2018 року становила 59,9 млн шт., з них активних – 34,9 млн шт. (зростання на 7,6% порівняно

¹²⁵ Кравець Р. Cashless economy / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=30432161> (дата звернення: 20.10.2018).

з початком 2017 року). Також спостерігається позитивний розвиток платіжної інфраструктури на кінець 2017 року, що становить 288684 одиниць (зростання на 14% порівняно з початком року, рис. 5.14).

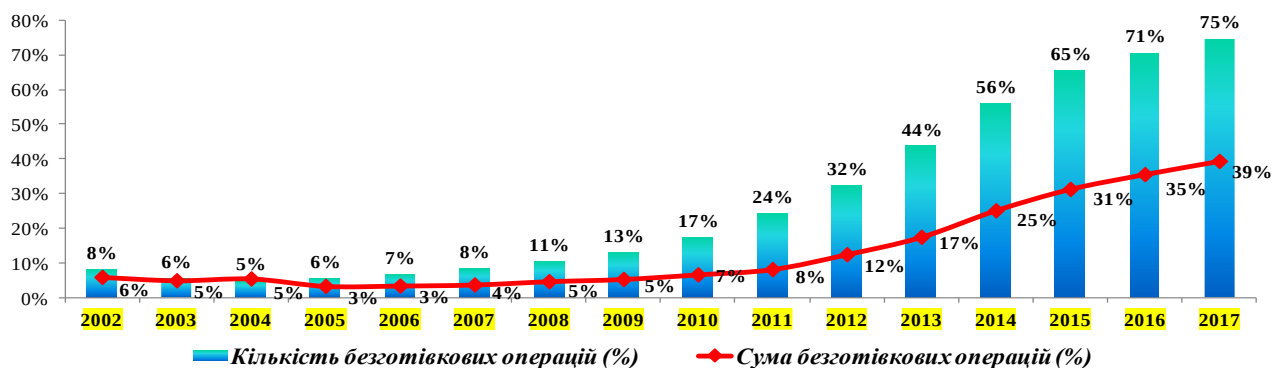

Рис. 5.13. Динаміка рівня кількості та суми безготівкових операцій, %

Кількість безготівкових операцій становила 2,3 млрд шт. (у порівнянні з 2016 роком – зростання на 30,2%), а обсяг безготівкових операцій становив 835 млрд грн (у порівнянні з 2016 роком – зростання на 46,2%). Найбільший обсяг безготівкових операцій припадає на розрахунки у мережі в Інтернет – 38,8% за кількістю – 41%, в торговельній мережі: за обсягом – 31,9%, за кількістю – 50,6%.

Рис. 5.14. Динаміка активних платіжних карток та платіжної інфраструктури в регіональному розрізі станом на 01.01.2018 року

Згідно наведених даних можна відзначити, що населення більш активно намагається використовувати платіжні картки для безготівкових розрахунків, і можливістю оплатити комунальні платежі за допомогою платіжних сервісів

(платіжні термінали у банківських установах, Інтернет-термінали (системи Portmone, iPay), Інтернет-банкінг – Інтернет-сервіс який належить певному банку), не простоюючи у черзі до каси сьогодні мало кого здивуєш.

Звичайно, що кожен споживач комунальних послуг вибирає для себе зручний платіжний сервіс, і не завжди він може бути дешевий. Але є платники, які хочуть заощадити не тільки час, але й кошти. Тому багато платників відмовляються користуватися Інтернет-сервісами з причини оплати комісійного збору та небезпеки платежів.

І саме найбільше дивує те, що маючи сьогодні в країні національну систему масових електронних платежів (НСМЕП, яка стартувала в пілотному режимі у вересні 2000 року і переведена в режим промислової експлуатації в грудні 2004 року, а 24 лютого 2016 року перейменована в «Простір») досі не стала для населення України надійним супутником беготівкових розрахунків. На кінець 2017 року загальна кількість платіжних карток «Простір» становить – 799 тис. шт., це 2,3% від усіх активних платіжних карток та 1,3% від усіх платіжних карток в обігу.

В Україні 99% безготівкових платежів здійснюються за допомогою міжнародних карток Visa і Master Card, частка «Простору» та інших платіжних карток складає 0,05%, а отримання готівки 1%. (рис. 5.15). Така ситуація не змінюється на протязі десяти років.

Можна впевнено говорити про динамічний розвиток НПС «ПРОСТІР», яка здатна повноцінно конкурувати на платіжному ринку і що вона є альтернативою міжнародним платіжним системам, яка дозволить і банкам та їх клієнтам реально скоротити свої витрати, але сьогодні прийшов той момент, коли говорити про національну систему мало (щодо обізнаності «ПРОСТІР», зручності, надійності і т.ін.), необхідні дії, які зможуть допомогти не тільки платникам економити час та кошти, але й допомогти у розвитку грошово-кредитної політики країни.

Рис. 5.15. Структура українського платіжного ринку¹²⁶

Головним аргументом має стати те, що 98% трансакцій з використанням платіжних карток українських банків здійснюються всередині країни і лише 2% за кордоном.

Для цього необхідні рішучі кроки, а саме:

- не пропонувати, а зобов'язати банки видавати платіжні картки «Простір» своїм клієнтам для отримання заробітної плати, пенсійних та інших соціальних виплат;
- для забезпечення зростання безготівкових розрахунків в державі та переходу на онлайн-платежі за комунальні послуги необхідно скасувати комісійні з громадян за проведення безготівкових платежів картою «Простір»;
- мінімізувати або зовсім відмовитися від комісійних при розрахунках онлайн платіжною картою «Простір».

Український платіжний ПРОСТІР повинен перетворити процес онлайн-платежів в зручну та безпечну взаємодію, що принесе економію часу та коштів і тим самим фінансову стабільність комунальним підприємствам шляхом збільшення надходжень коштів від споживачів.

¹²⁶ Український платіжний ринок. НПС ПРОСТІР / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=38218252> (дата звернення: 20.10.2018).

5.4. Розвиток безготівкових механізмів як показник економічного зростання країни

У світовому обороті у вигляді паперових та металевих монет, рахунків у банку і депозитів знаходиться в еквіваленті близько 81 трильйона доларів США, які складають близько 2% від загальної грошової маси. Всі інші кошти акумулюються в електронному вигляді, тобто безготівковому. Розвиток економіки будь-якої держави в сучасному світі неможливий без використання інноваційних платіжних механізмів. Саме безготівкові розрахунки займають найбільший сегмент в грошових системах різних країн, поступово витісняючи операції з готівкою, що дозволяють зменшити витрати на підтримку грошової маси, а також збільшують податкові надходження. Тенденція відмови від готівки викликає гарячі суперечки серед економістів і політиків світу. Але той факт, що для споживача розвиток безготівкових механізмів створює зручності, скорочує час, забезпечує безпеку, а для держави вигода полягає в оптимізації процесів та збільшення податкових надходжень, вказує на важливість дослідження цієї проблеми.

Прогнози американського економіста Мілтона Фрідмана з приводу появи електронних грошей зроблені ще в 1995 році: «Єдина річ, до якої прагне світ і яка незабаром буде винайдена – це електронні гроші», поступово збуваються. Саме використання безготівкових розрахунків є показником високого рівня добробуту і розвитку фінансової системи країни. Завдяки зростанню великого бізнесу і дуже малої частки тіньової економіки, а також довіри до держави, лідерами за кількістю безготівкових платежів в Європейському Союзі вважаються країни Північної Європи – Швеція, Данія, Фінляндія, Великобританія і Німеччина, а серед країн, що не входять до складу ЄС – Норвегія та Ісландія.

Лідером серед країн, в яких використовується в побуті найменше готівки, є Швеція – розрахунки готівкою складають близько 1% платежів. Усі підприємства, магазини, ресторани і готелі повністю перейшли на безготівковий розрахунок. Не відстає від них і дрібна роздрібна торгівля, якій допомагають технології шведської розробки: переносні термінали iZettle і додаток для смартфонів Swish. В автобусах,

кафе, музеях, на парковках оплата відбувається за допомогою SMS-повідомлень, а за проїзд в метро можна розплатитися кредитною карткою. Навіть церковне пожертвування в Швеції можна здійснити безготівковим платежем. Також, питання щодо необхідності створення офіційної форми цифрової валюти – електронної крони, яка буде працювати як доповнення до готівки, а не повністю замінювати її розглядається сьогодні Центральним банком Швеції¹²⁷. У країні, де проживає понад 9 мільйонів чоловік, налічується більше 10 мільйонів активних банківських онлайн-акаунтів. Щоб досягти такого сучасного рівня проникнення безготівкових платежів шведським банкам потрібно було 15-20 років, але головною умовою активного їх використання стало широке поширення персональних комп'ютерів та Інтернету, а також зацікавленість до нових технологій і велика довіра населення до органів влади. Однак, є ще значна група споживачів, яка скептично ставиться до платіжних карток та нововведень, – це люди похилого віку, в яких зберігається основна маса готівки, і яким складно використовувати цифрові технології та електронні розробки. Хоча багато хто з них намагаються активно освоювати Інтернет і онлайн-платежі. Згідно даних Асоціації шведських банків, до 80% шведів оплачують свої рахунки через Інтернет.

У Данії уряд розробив план, згідно з яким паперові гроші і монети до 2030 року будуть повністю виведені з обороту. В рамках виконання даного плану, в 2016 році центральний банк припинив друкувати грошові банкноти і закрити свій останній монетний двір. У Норвегії, фінансова організація «Фінанс Норге», яка об'єднує найбільші банки і страхові компанії країни, виступила з пропозицією відмовитися до 2020 року від розрахунків готівкою і стати першою країною в світі, яка повністю перейшла на безготівковий розрахунок.

В Австралії з 1 липня 2019 року вводиться заборона на розрахунки готівкою за товари на суму понад 10 тисяч австралійських доларів (еквівалент 7,5 тисяч американських доларів). Оплати понад зазначені ліміти можна буде робити тільки за допомогою чека або банківської картки. Дане нововведення за задумом уряду

¹²⁷ Ера безготівкового розрахунку: зручність чи тотальний контроль? URL: <https://economistua.com/era-beznalichnogorashcheta-udobstvo-ili-totalnyj-kontrol/> (дата звернення: 25.10.2018).

країни має служити боротьбі з податковими махінаціями (обсяг тіньової економіки Австралії варіюється від 23 млрд до 50 млрд австралійських доларів, а ухилення від податків обходиться бюджету в 10 млрд австралійських доларів). Австралійські фінансові експерти відзначають закономірну необхідність переходу в країні від готівки до безготівкових розрахунків: з 2007 року по 2018 частка фінансових платежів готівкою скоротилася з 70% до 47%, і має тенденцію до подальшого зменшення.

Однак якою б не була ефективність безготівкових розрахунків, повністю відмовитися від готівки експерти не рекомендують. Наприклад, член парламенту Норвегії, Гурі Мелбі, повідомляє: «У людини повинна бути можливість платити за товари і послуги, ніде не реєструючись. На сьогоднішній день таку можливість надає готівка. Наївно вважати, що злочинність піде на спад у разі відмови від готівки. Вже зараз існує безліч шахрайських схем з використанням кредитних карток і електронних платежів, з'являються все нові способи оплати, такі як віртуальна валюта «біткойни». Рівень злочинності не залежить від того які платіжні засоби використовує суспільство»¹²⁸.

Наша країна теж прагне не відставати від світової тенденції. В Україні частка суми операцій безготівкових розрахунків картками, за останні 8 років зросла майже у 5 разів (з 7% до 39%). Частка суми операцій отримання готівки з використанням платіжних карток (рис. 5.16) теж показує позитивну динаміку щодо її зменшення з 93% до 61% протягом останніх 8 років. Згідно даних Національного банку України у 2017 році було здійснено понад 3 млрд операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, на суму 2 125 млрд грн (це на 23% і 32% більше в порівнянні з 2016 роком відповідно).

¹²⁸ Ера безготівкового розрахунку: зручність чи тотальний контроль? URL: <https://economistua.com/era-beznalichnogo-rascheta-udobstvo-ili-totalnyj-kontrol/> (дата звернення: 25.10.2018).

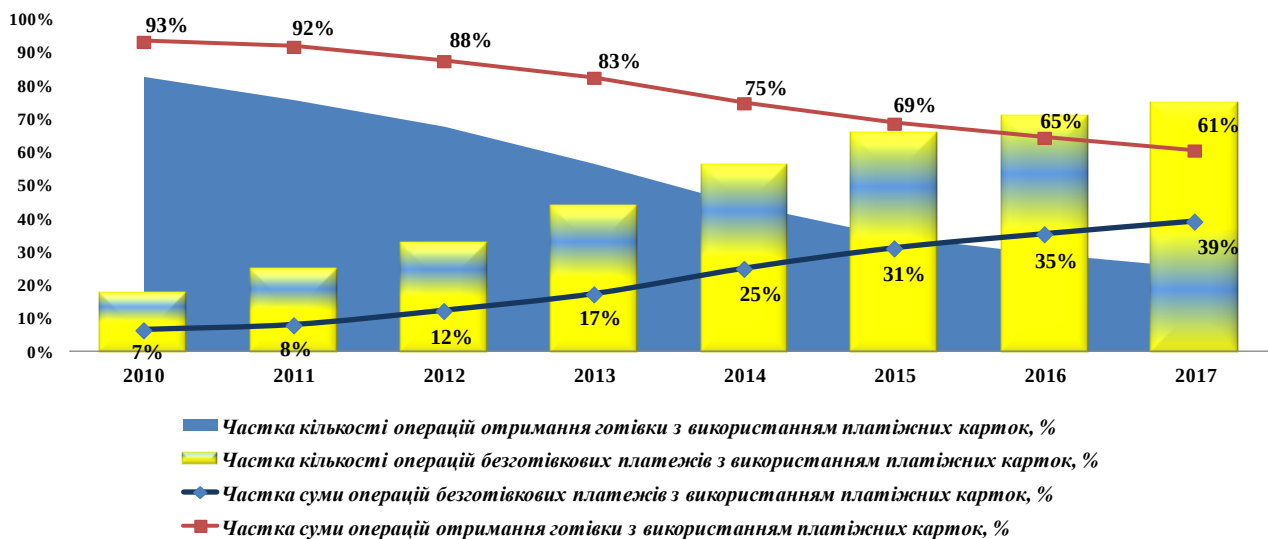

Рис. 5.16. Динаміка частки суми і кількості безготівкових операцій та отримання готівки з використанням платіжних карток протягом 2010-2017 р, %

Мережа платіжних терміналів за рік зросла майже на 15% і на 1 січня 2018 року нараховувала 252,7 тис. (це на 32,4 тис. більше, ніж на 1 січня 2017 року), при цьому спостерігається тенденція зменшення частки банківських (касових) терміналів і збільшення частки торгових¹²⁹.

Тенденції останніх років свідчать про значні темпи приросту обсягу операцій з використанням безготівкових платежів. Дослідження дозволили виявити прямий вплив збільшення частки безготівкових платежів на загальне економічне зростання за допомогою підвищення швидкості транзакцій і збільшення їх кількості за рахунок зниження собівартості кожної транзакції.

Зв'язок підвищення частки безготівкових платежів з економічним зростанням була відзначена в гіпотезі А. Вортінгтона у 1995 році на підставі аналізу емпіричних даних ринку Великобританії. До широкого поширення безготівкових платежів на глобальному рівні він висунув гіпотезу про те, що здешевлення і прискорення транзакцій при переході до безготівкових розрахунків за допомогою платіжних карток і їх поширення серед населення призведе до зростання економіки

¹²⁹ Загальні показники розвитку ринку платіжних карток в Україні. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219 (дата звернення: 25.10.2018).

за рахунок підвищення рівня попиту і пропозиції. В результаті має збільшитись ВВП країни на одну особу населення і темпи його приросту.

Ряд досліджень за останні 8 років показують залежність економічного зростання, вираженого показником ВВП на одну особу населення, від частки безготівкових платежів (рис. 5.17). Коефіцієнт достовірності апроксимації R^2 показує ступінь відповідності трендової моделі вихідним даним. Його значення може лежати в діапазоні від 0 до 1. Чим ближче R^2 до 1, тим точніше модель описує наявні дані. В нашому випадку крива досить добре описує дані і показує залежність між ВВП і безготівковими платежами, оскільки значення $R^2 = 0,9546$ близьке до одиниці.

Одним із кількісних показників, що характеризують стан грошового обігу є величина грошової маси, обсяг та структура якої здійснюють значний вплив на економічний розвиток держави. Грошова маса – це сукупність усіх грошових коштів випущених в обіг у готівковій і безготівковій формах, що перебуває у розпорядженні суб'єктів ринку і виконують функцію засобів обігу, платежу і нагромадження.

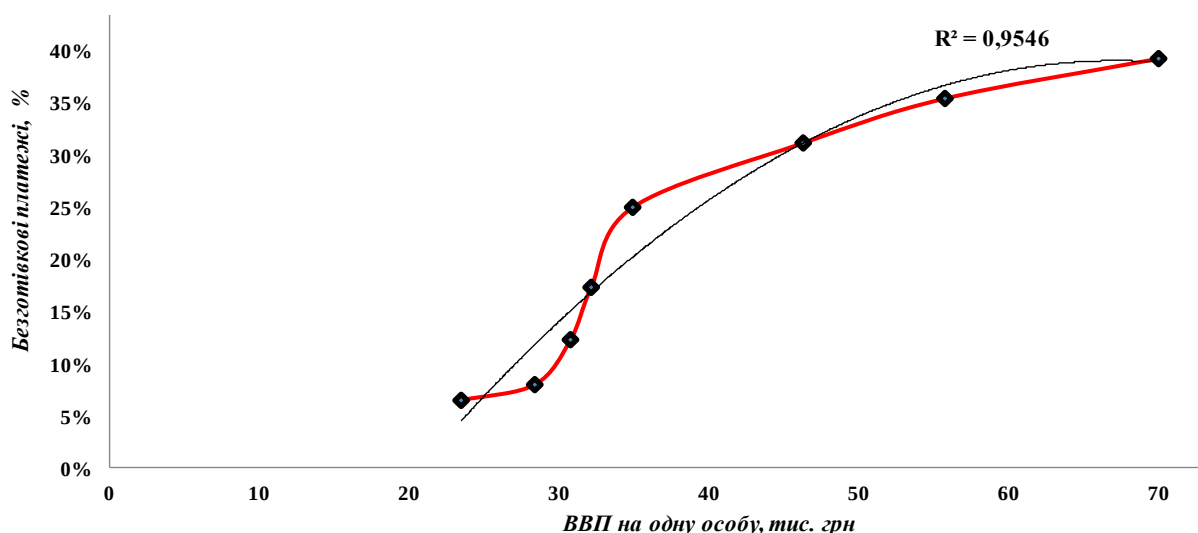

Рис. 5.17. Залежність між ВВП на одну особу і відсотком безготівкових платежів в Україні протягом 2010-2017 років

Для розробки адекватних заходів монетарного регулювання економіки використовуються показники обсягу і структури грошової маси, які поділяють її на

певні складові частини в залежності від ступеня ліквідності активів, тобто грошові агрегати.

Грошовий агрегат – це абсолютний показник, що відображає кількість грошової маси певного виду станом на конкретну дату. В Україні Національний банк визначає структуру грошової маси за чотирма агрегатами:

- M0 – готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями.
- M1 – M0 + переказні депозити в національній валюті.
- M2 – M1 + переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити.
- M3 – M2 + цінні папери, крім акцій¹³⁰.

Динаміку грошової маси за агрегатами M0, M1, M2 і M3 протягом 2010-2017 років представлено на рис. 5.18, де видно, що в Україні спостерігається тенденція до зростання усіх показників грошової маси. Загалом за 8 років зростання сукупної грошової маси склало 610987 млн грн., тобто вдвічі.

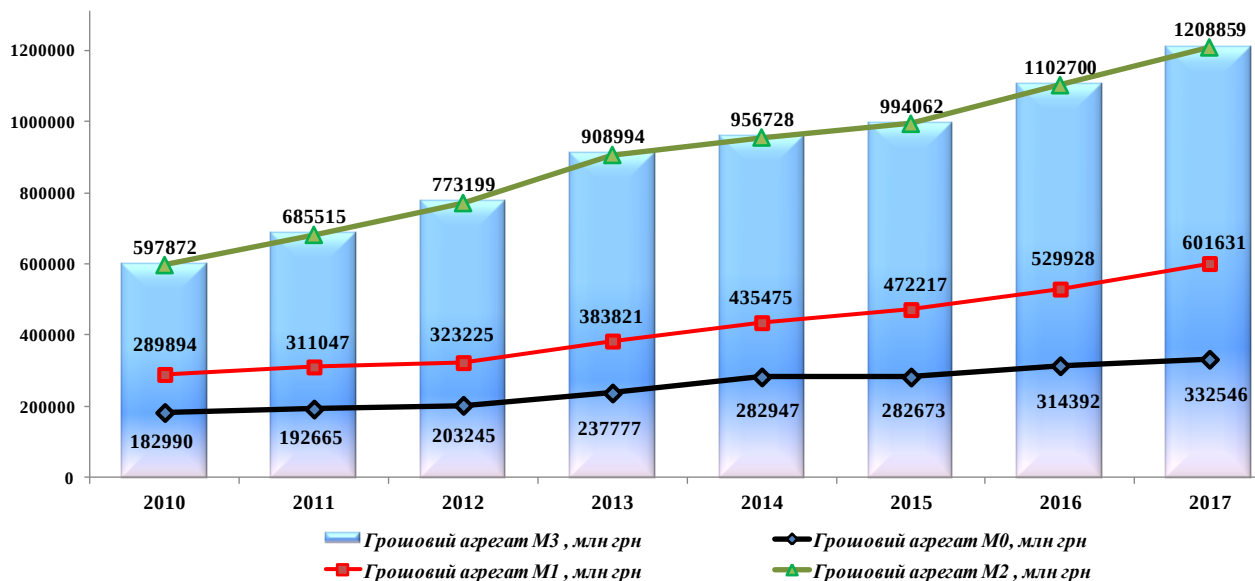

Рис. 5.18. Динаміка грошової маси за агрегатами протягом 2010-2017 р

Частка готівкових коштів (агрегату M0) з 2010 по 2017 рік коливалася від 30,6% до 27,5%, тобто більша частина третини коштів обертається поза банками і не контролюється банківською системою, що є негативним явищем і говорить про втрату довіри юридичних і фізичних осіб до банківської системи (рис. 5.19).

¹³⁰ Грошові агрегати. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123272 (дата звернення: 25.10.2018).

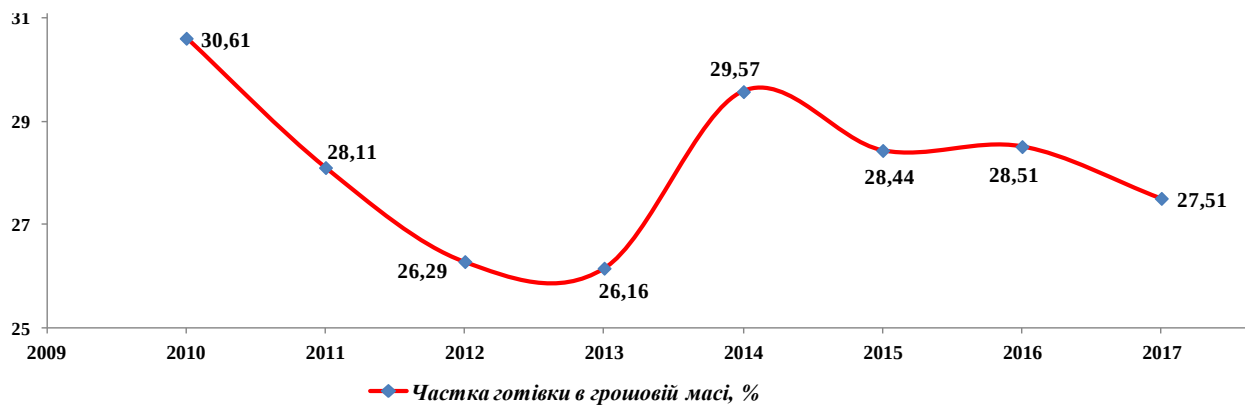

Рис. 5.19. Динаміка частки готівкових коштів (М0) в грошовій масі (М3) протягом 2010-2017 років

З 2010 року питома вага готівкових коштів у грошовій масі мала позитивну тенденцію до зменшення, і у 2013 році становила 26%. Однак, після негативних політичних та соціальних подій питома вага готівки знов почала зростати. Таку тенденцію підтримання питомої ваги готівки на значному рівні можна пояснити універсальністю її як засобу обігу та легкістю використання, обов'язковістю до прийняття при здійсненні розрахунків на всій території країни в будь-який час, анонімністю проведення платежів, а також постійне зростання цін на споживчі товари тощо. Причина, що спонукає попит на готівкові гроші визначена англійським економістом Дж. М. Кейнсом: бажання зберігати гроші, для того щоб в майбутньому отримати можливість розпоряджатися частиною своїх ресурсів у формі готівки, бажання зберігати гроші для непередбачених обставин (хвороба, нещасні випадки, можливість зробити вигідну покупку тощо) є доцільна у сьогоденні політичних та соціальних подіях.

У більшості розвинених країн світу останнім часом спостерігається тенденція до зменшення обсягів готівки в грошовому обігу національних валют, однак значно швидшими темпами у порівнянні з Україною. У загальному обсязі грошової маси в економічно розвинених країнах частка готівки не перевищує 3–9%. Стосовно грошової системи України, то готівково-грошовий обіг посідає більш значне місце і становить 27,51% на початок 2018 року (див. рис. 5.19). Якщо розглянути темпи

зростання M0 та M1-M0 за останні вісім років, які наведені на рис. 5.20, то можна побачити значні коливання у темпах зростання грошової маси за агрегатами.

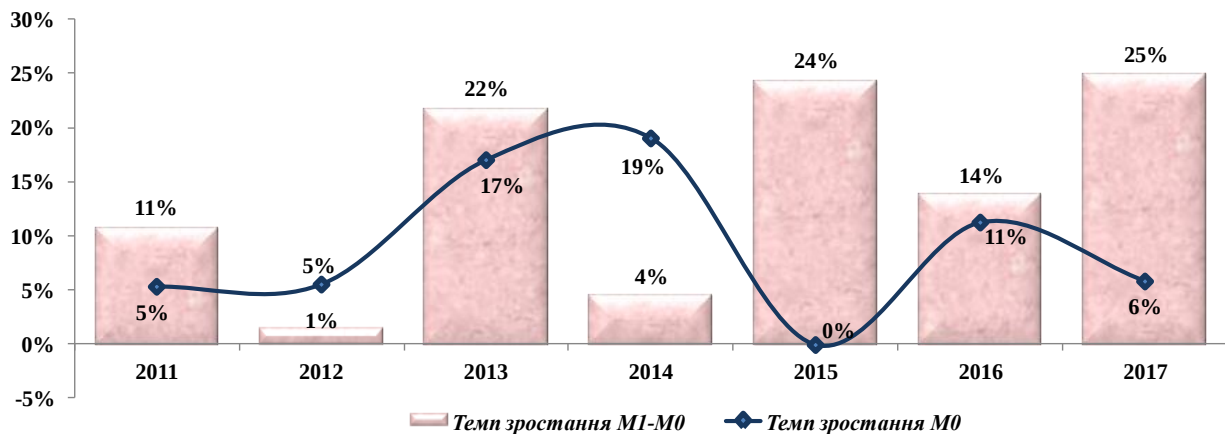

Рис. 5.20. Динаміка темпу зростання готівкових (M0) та безготівкових коштів (M1-M0) протягом 2010-2017 років

У 2017 році темп зростання готівкових коштів (M0) становить 6%, що менше на 5% від попереднього 2016 року, а безготівкові кошти (M1-M0) – 25%, що є більше на 11% від 2016 року. Показники M0 зростають, але меншими темпами, ніж грошовий агрегат M1, тому в Україні є тенденція до зниження частки готівки в сукупній грошовій масі, що є позитивним у розвитку безготівкової економіки та виконання Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020, яка була схвалена Національною радою реформ 15 травня 2015 року і затверджена Постановою Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391¹³¹.

Однією з основних тенденцій, якими пронизана програма (у редакції рішення Правління Національного банку України від 16 січня 2017 року № 28), є максимальний розвиток в Україні систем безготівкових розрахунків, які в 2020 році повинні зумовити скорочення обсягу готівки в обігу (відносно ВВП) не вище 9,5%. Як видно з рис. 5.21, на кінець 2017 року обсяг готівки в обігу (відносно ВВП)

¹³¹ Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266> (дата звернення: 25.10.2018).

становила 11,15%, що менше на 2,03% обсягу готівки в обігу у 2016 року. Така тенденція дасть змогу досягти вже у 2019 році запланованого показника (9,5%).

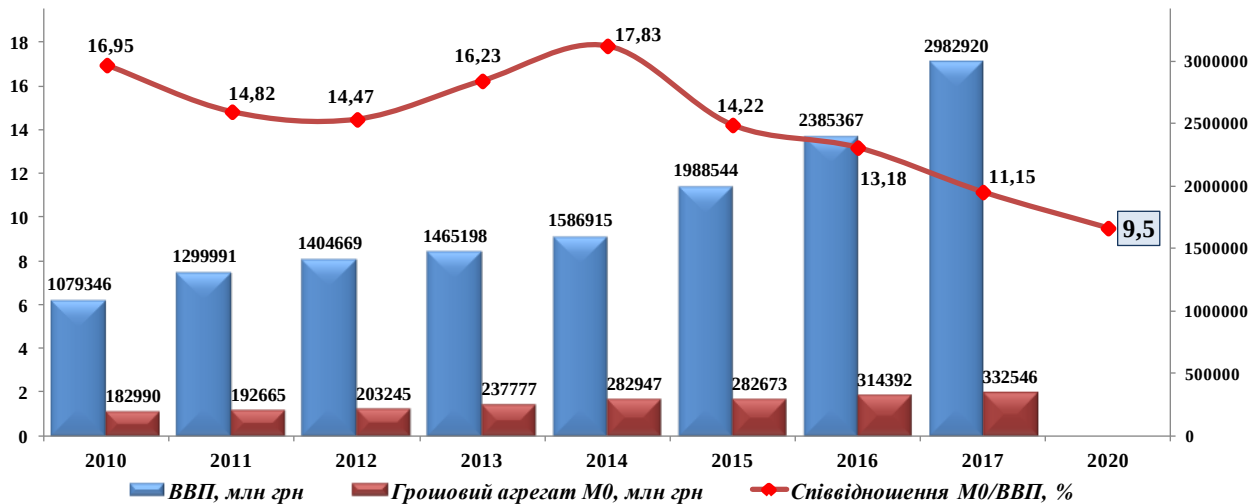

Рис. 5.21. Динаміка ВВП, готівки та їх співвідношення (М0/ВВП)

Зв'язок ВВП і обсягу безготівкових платежів здійснених з оплати товарів і послуг з використанням платіжних карток відображений в рівнянні регресії:

$$Y = 2,23 \cdot X + 1114,07,$$

де Y – ВВП (млрд грн);

X – сума безготівкових платежів (млрд грн), здійснених з використанням платіжних карток.

Згідно результатів оцінки параметрів лінійної регресії (табл. 5.1), для значення фактора $X_p = 900$ середнє значення прогнозу показника $Y_p = 3117$ з надійністю $p = 0,95$ буде знаходитися у межах від 2849 до 3385. При зміні фактора на одиницю показник зміниться на 2,23.

Для прогнозного значення – середнє значення коефіцієнта еластичності дорівнює 0,64. Це означає, що приріст фактора – суми безготівкових платежів на 1%, призведе до зростання показника – ВВП на 0,64%.

Значення коефіцієнта еластичності під час зростання фактора від 1 до 8 зростає від 0,06 до 0,63. Коефіцієнт кореляції $K_{\text{кор}} = 0,99$, що говорить про тісний зв'язок фактора і показника (рис. 5.22).

Таблиця 5.1

Результати оцінки параметрів лінійної регресії $Y=a*X+b$

Y	X	Y*X	X^2	Yp	(Y-Yp)^2	(Y-Yc)^2	(X-Xc)^2	Y	Ymin	Ymax	Kkor	Kel	
1079	29	31801	868	1180	10059	482709	71359	101	1079	1281	185595	0,06	
1300	46	60249	2148	1217	6852	224797	62624	98	1119	1315	118650	0,08	
1405	92	128643	8387	1318	7532	136493	42030	90	1228	1408	75741	0,15	
1465	159	233169	25325	1468	9	95432	18894	80	1388	1548	42463	0,24	
1587	255	404971	65124	1682	9039	35045	1714	72	1610	1754	7750	0,34	
1989	385	765183	148068	1970	329	45978	7780	75	1895	2046	18913	0,43	
2385	571	1362701	326355	2385	0	373624	75450	102	2283	2488	167898	0,53	
2983	835	2490611	697154	2972	115	1461200	289835	161	2812	3133	650774	0,63	
	900			3117			364099	268	2849	3385		0,64	
14193	2373	5477328	1273429	14193	33935	2855280	569685					1267785	
n= 8,00		Xc= 296,59		R= 0,99		t(0.95,6)= 2,45							
a= 2,23		Yc= 1774,12		Fp03= 498,84									
b= 1114,07		S= 82,38		Kkor= 0,99									

Сьогодні Національний банк України втілює в життя концепцію політики готівкового обігу, спрямовану на ефективне, безперебійне та безпечне проведення операцій із готівкою, а також на поступове зниження частки готівкового обігу на користь безготівкового шляхом забезпечення доступу до ринку систем Інтернет-розрахунків, а також створення умов щодо збільшення безготівкових розрахунків через впровадження інноваційних платіжних продуктів та розвитку електронних платежів. І щойно, як зросте рівень довіри у населення України до банківських установ, як до гаранта надійності збереження коштів, українці активно будуть залучені до систем безготівкових розрахунків та платежів. В іншому випадку вони будуть уникати контактів із банківською системою, а значить і інструментами інноваційних платіжних механізмів.

Розвиток безготівкових платежів сприяє прискоренню економічного зростання країни та зменшенню тіньової економіки, позитивно впливає на фінансову систему, дозволяє скоротити готівковий обіг і операційні витрати банківської системи і держави, а також має величезне значення для розвитку туризму та електронної комерції. Вважається, що відсоток безготівкових розрахунків – один з показників розвиненості економіки. А велика кількість готівкових розрахунків і взагалі – велика кількість готівки в країні – показник високого рівня тіньової економіки.

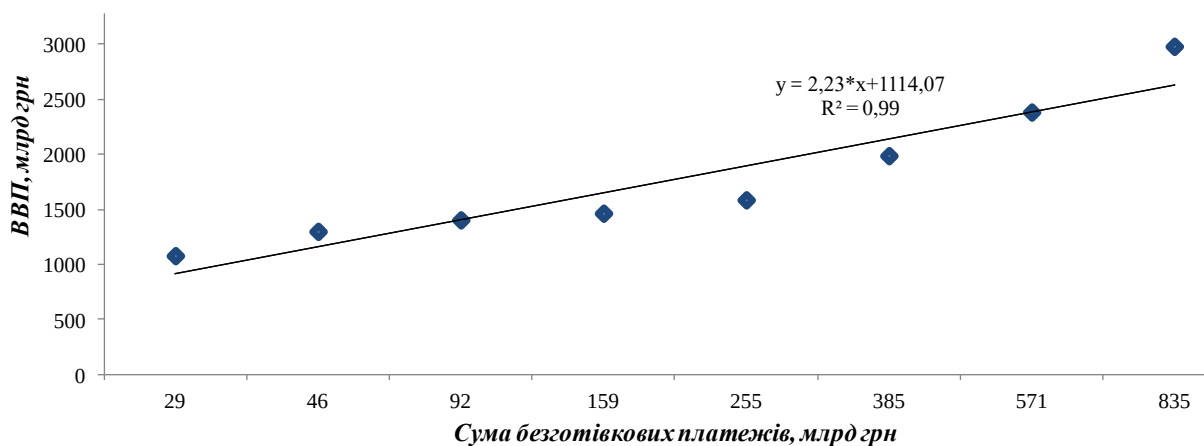

Рис. 5.22. Залежність ВРП і обсягу безготівкових операцій з використанням платіжних карток

Це не раз відзначали і зарубіжні економісти, і керівництво НБУ. Тому, якщо українці будуть частіше здійснювати безготівкові розрахунки, це допоможе швидше вивести економіку з «тіні» і забезпечити економічне зростання.

Внаслідок безперервного розвитку технологій і вдосконалення механізмів фінансового сектора, безготівковий спосіб платежу набирає обертів за своїм поширенням та модернізацією в усьому світі. Прагнення покращити і полегшити процес грошового обігу призводить до того, що з'являються нові види електронного платежу. До них відносяться смарт-картки, дебетові картки, інтернет-ресурси, біткойни, мобільні додатки та інше. Електронні гроші – це, перш за все, зручність, мобільність і забезпечення прозорості проведених грошових операцій, а значить і посилення безпеки економічних угод. Проте, готівка була і залишається важливим платіжним інструментом у світовій економіці, і в підтвердження цього сформулюємо такі висновки: готівкові гроші все ще не втратили свою популярність, тому що для них не потрібна спеціальна інфраструктура, яка може бути відсутня у віддалених географічних районах; із збільшенням кризових явищ у світовій економіці, у людей зменшується довіра до банківських та платіжних систем; вплив всесвітньої мережі на життя суспільства, що супроводжується збільшенням кількості кіберзлочинів, вірусів і кібершахрайства сприяє тому, що значна частина населення тримає свої гроші в

готівковій формі; для людей похилого віку, осіб з обмеженими можливостями та неповнолітніх значимість готівкового грошового розрахунку в фінансовій системі країни не втратила своєї важливості; простота використання готівки, швидкість і надійність розрахунків все ще залишаються одними з найважливіших переваг даного виду платежу; можливість візуального контролю витрат так само є перевагою готівкового грошового обігу; готівкові гроші, на противагу безготівкового способу оплати, які не залежать від наявності та справності засобів зв'язку та електроенергії.

Тому, світова громадськість поки, що повністю не відмовиться від використання готівкової форми грошей, яка буде існувати разом з безготівковою системою оплати, постійно доповнюючи один одного.

РОЗДІЛ 6

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

6.1. Стратегія структурної модернізації економіки

На сучасному етапі розвитку економіка України зіштовхується з викликами різного характеру, про що свідчить вихід соціально-економічного розвитку за межі ринкових законів організації економіки. Серед цих викликів євроінтеграційні є чи найбільш визначальними, які, з одного боку, створюють соціально-економічні перспективи для сталого розвитку країни, а з іншого, – зумовлюють потребу акумуляції внутрішнього потенціалу країни для структурно-технологічної перебудови в напрямку усунення структурних диспропорцій, стимулюванні модернізації, створенні нових високотехнологічних секторів виробництва.

У цих умовах від правильності обраних пріоритетів структурної модернізації економіки залежить здатність української економіки рухатись своїм напрямком у європейському економічному просторі.

Тому на сьогодні гостро відчувається потреба в теоретико-методологічних розробках та стратегічних орієнтирах на перспективу, які б логічно пояснювали реальний стан сучасного етапу проведення структурної модернізації не тільки на загальнодержавному, а й, що дуже важливо, на регіональному рівні, і цим давали гарантії та настанови щодо забезпечення їх ефективності.

Відтак, важливого значення набувають завдання врегулювання та координації стратегій соціально-економічного розвитку країни зі стратегіями проведення структурної модернізації на загальнодержавному та регіональному рівнях. Вирішення цих завдань пов'язане з визначенням стратегічних орієнтирів процесу модернізації економіки та удосконалення механізму реалізації цих змін в умовах прискорення процесів євроінтеграції.

При формуванні стратегічних орієнтирів слід враховувати такий важливий аспект, як структура економіки. Особливо актуальним є даний аспект для більшості регіонів, адже фактично недосконалість структури економіки таких регіонів спричинила їх нерозвиненість та відставання від викликів сучасної цивілізації, що привело до кризових дисбалансів.

Єдиного правильного підходу до проведення структурної модернізації економіки країни та кожного регіону не існує, що зумовлено природними, кліматичними та економічними передумовами, які визначають можливості та доцільність створення тих чи інших видів діяльності, однак в силу цього можна сформулювати загальні структурно-цільові орієнтири, що дозволять наблизити структуру до прийнятого рівня модернізації.

При цьому, цільовим аспектом структурної модернізації економіки виступають критерії формування оптимальної структури економіки в даному процесі, що повинні бути побудовані на єдності заходів на державному, регіональному та місцевому рівнях (рис. 6.1):

- економічна ефективність, що визначає доцільність нарощення тих видів економічної діяльності, для яких є передумови розвитку;
- екологічна безпечність, що вимагає обов'язкового врахування екологічного фактору під час прийняття економічних рішень та нарощення виробничих потужностей;
- конкурентність, що свідчить про доцільність збільшення видів економічної діяльності через розширення суб'єктів економічної діяльності;
- енергоефективність, що визначає доцільність врахування принципу ресурсозбереження при нарощенні видів економічної діяльності;
- соціальна орієнтованість, що гарантує раціональне співвідношення між витраченою працею та гідною її оплатою;
- раціональність та збалансованість, що передбачає економічні вигоди виробників та потреби населення.

Рис. 6.1. Критерії формування оптимальної структури економіки у процесі модернізації*

*розроблено автором

Критерії формування оптимальної структури економіки полягають у визначенні напрямків модернізації на державному рівні, пошук таких напрямків для виконання критеріїв на регіональному рівні з подальшою деталізацією на місцевому рівні та за необхідності сприяти реалізації спільних напрацювань в напрямку структурної перебудови.

Тому, на державному рівні необхідно створити відповідну законодавчу базу та механізм проведення структурної модернізації, що передбачатиме узгодженість інтересів на всіх рівнях з метою створення передумов стійкого розвитку та гармонізації структури економіки. На рівні регіону проводиться акумуляція найкращих варіантів механізму з метою ефективного виконання завдань з модернізації визначеної території, що полягає у подоланні диспропорцій. На місцевому рівні доцільно стимулювати органи територіальної влади до нарощення власної дохідної бази з метою планування, організації та реалізації розроблених програм розвитку в напрямку структурної модернізації.

Заходи на всіх рівнях в процесі модернізації, мають проводитись з єдиною метою – це стабілізація та забезпечення соціально-економічної безпеки на основі підвищення соціально-економічного розвитку та нарощення дохідної бази бюджетів всіх рівнів через активізацію інноваційно-інвестиційних процесів.

У зв'язку з цим, надзвичайно важливою є розробка комплексного механізму виправлення ситуації та визначення векторів руху соціально-економічних регіональних систем, що дозволять забезпечити достатній рівень соціально-економічної безпеки. Відповідно, пріоритетного характеру набуває проведення структурної модернізації, тобто пошук інструментів фінансового оздоровлення структурно-технологічних аспектів економіки. Вирішення цієї проблеми вимагає розробки стратегічних орієнтирів структурної модернізації економіки, розробки методичних та практичних положень щодо забезпечення перебудови.

На початкових етапах структурної модернізації економіки необхідно сформулювати концепцію її реалізації. Основою політики цілеспрямованої перебудови є фінансове забезпечення та послідовний вибір заходів, узгоджений з

соціально-економічними інтересами населення з метою нарощення видів економічної діяльності інноваційного спрямування.

У першу чергу, це нарощення виробництв з високим вмістом доданої вартості, адже саме такий підхід забезпечує створення робочих місць, вимагає відповідного розвитку та кваліфікації робочої сили, високотехнологічного обладнання та процесів, тобто стимулює соціально-економічний розвиток як на мікрорівні, так і на рівні регіону та країни в цілому. Нарощення видів економічної діяльності, що генерують у собі експортний потенціал, від якого залежить рівень інтеграції економіки у світове господарство, інтенсивність зовнішніх економічних зв'язків. І, як важливий аспект формування та реалізація регіональної політики імпортозаміщення, що передбачає стимулювання тих сфер діяльності, на товари і послуги яких є попит, однак їх виробництво є іноземним.

Та нарощення видів економічної діяльності інноваційного спрямування, технологічна модернізація промислового комплексу, що базується на знаннях та інформації. Це дає можливість забезпечувати розвиток економіки відповідно до структурних змін, адже інноваційний шлях розвитку є невід'ємною та обов'язковою складовою формування позитивного іміджу країни, перспективи інтеграційного курсу економіки України до ЄС.

На цій основі доцільно окреслити місце модернізації в процесі трансформації економічної системи (рис. 6.2).

Рис. 6.2. Алгоритм структурної модернізації економіки

Основними завданнями стратегічного орієнтиру структурної модернізації є забезпечення рівноваги між фінансовими можливостями і потребами регіону, ефективності процесів формування та використання власної фінансової бази, створення додаткових джерел наповнення фінансових ресурсів регіону, за яких є можливим проведення процесу фінансового оздоровлення економіки.

Таким чином, роль та значення структурної модернізації у забезпеченні соціально-економічного розвитку та безпеки зводиться до:

- формування власної фінансової бази регіону, яка дозволить достатньою мірою задовольнити потреби регіону та забезпечити безпечне його функціонування;
- встановлення напрямів результативного використання коштів в процесі фінансового оздоровлення;
- виявлення пріоритетних напрямків розвитку та послаблення залежності від зовнішніх джерел фінансування.

Проте низька дієздатність економічної системи регіонів лише посилює небезпеку та не виконує умов взаємозалежності напрямів забезпечення соціально-економічної безпеки, за якими виконання одного напрямку, посилює ефективність іншого та забезпечує результативність наступного кроку в системі.

Однак для більшості регіонів України, віднесених до депресивних, практичне вирішення та впровадження напрямків є проблематичним, що доводить наше твердження щодо використання індивідуального підходу до модернізації в системі «держава-регіон».

Вважаємо за доцільне виділити набір стратегічних орієнтирів структурної модернізації економіки (табл. 6.1), що включає систему взаємопов'язаних заходів на макро- та мікроекономічних рівнях, враховує реалії та перспективи глобалізаційних викликів.

Стратегія соціально-економічного оздоровлення, орієнтована на розвиток експорту – передбачає перетворення параметрів загрозливого стану у можливості для виходу з депресії та забезпечення безпеки в напрямку структурної модернізації.

Забезпечення модернізації через диверсифікацію промислового виробництва, орієнтація на високі техніко-технологічні й організаційні стандарти передових країн, тобто послідовні дії усунення причин депресії в напрямку забезпечення соціально-економічного розвитку, формуванні інвестиційного середовища та накопиченні соціального капіталу.

Стратегія модернізації, орієнтована на системне інвестування – передбачає формування комплексного підходу до подолання наслідків шляхом формування інвестиційних засад для розвитку економіки та пошуку внутрішніх резервів покращення ситуації через підвищення техніко-технологічного рівня економіки, ресурсозаміщення і добудовування економічної структури до органічної цілісності. Тобто розбудова та модернізація розвитку регіону у відповідності до умов забезпечення соціально-економічної безпеки. Дана стратегія є базовою для подальшої експортоорієнтація, імпортозаміщення та інноваційного розвитку.

Таблиця 6.1

Система вибору стратегічних орієнтирів структурної модернізації економіки *

Тип стратегії	Рівні розвитку в системі структурної модернізації економіки					Пріоритетні завдання модернізації		Регіони
	Рівень соціального розвитку	Рівень економічного розвитку	Рівень економічної безпеки	Рівень соціальної безпеки	Рівень бюджетного забезпечення	за напрямками соціально-економічної безпеки	за напрямками бюджетного забезпечення	
Стратегія соціально-економічного оздоровлення, орієнтована на розвиток експорту	низький	високий	загрозливий	загрозливий	високий	Забезпечення модернізації через диверсифікацію промислового виробництва, орієнтація на високі техніко-технологічні й організаційні стандарти передових країн	Підвищення рівня бюджетного забезпечення, необхідного для фінансування намічених етапів розвитку регіону	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області
Стратегія модернізації, орієнтована на системне інвестування	низький	низький	загрозливий	загрозливий	низький	Забезпечення модернізації через підвищення техніко-технологічного рівня економіки, ресурсозаміщення і добудовування економічної структури до органічної цілісності	Вдосконалення бюджетної політики через призму інвестицій	АР Крим, Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Сумська, Херсонська області
Стратегія зміцнення та інтенсифікації, орієнтована на споживчий попит	низький	низький	загрозливий	загрозливий	високий	Підвищення модернізації через підвищення товарності сільського господарства, інституціоналізацію внутрішнього ринку	Вдосконалення регіональної політики розподілу фінансових коштів	АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Одеська, Полтавська, Харківська області та м. Севастополь
Стратегія нарощення та забезпечення, орієнтована на інноваційний розвиток	низький	низький	депресивний	депресивний	низький	Забезпечення модернізації через інновації, як системний імпульс структурних перетворень, включаючи науково-технічне середовище й інфраструктуру	Нарощення доходної бази шляхом зміни етапів проведення регіональної політики розвитку в напрямку використання новітніх технологій	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області

*розроблено автором

Стратегія зміцнення та інтенсифікації, орієнтована на споживчий попит – передбачає зміцнення соціально-економічного розвитку та інтенсифікації бюджетного забезпечення через диверсифікацію промислового виробництва, орієнтацію на високі техніко-технологічні й організаційні стандарти передових країн, зростання реальних доходів населення, які формують споживчий попит.

Тобто, стратегія спрямована на підвищення рівня ефективності використання наявного фінансового потенціалу з метою структурної модернізації економіки на основі формування стимулів до подолання загрозливого стану та забезпечення соціально-економічної безпеки в регіоні.

Процес перебудови можна реалізувати в таких напрямках:

- домінування некапіталомістких виробництв складної продукції в напрямку зменшення інвестиційного навантаження на економіку;
- розвиток передових технологій в напрямку зменшення матеріаломісткості;
- зростання витрат на соціальне забезпечення в напрямку стимулювання автоматизації та використання інформаційних технологій.

Стратегія нарощення та забезпечення, орієнтована на інноваційний розвиток – передбачає формування системного підходу до нарощення бюджетного потенціалу, що забезпечуватиме соціально-економічні перспективи та перегляд напрямів соціально-економічного розвитку з метою структурної модернізації. Тобто забезпечення модернізації через інновації, як системний імпульс структурних перетворень, включаючи науково-технічне середовище й інфраструктуру.

Така стратегія буде ефективною для тих регіонів, де існує недостатня зацікавленість розвитку на місцях та відсутня належна фінансова база їх функціонування, що призводить до затяжного застою та різного роду диспропорцій.

Отже, на цій основі можна виокремити загальні стратегічні орієнтири структурної модернізації економіки, тим самим забезпечити покращення стану параметрів розвитку однієї системи не створюючи загрозливого впливу на параметри розвитку іншої системи (рис. 6.3).

Рис. 6.3. Стратегічні орієнтири структурної модернізації економіки

1. Забезпечення бюджетної спроможності, тобто спроможність регіону стимулювати соціально-економічний розвиток через інструменти, що використовуються органами місцевої влади в рамках своїх повноважень під час структурної модернізації. Загалом процес фінансового забезпечення спрямований на отримання економічного ефекту від власних фінансових ресурсів та їх перспективність нарощення, що залежить від дієвості бюджетних важелів.

У даному процесі важливо не лише здійснити справедливий розподіл дохідної частини бюджету між його рівнями, достатньої для виконання покладених функцій, та наповнення бюджету власними коштами, а й створити сприятливі можливості з використанням власних джерел з метою модернізації.

Такий стратегічний орієнтир структурної модернізації економіки, потребує вдосконалення системи державного регулювання, використовуючи один з основних його інструментів, бюджетний механізм, що впливатиме на соціально-економічний розвиток через бюджетне регулювання.

2. Створення сприятливого інвестиційного клімату, що потребує формування ефективного механізму, здатного спрямовувати реальні та фінансові інвестиції регіону на потреби виробничого сектору економіки, запобігти їх

перекачуванню у сферу власного споживання та спекулятивного обігу в процесі модернізації.

Створення сприятливих умов для економічної зацікавленості регіонів у нарощуванні обсягів інвестицій, забезпечення оптимальної структури товарного виробництва для ефективного використання інвестиційного потенціалу території, що дасть змогу подолати диспропорції та нарощувати інвестиційну складову фінансового потенціалу регіону за рахунок припливу внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

3. Оптимізація економічної структури, даний стратегічний орієнтир спрямовується на формування оптимальної структури економіки регіонів за допомогою впровадження нових прогресивних технологій, нових конкурентоздатних продуктів в умовах виконання напрямків політики імпортозаміщення, нових дієвих методів та форм управління, що забезпечить конкурентні переваги на довгострокову перспективу в процесі структурної модернізації економіки із використанням системи інструментів стимулювання інноваційної активності.

Отже, вирішальним фактором у процесі структурної модернізації є результативність, яка за Майклом Портером¹³² визначається як «здатність» території ефективно використовувати ресурси, що дислокуються на регіональному рівні. Ця «здатність» безпосередньо залежить від «даймонду», основними складовими якого є (рис. 6.3): продуктивні сили, економічні відносини та механізм господарювання.

До уваги доцільно взяти ще дві додаткові змінні – роль органів місцевого самоврядування та випадкові обставини, які можуть істотно впливати на головні компоненти «даймонду».

Тобто, регіону має бути притаманна багаторегіональна ділова активність, що визначає вплив інвестиційної складової на розвиток регіонального «даймонду». Модель М. Портера потребує дослідження умов, які, з одного боку, дають змогу регіону використовувати свої соціально-економічні переваги, а з іншого визначити

¹³² Пономаренко В. С., Клебанова В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: монография. Х.: ИД «ИНЖЗК», 2004. С. 41.

механізми модернізації. Крім того, при утворенні та послідовному розвитку територіальних угруповань, в межах регіону, суттєво розширюються повноваження органів місцевої влади в даному напрямку.

Важливою та складною проблемою у процесі визначення пріоритетів розвитку є скорочення технологічного розриву та визначення лідерів. Згідно з західною моделлю «наукомісткої спеціалізації», обґрунтуємо спеціалізацію розвинутих регіонів як виробництво та експорт технологічно складних товарів, а депресивних регіонів – як виробництво та експорт ресурсномістких товарів, що потребує швидкої модифікації. Тобто, безпека розвинутого регіону визначається неціновими факторами, а безпека депресивного регіону ціновими, що призводить до негативного зростання. За таких умов регіону потрібно обмежувати імпорту та посилити внутрішньогалузеву спеціалізацію.

Базуючись на вченні Т. Хагерстранда ¹³³, про вплив дифузії інновації на просторовий розвиток, обґрунтуємо дифузію модернізації у регіональному аспекті з метою структурної перебудови.

Під дифузією будемо розуміти процес впровадження модернізації та поширення її у всі райони регіону до того часу, поки вона не призведе до зміни структури за забезпечення високого розвитку.

Дифузія структурної модернізації проходить у 4 етапи ¹³⁴:

- початковий етап – дифузійний процес розпочинається під час впровадження процесу модернізації;
- етап «справжньої дифузії», розпочинається під дією системних інструментів, що призводять до утворення нових центрів, до скорочення різких регіональних контрастів, що характерно для першого етапу;
- етап «конденсації» – відбувається однаковим поширенням модернізації на всіх етапах;
- етап «насичення» – спостерігається загальний, але повільний підйом до максимуму структурної модернізації економіки.

¹³³ Hagerstrand T. Innovation diffusion as a spatial process. Postscript and translation by Allan Pred. Translated with the assistance of Greta Haag. Chicago: University of Chicago Press, 1967. 334 p

¹³⁴ Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии; под ред. В. М. Гохмана, Ю. В. Медведкова. М.: Прогресс, 1968. 392 с.

Тобто, дифузія структурної модернізації економіки на першому етапі відбувається в містах, потім за ефектом сусідства забезпечується на прилеглих територіях до центру, на останньому етапі дифузія забезпечується у віддалених районах регіону. Швидкість дифузії залежить, в першу чергу, від трансляційної симетрії та мотиваційної складової до розвитку.

Тому, модернізація передбачає взаємодію трьох компонентів, які інтегруються в регіоні та забезпечують соціально-економічну безпеку в зоні свого впливу. Фактично, усі вони є взаємопов'язаними, адже інноваційна продукція генерує у собі експортний потенціал та, як правило, містить високу частку доданої вартості. З іншого боку, технологічна модернізація промислового комплексу, що базується на знаннях та інформації, вимагає застосування креативного потенціалу, це відображається на достатньо високій заробітній платі, що є складовою доданої вартості.

Про дієвість заходів в процесі структурної модернізації економіки буде свідчити практичне використання методичних підходів: здатності регіону виявити та протистояти загрозливому стану, зменшувати глибину вже діючої депресії, нарощувати бюджетну спроможність та зміцнювати фінансову стійкість.

Кожен із цих заходів передбачає оцінку фінансової спроможності економіки, перегляду бюджетної та податкової політики в сторону створення мотиваційної складової виходу з кризи, залучення зовнішніх інвесторів, створення виробництв, які б були в змозі замінити давальницьку сировину та пошук нових виробництв готової продукції.

На нашу думку, використовуючи запропоновані етапи реалізації модернізації економіки в системі структурних перетворень, кожен регіон повинен вибирати найбільш оптимальний курс до створення технологічної структури національної економіки, реалізація якого дасть можливість створити високорозвинутий регіон п'ятого технологічного укладу (електротехнічна промисловість, мікроелектроніка, радіо- і телекомунікаційне обладнання, лазерне обладнання, приладобудування, хіміко-фармацевтична промисловість, виробництво електронно-обчислювальної техніки, авіо-космічна промисловість).

6.2.Імпортозаміщення як напрямок структурної модернізації економіки

Перспектива зростання вітчизняної економіки за рахунок експорту орієнтованого сировинного виробництва виглядає вкрай нереалістично: з одного боку, це призведе до перетворення України на сировинний придаток до розвинених європейських країн, і, як наслідок, до поступового виснаження трудового, природного і технологічного потенціалу України; з іншого - це аж ніяк не слугуватиме імпульсом до розвитку вітчизняного виробничого потенціалу, а навпаки може спричинити ще більший занепад тих осередків промисловості, що досі тримаються на плаву, і сприятиме підвищенню залежності вітчизняних споживачів від продукції імпорту.

Основні показники зовнішньоекономічної діяльності України (табл. 6.2)

Таблиця 6.2

Основні показники зовнішньоекономічної діяльності України

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Експорт товарів і послуг, усього, дол.США	74832,3	64106,8	46804,2	45112,7	52579,5	57118,4
Імпорт товарів і послуг, усього, дол.США	83346,5	60750,6	42976,0	44571,1	55080,6	62944,5
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,90	1,06	1,09	1,01	0,95	0,91
Експорт товарів, усього, дол.США	62305,9	53901,7	38127,1	36361,7	43264,7	47339,9
Імпорт товарів, усього, дол.США	75834,6	54428,7	37516,4	39249,8	49607,2	57141,0
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,82	0,99	1,02	0,93	0,87	0,83
Експорт послуг, усього, дол.США	14233,2	11520,8	9736,6	9868,0	10714,3	11854,8
Імпорт послуг, усього, дол.США	7523,0	6373,1	5523,0	5326,5	5476,1	5806,2
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	1,89	1,81	1,76	1,85	1,96	2,04

* складено автором за даними [1]

Основні тенденції зовнішньої торгівлі України: низько ефективна зовнішньоекономічна спеціалізація: сировинна спрямованість українського експорту та орієнтація на швидке, короткострокове одержання прибутку; імпорт високотехнологічної продукції та продукції з високою доданою вартістю; залежність від кон'юнктури міжнародних фінансових і товарних ринків.

Тоді як у сфері послуг спостерігається позитивне сальдо експортно-імпортних операцій (в основному завдяки обсягам експортованих транспортних послуг, послуг з переробки матеріальних ресурсів та послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних і інформаційних послуг), негативне зовнішньоекономічне сальдо торгівлі товарами призводить до загального негативного сальдо зовнішньої торгівлі України.

Традиційно, найбільшу частку у структурі експорту займають чорні метали, зернові культури, жири, олії, електричні машини. Основними імпортованими продуктами є паливо, нафта і продукти її перегонки, механічні машини, засоби наземного транспорту, крім залізничного, пластмаси, полімерні матеріали, фармацевтична продукція та електричні машини.

Україна все частіше імпортує продукцію, потенціал виробництва якої є і всередині країни (продукція хімічної, фармацевтичної, легкої, машинобудівної галузей), але в якийсь момент часу були втрачені можливості, або не вистачило ресурсів, підприємницьких ініціатив чи державної підтримки до збереження і налагодження ефективного, повноцінного, масштабного виробничого процесу.

Про недовикористання вітчизняного виробничого потенціалу може свідчити показник, розрахований як відношення фактичного обсягу виробництва деяких видів промислової і сільськогосподарської продукції до максимального за період з 1990 року.

В якості фактичного приймемо обсяг виробництва у 2013 році, оскільки це останній рік, по якому статистична інформація доступна з урахуванням тимчасово окупованих територій (табл. 6.3 і 6.4 Додатку В).

Як бачимо, у сфері сільського господарства і продовольчої продукції потенціал виробництва використовується за більшістю товарних позицій більше

ніж на 50%. Така ситуація відображається і в імпортній структурі продовольчої продукції.

Таблиця 6.3

Використання потенціалу виробництва деяких видів продовольчої продукції
в Україні

Вид продукції	Період*	Максим. показник		Використання потенціалу, %
		Рік	Обсяг	
1	2	3	4	5
Сільське господарство, мисливство				
Поголів'я ВРХ, тис. голів	1990-2014	1990	25194,8	18,4
Поголів'я свиней, тис. голів	1990-2014	1990	19946,7	38,0
Поголів'я овець і кіз, тис. голів	1990-2014	1990	9003,1	19,3
Поголів'я птиці, млн. голів	1990-2014	1990	255,1	83,9
М'ясо, тис. т.	1990-2014	1990	4357,8	54,8
Молоко, тис. т.	1990-2014	1990	24508,3	46,9
Яйця, млн. шт	1990-2014	2013	19614,8	100,0
Вовна, т.	1990-2014	1990	29804	11,8
Зернові та зернобобові культури, тис. т.	1990-2014	2014	63859	98,7
Цукрові буряки, тис. т.	1990-2014	1990	44264	24,4
Насіння соняшнику, тис. т.	1990-2014	2013	11051	100,0
Картопля, тис. т.	1990-2014	2011	24248	91,8
Овочі, тис. т.	1990-2014	2012	10017	98,6
Плоди та ягоди, тис. т.	1990-2014	1990	2902	79,1
Льон-довгунець (волокно), тис. т.	1990-2014	1990	108,1	1,0
Рибне господарство				
Риба (водні біоресурси), тис. т.	1991-2014	1991	918,3	24,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів				
Вироби ковбасні, тис. т.	1991-2014	1991	852	34,5
Соки натуральні, включаючи концентровані, тис. т.	2003-2014	2007	547	84,6
Соки купажовані натуральні, тис. т.	2003-2014	2007	467	61,2
Олія соняшникова нерафінована, тис. т.	1991-2014	2014	4359	78,1
Маргарин і продукти аналогічні, тис. т.	2003-2014	2010	363	78,0
Масло вершкове, тис. т.	2003-2014	2003	137	68,8
Спреди та суміші жирові, тис. т.	2003-2014	2005	83,8	64,3
Сир свіжий неферментований, кисломолочний, тис. т.	2003-2014	2006	93,2	89,8
Сири жирні, тис. т.	2003-2014	2005	274	60,2
Продукти кисломолочні, тис. т.	2003-2014	2007	532	98,1
Борошно, тис. т.	1998-2014	1998	3900	65,8
Крупи, тис. т.	1998-2014	1998	409	89,7
Вироби хлібобулочні, тис. т.	2000-2014	2005	2500	62,4
Печиво солодке і вафлі, тис. т.	2003-2014	2012	392	99,0
Цукор білий кристалічний, тис. т.	1991-2014	1991	4786	26,4
Шоколад та ін продукти готові з вмістом какао, брикетах, пластинах чи плитках, тис. т.	2003-2014	2010	352	94,0
Вироби кондитерські з цукру без какао, тис. т.	2003-2014	2004	310	65,2
Вироби макаронні без начинки, не піддані тепловому обробленню і не приготовлені, тис. т.	2003-2014	2011	134	76,1

Вироби макаронні з начинкою, піддані тепловому обробленню, сушені, заморожені, тис. т.	2003-2014	2007	110	90,9
Коньяки, бренді, млн. дал.	2003-2014	2011	4,7	95,7
Горілка, інші міцні спиртві напої, млн. дал.	2003-2014	2009	42,3	66,2

Продовження табл. 6.3.:

1	2	3	4	5
Лікери, солодкі наливки, спиртві настоянки, млн. дал.	2003-2014	2007	25,42	45,2
Спирт етиловий неденатурований (> 80 об%), млн. дал.	2003-2014	2006	33,7	41,2
Вино «Шампанське», млн. дал.	2003-2014	2006	4,5	57,8
Пиво солодове, в т.ч. безалкогольне (<0,5% алк), млн. дал.	2003-2014	2008	320	76,4
Води натуральні мінеральні негазовані, млн. дал.	2003-2014	2013	40,4	89,1
Води натуральні мінеральні газовані, млн. дал.	2003-2014	2007	130	63,5
Напої безалкогольні, млн. дал.	2003-2014	2007	196	59,7
Сигарети, які містять тютюн/суміші тютюну з заміниками, млрд. шт.	2003-2014	2008	130	66,2

*розраховано автором за даними¹³⁵

Варто зазначити, що в цілому, вітчизняна харчова промисловість загалом забезпечує зростаючий попит населення, і становище на ринку продовольчих товарів не викликає особливого занепокоєння¹³⁶.

Як бачимо, потенціал виробництва непродовольчої продукції використовується не повною мірою, а отже потреба вітчизняних споживачів у непродовольчій продукції, потенціал виробництва якої є в Україні, задовольняється за рахунок імпорту. Як зазначає К. Пугачевська^[136], у сегменті непродовольчих товарів тенденція збільшення імпортованої продукції спостерігається за більшістю товарних позицій не тільки високотехнологічних, але й практично за всіма видами продукції легкої промисловості. Вітчизняне виробництво переважно не в змозі випускати конкурентоспроможну за якістю продукцію, а відтак, має місце ситуація, коли за рахунок імпортованої продукції задовольняється 94,3 % внутрішнього попиту в одязі та білизні з тканин, 96,9 % у взутті. Водночас розширення попиту населення в товарах повсякденного вжитку є об'єктивним явищем і повинно спрацьовувати на розвиток власної країни, а не на розвиток інших.

Саме тому, одним із ефективних механізмів оптимізації зовнішньоторгівельних операцій України і структурної перебудови вітчизняної економіки

¹³⁵ Статистична інформація. Офіційна сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.05.2019).

¹³⁶ Пугачевська К. Імпортозалежність внутрішнього ринку України. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2016. № 5. С.27-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_5_5 (дата звернення: 01.05.2019).

може стати імпортозаміщення. Підходи до тлумачення даного поняття подано у табл.6.5.

Таблиця 6.5

Підходи до розкриття сутності терміну "імпортозаміщення"

Автор	Тлумачення
Пугачевська К. [136]	державна політика, яка реалізується через зовнішньоторговельний протекціонізм стосовно галузей промисловості, що виробляють замітники імпорту.
Кисіль Т.В. ¹³⁷	економічний процес обмеження імпорту внаслідок збільшення виробництва й споживання не менш якісних товарів вітчизняного виробництва, коли ціновий фактор не є вирішальним у споживчому виборі покупця.
Ващенко Т.В. 138	1) один із масштабних інструментів захисту та розвитку економіки країни; 2) не лише стратегія наздоганяючого розвитку, яка повинна не просто привести до становлення певного виробництва, а й до розвитку цього виробництва на більш високому, ніж у конкурентів, рівні
Цап М.В., Палінчак М.М., Стебляк Д.М. 139	1) управління не лише товаропотоками, а всіма матеріальними і нематеріальними активами, цінностями, що мають і не мають уречевленої форми, які можуть імпортуватися або завозитися на територію держави і впливати на обсяги їх внутрішнього виробництва, постачання, створення та, відповідно, споживання; 2) це окремий напрям державної структурної політики, метою якого є покращення співвідношень (за обсягами та часткою) вітчизняного виробництва, імпорту та продажу на внутрішньому ринку товарів і послуг, що реалізується шляхом стимулювання розвитку і зміцнення конкурентоспроможності реального сектору економіки, «розумного» стримування імпорту, збільшення обсягів експорту, покращення торговельного балансу країни

Говорячи про імпортозаміщення, матимемо на увазі максимальне використання наявних в державі ресурсів і потенціалу для зменшення залежності кінцевих споживачів і виробничих процесів (в т.ч. експортоорієнтованих) від імпорту, який можна було б виробляти в Україні, але в певний момент часу не вистачило капіталу,

¹³⁷ Кисіль Т. В. Стратегія імпортозаміщення як перспективний напрямок розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств машинобудівної галузі. *Ефективна економіка*. 2013. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2603&rp=1> (дата звернення: 01.05.2019).

¹³⁸ Ващенко Т. В. Реалізація стратегії імпортозаміщення як запорука розвитку експортного потенціалу промислових підприємств. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 3. С.200-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2015_3_20 (дата звернення: 02.05.2019).

¹³⁹ Цап М. В., Палінчак М. М., Стебляк Д. М. Сутнісні характеристики процесу імпортозаміщення та його ролі в соціально-економічному розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 18(3). С.118-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_18%283%29__26 (дата звернення: 03.05.2019).

знань чи підприємницьких ініціатив для організації такого виробництва ¹⁴⁰. Реалізація заходів імпортозаміщення матиме позитивний вплив на соціально-економічний розвиток держави (рис.6.4).

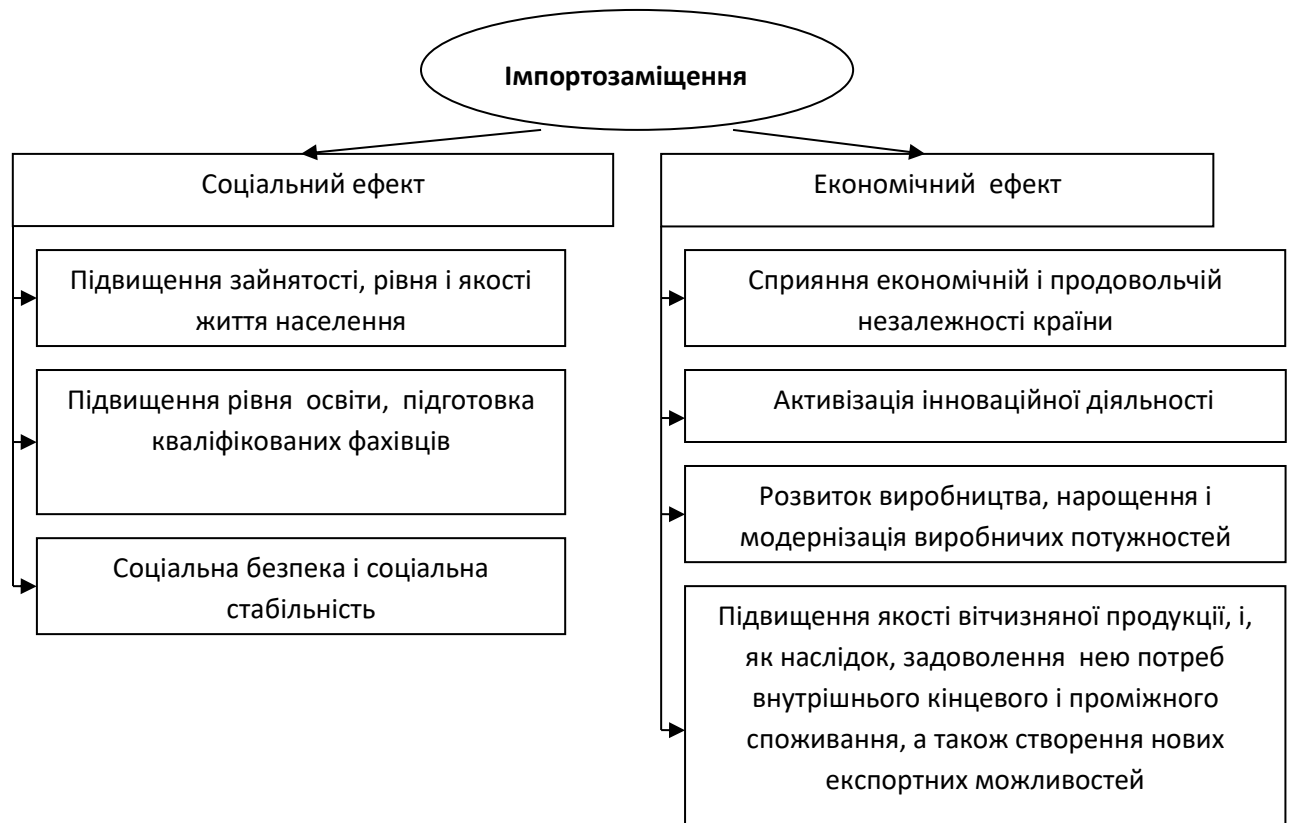

Рис. 6.4. Соціально-економічний ефект від реалізації імпортозаміщення

Варто зауважити, що багато вчених-економістів наголошують і на негативних наслідках реалізації імпортозаміщення. наприклад, у праці Торадо М.¹⁴¹ зазначено, що можна виділити чотири несприятливі наслідки, які спостерігались на практиці у процесі імпортозаміщення:

– якщо не визначити чіткий час переходу від протекціонізму до фритредерства, то під прикриттям захисних митних бар'єрів і без тиску конкуренції

¹⁴⁰ Шейко Ю. О. Імпортозаміщення як інструмент стимулювання розвитку малого підприємництва в регіонах України. *Ефективна економіка*. 2016. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_2_15 (дата звернення: 04.05.2019).

¹⁴¹ Торадо М. Экономическое развитие: навч. посіб. М. : ЮНІТИ, 1997. 667 с.

багато імпортозамінних виробництв (і державні, і приватні) залишаються неефективними і дороговартісними в експлуатації;

- як показує практика, процес імпортозаміщення найбільш вигідний для іноземних фірм, які отримують можливість функціонувати під прикриттям митних бар'єрів, користуватись перевагами ліберального оподаткування й інвестиційними пільгами;

- - політика імпортозаміщення насправді часто веде до перерозподілу доходів на користь промисловості, але на шкоду сільськогосподарському сектору;

- - ряд молодих виробництв під прикриттям митних бар'єрів ніколи не досягають зрілості, а уряди схильні знижувати тарифи, щоб надати їм вищої конкурентоспроможності. Відтак, неефективні імпортозамінні підприємства блокують надії на самопідтримувальну інтегровану індустріалізацію.

На основі вищеназваних позитивних та негативних наслідків, варто наголосити на ряді особливостей, яким повинна відповідати вітчизняна політика імпортозаміщення:

1. Потреба вітчизняних споживачів мають бути задоволені продукцією з високими якісними характеристиками і не завищеними цінами;

2. Імпортозаміщення не є інструментом дискредитації і дискримінації іноземних товаровиробників, а лише засобом захисту вітчизняної економіки і внутрішнього ринку;

3. В основі українського імпортозаміщення не ізоляція від світового ринку, а лише бажання подолати надмірну залежність вітчизняного споживання від імпортованої продукції. Як зазначає Ващенко Т.В.^[138], імпортозаміщення має бути перехідним етапом у процесі реструктуризації економіки країни, спрямовуватися на розвиток нових напрямів у промисловості, модернізацію виробничих процесів, що забезпечить перехід до експортоорієнтовної моделі розвитку економіки. За таких умов роль держави буде знижуватися, а конкуренція – набувати пріоритетного значення;

4. В основі вітчизняної політики імпортозаміщення - довгострокова ініціатива створення конкурентоспроможного внутрішнього ринку, здатного відповідати

вимогам сьогодення і протистояти економічним потрясінням. Імпортозаміщення не може бути засобом підтримки неконкурентних вітчизняних галузей виробництва, створюючи економічні диспропорції. В цьому аспекті погоджуємось з Дунаєвим І.В. та Бабаєвим В.Ю.¹⁴², які зазначають, що роль держави в процесі імпортозаміщення - не визначити "пріоритетні галузі", ризикуючи, у разі помилки, вкрай неефективно засвоїти бюджетні кошти. Мета - викликати у ділових кіл інтерес до диверсифікації діяльності, до виробництва в Україні нових, або більш якісних, ніж раніше товарів, створити економічні умови і рівно-конкурентні з іншими країнами умови, створити зорієнтовану на експорт ринкову інфраструктуру, надати необхідну інформацію, статистику. Держава може надати організаційне та адміністративне сприяння бізнесу у розвитку тих видів діяльності, що будуть комерційно вигідні...

Отже, на нашу думку, в контексті розробки інструментів політики імпортозаміщення в Україні варто зосередитись на :

1.Активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, що передбачає:

- доступні програми кредитування інвестиційних та інноваційних проектів;
- інтеграція бізнесу, науки і освіти, що має на меті підвищення якісної підготовки спеціалістів та комерціалізацію наукових розробок;
- розвиток інноваційної інфраструктури.

2. Оптимізації зовнішньоторговельної діяльності:

- вжиття дозволених Світовою організацією торгівлі заходів щодо регулювання експортно-імпортних операцій у випадку загрози вітчизняному товаровиробнику;
- обмеження сировинного і підтримка високотехнологічного експорту;
- боротьба з контрабандними імпортом та контроль товарообороту секонд-хенду;

¹⁴² Дунаєв І.В., Бабаєв В. Ю. Імпортозаміщення в контексті вибору механізмів державної зовнішньоторговельної політики України . *Державне будівництво*. 2012. № 1. С.1-9. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/index.html> (дата звернення: 04.05.2019).

- переорієнтація імпорту на інноваційну продукцію і таку, виробництво якої в Україні неможливе чи нерентабельне.

3. Оптимізації внутрішнього ринку:

- ефективна антимонопольна політика;
- розвиток виробничої інфраструктури регіону, модернізації сфери транспорту і зв'язку;
- популяризація і просування продукції вітчизняного виробництва на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- підвищення вимог до вітчизняної продукції відповідно до міжнародних стандартів, збільшення відповідальності за виробництво неякісної продукції, а також відповідальності у сфері сертифікації;
- збільшення частки продукції вітчизняного виробництва в загальному обсязі державних закупівель;

4. Удосконаленні регуляторної політики:

- спрощення регуляторних процедур, якість і доступність адміністративних послуг;
- контроль і жорсткі вимоги до виконання програм соціально-економічного розвитку, а також визначення відповідальності за їх невиконання;
- боротьба з тіньовою економікою.

Економічна політика України має бути зорієнтована, в першу чергу, на модернізації вітчизняного виробництва і залучення інвестиційних ресурсів. Сучасний стан зношеності основних фондів свідчить про те, що у багатьох галузях промислового виробництва існує необхідність оновлення чи не всіх етапів виробничого процесу.

ВИСНОВКИ

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Використання надходження від екологічного податку*

**[Як

регіони України використовують надходження від екологічного податку //Зелений фонд України. URL:https://greenfund.com.ua/01_budget.png (дата звернення 31.01.19).

Вихідні дані для визначення інтегральної екологічного навантаження

	Утворено відходів	Утилізовано	Спалено	Видалено у спеціально відведені місця чи об'єкти	Загальний обсяг відходів, накопичених протягом експлуатації, у спеціально відведених місцях чи об'єктах (місцях видалення відходів)	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення за регіонами	Інтегральна оцінка рівня екологічного навантаження
Україна	295870	84630	1106,1	157379	12393923	2584,9	-
Вінницька	1927,5	343,4	53,6	105,3	29042,2	155,8	0,081
Волинська	684	118,7	39,5	496,2	8875,3	5,1	0,043
Дніпропетровська	205850	66745,7	33	103162	10238254,5	657,3	0,651
Донецька	20205,7	3758	27,2	8775,3	864761,1	784,8	0,242
Житомирська	550,4	76,5	42,2	140,9	5049,7	10,3	0,064
Закарпатська	155,6	0,3	7	142,5	1967,9	3,2	0,019
Запорізька	5040,8	2887,8	79,2	1790,9	162288,7	180,9	0,271
Ів.-Франківська	1935,4	681,8	114,1	774,7	43559,7	198,3	0,146
Київська	1561,3	53,9	19,9	1393,2	45429,3	48,2	0,558
Кіровоградська	34408,1	3049,9	31,6	31016,5	375580,4	12,2	0,030
Луганська	2456,4	562,2	34,2	2117,5	155913,5	75,1	0,030
Львівська	2773,8	482,7	58,6	1642,5	231799,8	109,1	0,125
Миколаївська	2366,4	81	25,5	1819,3	50926	14,2	0,085
Одеська	647,5	10,3	14	679,5	11621,8	29,6	0,039
Полтавська	5421,2	3615,2	34,4	344,5	26311,5	55,9	0,146
Рівненська	713,2	65,2	73,9	155,4	24509,9	9,6	0,089
Сумська	672,6	194	18,3	410,8	34293,2	20,3	0,081
Тернопільська	862,2	83,1	5,7	28,7	500,2	10,6	0,049
Харківська	1952,6	422	58,8	859	41803,2	45,0	0,225
Херсонська	388,7	23,5	24,9	64,7	1175	9,6	0,014
Хмельницька	1299,6	450,1	10,7	292,7	8500	21,1	0,034
Черкаська	1219,2	697,7	5,6	252,7	6220,4	48,3	0,061
Чернівецька	388,5	121,1	20	209,6	2985,9	3,3	0,036
Чернігівська	720,6	104,3	15,6	418,4	10930,8	31,6	0,088
м.Київ	1668,7	1,9	258,6	286,6	11623,1	45,5	0,340

**Використання потенціалу виробництва деяких видів непродовольчої
продукції в Україні**

Вид продукції	Період*	Максим. показник		Використання потенціалу, %
		Рік	Обсяг	
1	2	3	4	5
Текстильне виробництво				
Пряжа бавовняна, тис. т.	2003-2014	2007	12,7	15,0
Тканини, млн.м ²	1991-2014	1991	1030	9,1
Білизна постільна, млн. шт.	2003-2014	2007	16,1	60,2
Килими та вироби килимові, млн.м ²	2003-2014	2013	8,5	100,0
Матеріали неткані і вироби з них, тис. т.	2003-2014	2012	20	95,0
Полотна трикотажні машинного/ручного в'язання, тис. т.	2003-2014	2004	6,3	85,7
Вироби панчішно-шкарпеткові я, млн. пар	2003-2014	2011	90	84,4
Пальта, напівпальта, накидки, плащі, куртки чоловічі, тис. шт.	2003-2014	2003	875	59,7
Пальта, напівпальта, накидки, плащі, куртки жіночі, тис. шт.	2003-2014	2004	3637	41,2
Костюми чоловічі та хлопчачі, тис. шт.	2003-2014	2004	1860	22,5
Костюми жіночі та дівчачі, тис. шт.	2003-2014	2005	893	22,2
Піджаки, блейзери, джемperi та ін. чоловічі, тис. шт	2003-2014	2005	1917	41,9
Жакети, блейзери, піджаки, джемperi та ін. жіночі, тис. шт	2003-2014	2004	4772	27,2
Сукні та сарафани жіночі та дівчачі, тис. шт.	2003-2014	2011	1700	94,1
Светри, джемperi, пуловери, жилети трикотажні, тис. шт.	2003-2014	2003	6324	19,0
Трикотаж спідній, млн. шт.	2003-2014	2007	31,2	92,9
Пальта і напівпальта, шуби з натур. хутра, тис. шт.	2003-2014	2014	25,3	30,4
Взуття, млн. пар	1991-2014	1991	177	17,2
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність				
Деревина, уздовж розпиляна/розколота (> 6 мм), тис.м3	2003-2014	2007	2525	71,7
Фанера клесна, тис.м ³	2003-2014	2014	191	93,7
Плити деревостружкові необроблені, тис.м ³ умовн	2003-2014	2007	1641	84,6
Вікна, двері, їх рами та пороги, дерев'яні, тис.м2	2003-2014	2008	3796	87,2
Папір/картон для графічних робіт некрейдовані, тис. т	2003-2014	2006	47,0	29,1
Папір побутового/сан.-гігієнічного призначення, тис. т	2003-2014	2014	147	99,3
Папір та картон спеціальні некрейдовані; папір сигаретний, тис. т	2003-2014	2013	533	100,0
Коробки, ящики, сумки з гофрованих паперу/ картону, млн.м ²	2003-2014	2013	967	100,0
Шпалери, аналог. покриття з паперу, млн. умов. кусків	2003-2014	2013	196	100,0
Зошити, млн. шт.	2003-2014	2007	841	47,6
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції				
Барвники синтетичні, т	2003-2014	2013	7457	100,0
Кислота сірчана, тис. т	2003-2014	2007	1657	73,5
Гідроксид натрію (сода каустична), тис. т	2003-2013	2004	210	17,3
Аміак синтетичний, тис. т	2003-2014	2005	5214	66,7
Добрива азотні мінеральні чи хімічні, тис. т	1998-2014	2011	2940	72,3
Пластмаси у первинних формах, тис. т	2003-2014	2007	538	18,9
Волокна хімічні, тис. т	1998-2014	2007	40,3	31,3
Вироби ізолюючі багатошарові зі скла, тис.м2	2003-2014	2012	3490	99,1
Смності зі скла для напоїв, харчових продуктів, млн. шт.	2003-2014	2008	2932	48,1
Плити та плитки керамічні, млн.м ²	2003-2014	2012	62,2	92,1
Цемент, млн. т	1991-2014	1991	21,7	45,6

Продовження табл. 6.4

1	2	3	4	5
Вапно, тис. т	2003-2014	2007	5688	68,4
Цегла керамічна невогнетривка будівельна, млн. шт. умов. цегли	2003-2014	2007	2312	45,4
Блоки та цегла з цементу, штучного каменю чи бетону для будівництва, млн. шт. умов. цегли	2003-2014	2007	2225	59,6
Елементи конструкцій збірні для будівництва з цементу, бетону, штучного каменю, тис.м3	2003-2014	2007	4597	43,6
Листи гофровані, шифер та аналогічні вироби, млн. умов. плит	2003-2014	2005	811	36,7
Вироби з асфальту/аналог. матеріалу в рулонах, млн.м ²	2003-2014	2006	56,6	57,4
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів				
Чавун, млн. т	1998-2014	2007	35,6	81,7
Феросплави, млн. т	2003-2014	2007	2,0	55,0
Сталь без напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям, млн. т	1998-2014	2002	34,5	43,8
Напівфабрикати, отримані безперервним литтям, млн. т	2003-2014	2013	18,1	100,0
Прокат готовий чорних металів, млн. т	1991-2014	1991	32,8	54,3
Труби, профілі пустотілі з металів чорних, тис. т	1991-2014	1991	5561	32,4
Вироби, одержані холодним штампуванням і гнуттям, зі сталі нелегованої, тис. т	2003-2014	2008	400	78,8
Дріт зі сталі, тис. т	2003-2014	2007	592	64,7
Конструкції збірні будівельні з чавуну чи сталі, тис. т	2003-2014	2007	148	52,9
Конструкції інші, частини конструкції, плити, панелі, аналог. вироби з металів чорних або алюмінію, тис. т	2003-2014	2007	651	69,0
Резервуари, цистерни металеві (> 300 л), тис. т	2003-2014	2003	47,9	42,8
Радіатори центрального опалення без електричного підігріву, з металів чорних, тис. т	2003-2014	2003	33,4	60,8
Котли центрального опалення, тис. шт.	2003-2014	2006	427	63,7
Котли парові або парогенеруючі інші, котли, які працюють на перегрітій воді, шт.	2003-2014	2005	14426	28,4
Машинобудування				
Двигуни та силові установки гідравлічні та пневматичні лінійної дії, тис.шт	2003-2014	2013	1300	100,0
Насоси відцентрові для перекачки рідин інші та підйомники рідин, тис.шт	2003-2014	2003	544	42,5
Крани мостові на нерухомих опорах, шт.	2003-2014	2007	235	56,6
Крани інші, шт.	2003-2014	2008	372	36,6
Конвеєри та елеватори, шт.	2003-2014	2007	6550	62,6
Устаткування холодильне і морозильне промислове, насоси теплові, тис. шт.	2003-2014	2013	265	100,0
Трактори для сільськогосподарського господарства, шт	2003-2014	2011	6800	63,2
Борони дискові, шт.	2003-2014	2011	7400	27,0
Розпушувачі та культиватори, тис. шт.	2003-2014	2006	11,5	38,3
Сівалки, тис. шт.	2003-2014	2005	11,3	31,9
Косарки, тис. шт.	2003-2014	2005	3,8	71,1
Комбайни зернозбиральні, шт.	2003-2014	2011	399	17,0
Верстати токарні, розточувальні, свердлувальні, фрезерувальні, шт.	2003-2014	2004	496	23,6
Преси та машини кувальні, шт.	2003-2014	2003	298	3,7
Верстати для оброблення дерева, шт.	2003-2014	2004	4165	31,2
Конвертери і машини ливарні, ковші для металургії/ливарного в-ва, тис.шт.	2003-2014	2003	13,7	19,7
Валки до прокатних станів, тис. шт.	2003-2014	2007	20	40,0
Машини бурильні та прохідницькі, шт.	2003-2014	2006	3456	25,0
Екскаватори, шт.	2003-2014	2007	1044	4,5
Машини та устаткування для переробки м'яса, шт.	2003-2014	2012	33600	56,3

Машини пральні, тис. шт.	2003-2014	2004	345	65,2
Продовження табл. 6.4				
1	1	1	1	1
Електродвигуни, генератори постійного струму, тис. шт.	2003-2014	2007	327	12,8
Електродвигуни та генератори змінного струму, тис. шт	2003-2014	2004	1155	20,2
Трансформатори електричні, млн. шт	2003-2014	2007	19,5	24,6
Апаратура електрична високовольтна, тис. шт	2003-2014	2005	682	57,6
Апаратура електрична низьковольтна, млн. шт	2003-2014	2003	82,9	13,0
Провід ізольований обмотувальний, тис. т	2003-2014	2008	17,0	61,8
Проводи, кабелі електричні низьковольтні (< 1000 В), тис. км	2003-2014	2007	591	24,2
Проводи, кабелі електричні високовольтні (>1000 В), тис. км	2003-2014	2012	24,3	74,9
Телевізори, тис. шт.	2003-2014	2005	651	49
Прилади для вимірювання фізичн./хім. величин, тис. шт	2003-2014	2011	9400	68,2
Лічильники електроенергії, в т.ч. калібрувальні, тис. шт	2003-2014	2012	1900	89,5
Прилади та апаратура для автоматичного регулювання/керування, тис .шт.	2003-2014	2007	1887	1,4
Автомобілі легкові, тис. шт.	2003-2014	2008	402	11,4
Автобуси, тис. шт.	2003-2014	2008	10,2	25,5
Автомобілі вантажні, тис. шт.	2003-2014	2005	14	14,3
Причепи, напівпричепи (крім житл/турист.), тис.шт	2003-2014	2014	34,3	86,9
Вагони вантажні несамохідні, тис.шт.	2003-2014	2011	52,7	48,0

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет

Наукове видання

Фінансові механізми структурної модернізації економіки

Монографія

Вахович Ірина,
Дорош Вікторія,
Іщук Леся,
Кондіус Інна,
Коробчук Тетяна,
Купира Мирослава,
Мостовенко Наталія,
Ніколаєва Анжела,
Пиріг Світлана,
Пристапа Юлія,
Салівончик Ірина,
Шейко Юлія,
Чиж Наталія

Ф 59 Фінансові механізми структурної модернізації економіки: Монографія / Вахович І.М., Дорош В.Ю., Іщук Л.І., Кондіус І.С., Коробчук Т.І., Купира М.І., Мостовенко Н.А., Ніколаєва А.М., Пиріг С.О., Пристапа Ю.В., Салівончик І.М., Шейко Ю.О., Чиж Н.М., за ред. д.е.н., проф. І.М. Вахович. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. 202 с.

Підписано до друку .06.2019 р.

Формат 60х84/16. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 28. Обл.-вид. арк. 26,8. Тираж 300 пр.

Зам. № 2

Друк ІВВ Луцького НТУ

Свідоцтво Держкомтелерадіо України ДК №4123 від 28.07.2011 р.
43018, м. Луцьк, вул.. Львівська, 75Тел.: (0332)74-61-02